

4

КИЇВ-1976

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Рішення XXV з'їзду КПРС — втілення корінних інтересів радянського народу
- Вплив науково-технічної революції на розвиток соціалістичного способу життя
- Зміцнення первинних партійних організацій і піднесення їх ролі у виробничому та суспільному житті (1951—1958 рр.)
- Створення КП(б)У — складової і невід'ємної частини ленінської партії комуністів
- Соціальні функції історичної науки в розвинутому соціалістичному суспільстві

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (181)

КВІТЕНЬ

1976

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

- Полурез В. І., Шморгун П. М. Рішення XXV з'їзду КПРС —
втілення корінних інтересів радянського народу 7
Королько В. Г. Вплив науково-технічної революції на розвиток соціалістичного способу життя 20

* * *

- Кожукало І. П. Зміцнення первинних партійних організацій і піднесення їх ролі у виробничому та суспільному житті (1951—1958 рр.) 31
Кондуфор Ю. Ю. Створення КП(б)У — складової і невід'ємної частини ленінської партії комуністів 42

Методологія і методика історичних досліджень

- Косолапов В. В. Соціальні функції історичної науки в розвинутому соціалістичному суспільстві 53

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Панченко Т. В. Видання і пропаганда ленінської теоретичної спадщини 65
Фесуненко П. М. В. І. Ленін про стиль виступів у пресі 73
Кирилова С. К. Пропаганда ленінської ідейної спадщини Музеєм В. І. Леніна в Києві 81
Чекаленко Л. Д. Українська РСР у радянсько-польському співробітництві в галузі вищої освіти 87
Стеблій Ф. І. Вплив повстання декабристів на розвиток суспільно-політичного руху в Галичині 94
Горбачов Б. М. Використання маоїстами збройних сил Китаю в «культурній революції» 103

ЗАМІТКИ

- Канюка М. С. Роль преси в ідейному вихованні трудящих західних областей України (1939—1941 рр.) 111

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Дем'янчук С. Я., Дем'янчук Ю. С. Ленінські уроки в школі 117

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Іванюк Я. Г. Місто-фортеця Полтава (XI—XVIII ст.) 123

НАШ КАЛЕНДАР

Степаненко Т. Н. 70-річчя IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП	129
Бовтрук А. П. Соціалістичній єдиній партії Німеччини — 30 років	132
Сливка Ю. Ю., Яковенко В. М. Життя, віддане революції (80-річчя з дня народження С. В. Букатчука)	136
Лялька Я. С., Швагуляк М. М. Під прапором братерської солідарності (40-річчя антифашистського конгресу діячів культури у Львові)	137

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Колішер Т. М., Соловйова А. А. Хроніка життя і діяльності В. І. Леніна 141

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Денисенко П. І. В. И. Клоков. Всемирно-исторический подвиг	147
Ємченко Г. Я., Литвиненко В. Ф. Н. А. Буцко, М. А. Мартышевский. Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны	148
Лещенко П. Я. В. В. Полковенко. Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні	149
Яковлев С. О., Вовк А. А. О. Г. Мітюков. Радянське архівне будівництво на Україні, 1917—1973	150
Журавльов М. С. В. А. Зубков, С. А. Педан. Ленинский комсомол в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925)	152
Рубач М. А. Е. С. Шаблиовский, Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы	153
Браніцький В. О., Лівшиць К. О. Г. І. Підлуцький. Наступність у вивченні історії в школі	155
Рознер І. Г. П. В. Михайлина. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569—1654 рр.)	156

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 150-річчя повстання декабристів

Мартинюк А. І. Науково-теоретична конференція у Львові	157
Радько В. Д., Петлюх П. П. Музей декабристів у с. Хомутець на Миргородщині	157

* * *

Калениченко П. М., Марахов Г. І., Проценко В. Й. Вшанування І. І. Мінца, Г. Л. Нікольников, Г. М. Шевчука з нагоди їх ювілеїв Г. П. Захист докторської дисертації М. М. Лисенком	159
--	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

- Полурез В. И., Шморгун П. М. Решения XXV съезда КПСС — воплощение коренных интересов советского народа 7
Королько В. Г. Влияние научно-технической революции на развитие социалистического образа жизни 20

* * *

- Кожукало И. П. Укрепление первичных партийных организаций и повышение их роли в производственной и общественной жизни (1951—1958 гг.) 31
Кондуфор Ю. Ю. Образование КП(б)У — составной и неотъемлемой части ленинской партии коммунистов 42

Методология и методика исторических исследований

- Косолапов В. В. Социальные функции исторической науки в развитом социалистическом обществе 53

СООБЩЕНИЯ

- Панченко Т. В. Издание и пропаганда ленинского теоретического наследия 65
Фесуненко П. М. В. И. Ленин о стиле выступлений в печати 73
Кириллова С. К. Пропаганда ленинского идейного наследия Музеем В. И. Ленина в Киеве 81
Чекаленко Л. Д. Украинская ССР в советско-польском сотрудничестве в области высшего образования 87
Стеблій Ф. И. Влияние восстания декабристов на развитие общественно-политического движения в Галиции 94
Горбачев Б. Н. Использование маоистами вооруженных сил Китая в «культурной революции» 103

ЗАМЕТКИ

- Канюка М. С. Роль прессы в идейном воспитании трудящихся западных областей Украины (1939—1941 гг.) 111

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- Демьянчук С. Я., Демьянчук Ю. С. Ленинские уроки в школе 117

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

- Иванюк Я. Г. Город-крепость Полтава (XI—XVIII в.) 123

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Степаненко Т. Н. 70-летие IV (Объединительного) съезда РСДРП 129
Бовтрук А. П. Социалистической единой партии Германии — 30 лет 132
Сливка Ю. Ю., Яковенко В. М. Жизнь, отданная революции (80-летие со дня рождения С. В. Букатчука) 136
Лялька Я. С., Швагуляк М. Н. Под знаменем братской солидарности (40-летие антифашистского конгресса деятелей культуры во Львове) 137

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

- Колишер Т. Н., Соловьева А. А. Хроника жизни и деятельности В. И. Ленина 141

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Денисенко П. И. В. И. Клоков. Всемирно-исторический подвиг	147
Емченко Г. Я., Литвиненко В. Ф. Н. А. Буцко, М. А. Мартышевский. Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны	148
Лещенко П. Я. В. В. Полковенко. Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні	149
Яковлев С. А., Вовк А. А. О. Г. Мітюков. Радянське архівне будівництво на Україні, 1917—1973	150
Журавлев М. С. В. А. Зубков, С. А. Педан. Ленинский комсомол в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925)	152
Рубач М. А. Е. С. Шаблиовский. Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы	153
Браницкий В. А., Лившиц К. А. Г. І. Підлуцький. Наступність у ви- вченні історії в школі	155
Рознер И. Г. П. В. Михайлина. Визвольна боротьба трудового населения міст України (1569—1654 pp.)	156

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Ознаменованіе 150-летия восстания декабристов

Мартынюк А. И. Научно-теоретическая конференция во Львове	157
Радько В. Д., Петлюх П. П. Музей декабристов в с. Хомуец на Миргородщине	157

* * *

Калениченко П. М., Марахов Г. И., Проценко В. И. Чествование И. И. Минца, Г. Л. Никольникова, Г. М. Шевчука в связи с их юбилеями	159
Г. П. Защита докторской диссертации М. М. Лысенко	160

CONTENTS

ARTICLES

The 25th Congress of the CPSU and Problems of the Communism Construction

- Polurez V. I., Shmorgun P. M. Decisions of the 25th Congress of the CPSU, an Embodiment of Vital Interests of the Soviet People 7
Korol'ko V. G. Effect of Scientific and Technical Revolution on Development of Socialist Mode of Life 20

* * *

- Kozhukalo I. P. Consolidation of the Primary Party Organizations and Increase of their Role in Production and Social Life (1951—1958) 31
Kondufor Ju. Ju. Formation of the Communist Party of Bolsheviks of the Ukraine—a Constituent and Integral Part of the Lenin Party of Communists 42

Methodology and Methods of Historic Studies

- Kosolapov V. V. Social Functions of the Historic Science in Developed Socialist Society 53

COMMUNICATIONS

- Panchenko T. V. Publishing and Propaganda of Lenin's Theoretical Legacy 65
Fesunencko P. M. V. I. Lenin on Style of Writings for Press 73
Kirillova S. K. Propaganda of Lenin's Ideological Legacy by V. I. Lenin Museum in Kiev 81
Chekalenko L. D. The Ukrainian SSR in the Soviet-Polish Cooperation in the Field of Higher Education 87
Steblij F. I. Effect of the Decembrists Uprising on Development of Social-Political Movement in Galitsija 94
Gorbachev B. N. Using the Maoists of Armed Forces of China in "Cultural Revolution" 103

NOTES

- Kanjuka M. S. Role of Press in Ideological Education of Working People in Western Regions of the Ukraine (1939—1941) 111

AID TO THE TEACHER OF HISTORY

- Dem'jančuk S. Ja., Dem'jančuk Ju. S. Leninist Lessons at School 117

MONUMENTS OF HISTORY AND CULTURE

- Ivanjuk Ja. G. Poltava, the Town-Citadel (the 11th-18th cent.) 123

OUR CALENDAR

- Stepanenko T. N. The 70th Anniversary of the 4th (Uniting) Congress of the RSDWP 129
Bovtruk A. P. The 30th Anniversary of the Socialist United Party of Germany 132
Slivka Ju. Ju., Jakovenko V. M. Life Devoted to Revolution (the 80th Anniversary of S. V. Bukatchuk Birth) 136
Ljal'ka Ja. S., Shvaguljak M. N. Under the Banner of Fraternal Solidarity (the 40th Anniversary of the Antifascist Congress of the Cultural Workers in Lvov) 137

REVIEW OF SOURCES AND LITERATURE

- Kolisher T. N., Solov'eva A. A. Chronicle of Life and Activity of V. I. Lenin 141

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

Denisenko P. I. V. I. Klokov. World-wide Historic Deed	147
Emchenko G. Ja., Litvinenko V. F. N. A. Bucko, M. A. Martyshevski. A Heroic Deed of the Donbas. The Labour Heroism and Feat of Arms of the Donbas Working People in the First Period of the Great Patriotic War	148
Leshchenko P. Ja. V. V. Polkovenko. The Ukrainian Soviet Journalism in the Great Patriotic War	149
Jakovlev S. O., Vovk A. A. A. G. Mitjukov. The Soviet Archival Con- struction in the Ukraine, 1917—1973	150
Zhuravlev M. S. V. A. Zubkov, S. A. Pedan. The Lenin Komsomol During National Economy Restoration (1921—1925)	152
Rubach M. A. E. S. Shabliovskij. T. G. Shevchenko and Russian Revoluti- onary Democrats	153
Branickij V. A., Livshic K. A. G. I. Pidluckij. Succession in Studying History at School	155
Rozner I. G. P. V. Mikhajlina. Liberation Struggle of the Working People of the Ukrainian Towns (1569—1654)	156

NEWS ITEMS AND INFORMATION

On Commemoration of the 150th Anniversary of Decembrists Revolt

Martynjuk A. I. Scientific-theoretical Seminar in Lvov	157
Rad'ko V. D., Petljukh P. P. Decembrists Museum in the Village of Khomutec (Mirgorod District)	157

* *

Kalenichenko P. M., Marakhov G. I., Procenko V. I. Celebration in Honour of I. I. Minc, G. L. Nikolnikov, G. M. Shevchuk in Connection with Their Jubilees	159
G. P. M. M. Lysenko's Defence of Doctor's Thesis	160

Статті

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

В. І. ПОЛУРЕЗ (Київ), П. М. ШМОРГУН (Київ)

РІШЕННЯ XXV З'ЇЗДУ КПРС — ВТІЛЕННЯ КОРИННИХ ІНТЕРЕСІВ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ

Історичний досвід Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності переконливо свідчить про те, що вирішальною силою у боротьбі за соціалізм і комунізм є партія, озброєна марксистсько-ленінською теорією, яка відображає волю робітничого класу, корінні інтереси всіх трудящих. Особливо зростає роль партії як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства, політичного вождя і організатора народу в умовах розвинутого соціалізму, коли незрівнянно збільшилися масштаби і ускладнилися завдання комуністичного будівництва, підвищилася творча активність мас, динамічно розвиваються події на міжнародній арені. Слід зазначити, що із зростанням керівної ролі партії підвищується і роль її з'їздів — верховних органів партії, які обговорюють принципові питання розвитку суспільства, визначають політику на певний період¹. Підкреслюючи значення узагальнення на з'їздах партії набутого досвіду, В. І. Ленін писав: «Від з'їздів і зборів, які обговорювали загальні питання, до з'їздів і зборів, які підбивають підсумки *практичному досвідові*, такий лозунг нашого часу. Врахувати практичний досвід, щоб відкинути шкідливе, об'єднати все цінне, щоб точно визначити ряд найближчих практичних заходів і здійснити їх що б то не стало, ні перед якими жертвами не спиняючись,— ось як ми розуміємо завдання моменту і завдання партійного з'їзду»².

Видатною історичною подією в житті партії і радянського народу, в житті світового комуністичного руху став XXV з'їзд КПРС, який нещодавно завершив свою роботу. На ньому було підбито підсумки творчої діяльності радянських людей по виконанню рішень попереднього, XXIV з'їзду, узагальнено нагромаджений досвід, накреслено нові грандіозні перспективи руху радянського суспільства до комунізму.

¹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 69; т. 15, стор. 73—75, 77.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 139.

Підготовка до з'їзду і його робота проходили в обстановці величезного трудового піднесення і політичної активності трудящих, дальшого їх згуртування навколо ленінської партії. Більш ніж за два місяці до відкриття з'їзду було опубліковано проект ЦК КПРС «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», який глибоко і всебічно обговорювався на зборах первинних партійних організацій, районних, міських, обласних і крайових партійних конференціях, з'їздах компартій союзних республік. Проект ЦК КПРС одностайно схвалив XXV з'їзд Компартії України — бойового, випробуваного загону ленінської партії, який відбувся напередодні загальнопартійного форуму — 10—13 лютого 1976 р. Всього в республіці в обговоренні цього важливого документа взяло участь 18,7 млн. комуністів і безпартійних. Робітники, інженерно-технічні працівники, колгоспники, вчені Української РСР внесли 121 тис. пропозицій, спрямованих на повніше використання резервів і можливостей для успішного розв'язання завдань десятої п'ятирічки, а в цілому по СРСР було внесено понад 1 млн. пропозицій і побажань³. Таке всенародне обговорення є яскравим проявом справжнього демократизму суспільства зрілого соціалізму, втіленням у життя ленінських ідей про широке залучення трудящих «...до постійної і неодмінної, притому вирішальної, участі в демократичному управлінні державою»⁴.

Радянські люди уважно слідкували за роботою XXV з'їзду КПРС. На його адресу надійшли тисячі трудових рапортів про виконання передз'їздівських зобов'язань, вітальних листів і телеграм з побажанням делегатам з'їзду успішної роботи на благо радянського народу.

Звітна доповідь ЦК КПРС, з якою виступив Генеральний секретар Центрального Комітету Л. І. Брежнев, матеріали і документи з'їзду є видатним вкладом нашої партії у творчий розвиток марксистсько-ленінської теорії. У центрі роботи з'їзду перебували найважливіші питання комуністичного будівництва — створення матеріально-технічної бази комунізму, формування комуністичних суспільних відносин, виховання нової людини, дальше вдосконалення соціалістичного способу життя.

Усі ці питання розглядалися на з'їзді комплексно і в діалектичному взаємозв'язку, що яскраво свідчить про науковий підхід КПРС до керівництва комуністичним будівництвом. Необхідність такого підходу диктується, насамперед, тим, що завдання економічної політики тісно пов'язані з проблемами соціального і духовного розвитку суспільства, а економіка Радянського Союзу являє собою взаємозв'язаний народно-господарський комплекс, що включає в себе народне господарство республік і розвивається за єдиним планом в інтересах усієї країни і кожної республіки зокрема.

Успішне будівництво комуністичного суспільства в СРСР якнайтісніше зв'язане із зовнішньополітичною діяльністю КПРС, послідовним втіленням у життя Програми миру, розробленої XXIV з'їздом партії. Вказуючи на величезні позитивні зміни в світі, які відбуваються буквально на наших очах, Л. І. Брежнев у доповіді на XXV з'їзді КПРС підкреслив: «Наш народ, наша партія — не пасивні споглядачі цих змін. Ні, ми — активні їх учасники. Праця радянського народу, який будує комунізм, діяльність КПРС і Радянської держави на міжнародній арені — все це вносить гідний вклад у справу суспільного прогресу»⁵.

³ «Радянська Україна», 13 лютого 1976 р.; «Правда», 25 лютого 1976 р.

⁴ В. І. Лелітін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 477.

⁵ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

Комплексному, системному підході до аналізу найважливіших проблем внутрішнього і міжнародного життя вчив нас В. І. Ленін. Він підкреслював, що «...матеріалісти (марксисты) були першими соціалістами, які висунули питання про необхідність аналізу не самої економічної, а всіх сторін суспільного життя...»⁶

Характеризуючи результати розвитку нашої країни за останні п'ять років, Л. І. Брежнев сказав: «Головне полягає в тому, — і про це переконливо говорить саме життя, — що основні напрями і характер економічного розвитку в дев'ятій п'ятирічці повністю відповідають лінії XXIV з'їзду КПРС, принциповим настановам нашої економічної політики. Ми зробили хороший крок уперед. Якщо мати на увазі масштаби абсолютних приростів суспільного виробництва, то дев'ята п'ятирічка є найкращою п'ятирічкою в історії нашої країни. Наша Батьківщина стала ще багатшою, ще сильнішою. Радянські люди стали жити краще. А це — найвища оцінка діяльності партії»⁷.

Піклуванню про благо і щастя трудящих, дальший розвиток і вдосконалення радянського способу життя приділялася велика увага на з'їзді, цим пронизано всі його документи і матеріали.

Необхідні передумови для розв'язання нових, складніших завдань соціально-економічного розвитку радянського суспільства були створені в роки дев'ятої п'ятирічки, коли економіка СРСР, розвиваючись високими і сталими темпами, піднялася на якісно новий рівень. Національний доход збільшився за п'ятирічку на 34%, обсяг промислового виробництва — на 43%⁸. За рахунок зростання продуктивності праці одержано 84% приросту промислової продукції замість 73% у восьмій п'ятирічці і 62% — у сьомій.

Широкими масштабами велося капітальне будівництво. Основні виробничі фонди зросли у 1,5 раза, їх вартість на кінець 1975 р. перевищила 800 млрд. крб.⁹ Введено в дію близько двох тисяч великих підприємств, зокрема Ленінградську атомну електростанцію, унікальний товстолистовий стан «3600» на ждановському заводі «Азовсталь», надпотужну доменну піч на Криворізькому металургійному заводі обсягом 5 тис. м³, яка даватиме 4 млн. т чавуну на рік, тобто стільки, скільки його виплавлялося в СРСР напередодні першої п'ятирічки.

Випереджаючими темпами розвивалися й ті галузі народного господарства, що забезпечують науково-технічний прогрес. Так, частка машинобудування, електроенергетики, хімічної і нафтохімічної промисловості в загальному обсязі промислового виробництва підвищилася з 31% у 1970 р. до 36% у 1975 р.¹⁰ Істотно зміцнилася паливно-енергетична база.

Поряд з розвитком індустрії у дев'ятій п'ятирічці Комуністична партія приділяла величезну увагу послідовному здійсненню довготривалої комплексної програми піднесення сільськогосподарського виробництва. На розвиток сільського господарства за останні п'ять років було виділено 131 млрд. крб.— на 49 млрд. більше, ніж у восьмій п'ятирічці¹¹. Незважаючи на винятково несприятливі погодні умови, середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства порівняно з попереднім п'ятиріччям збільшився на 13%. У середньому за рік виробництво зерна становило 181,5 млн. т, що на 14 млн. т перевищує рівень восьмої п'ятирічки¹².

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 151.

⁷ «Радянська Україна», 7 грудня 1975 р.

⁸ «Правда», 25 лютого, 2, 7 березня 1976 р.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же.

¹² Там же.

Разом з усіма народами Радянського Союзу завдяки їх всебічному співробітництву і взаємодопомозі успішно вирішували поставлені перед нашою країною XXIV з'їздом КПРС основні соціально-економічні завдання й трудящі Української РСР. На XXV з'їзді Комуністичної партії України перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербинський підкреслював: «Головний підсумок проведеної роботи полягає в тому, що в республіці забезпечено виконання основних політичних і соціально-економічних завдань, поставлених з'їздом»¹³.

Директиви XXIV з'їзду КПРС по зростанню промислового виробництва в Українській РСР виконано достроково, у вересні 1975 р. Випуск продукції за п'ятирічку збільшився на 41,3% при завданні 38—41%. Понад річні плани її реалізовано на 6,2 млрд. крб. Значно зміцніла матеріально-технічна база сільського господарства. Протягом п'ятирічки для розвитку сільського господарства республіки було виділено близько 22 млрд. крб., або майже в півтора раза більше, ніж за попередні 5 років. Незважаючи на дуже складні погодні умови 1972 і 1975 рр., Директиви XXIV з'їзду КПРС по виробництву зерна, м'яса, молока, яєць виконано¹⁴.

В результаті виконання основних завдань дев'ятої п'ятирічки зроблено великий крок у створенні матеріально-технічної бази комунізму. Однак, аналізуючи підсумки розвитку народного господарства, XXV з'їзд КПРС звернув увагу на невикористані резерви, існуючі недоліки, нерозв'язані проблеми. Планові завдання по окремих економічних показниках і виробництву деяких видів продукції були виконані неповністю. Багато міністерств, відомств, об'єднань, підприємств і організацій, колгоспів і радгоспів не приділяли належної уваги питанням інтенсифікації і підвищення ефективності виробництва, зростанню продуктивності праці і фондівіддачі, економії матеріальних і фінансових ресурсів, усуненню невиправданих витрат, не вживали необхідних заходів для своєчасного введення в дію виробничих та інших об'єктів, якнайшвидшого освоєння нових потужностей і нарощування потужностей діючих підприємств шляхом їх реконструкції.

«Все це,— підкреслює Л. І. Брежнев,— звичайно, не може заступити великі позитивні результати минулого п'ятиріччя. Але ці недоліки... важливо бачити — бачити для того, щоб ще рішучіше боротися з ними»¹⁵.

За роки дев'ятої п'ятирічки КПРС багато зробила для піднесення життєвого рівня народу. Наша партія завжди дбала про створення сприятливих умов для життя і праці трудящих, про забезпечення «...повного добробуту і вільного всебічного розвитку всіх членів суспільства»¹⁶. Але особливо розширилась її діяльність у цьому напрямі в умовах зрілого соціалізму, коли і можливості щодо цього зросли, і розвиток сучасного виробництва поставив підвищені вимоги до професійної підготовки і загальної культури всіх працюючих.

Ніколи ще не виділялися такі великі кошти на підвищення народного добробуту, як у минулій п'ятирічці. Разом з асигнуваннями на житлове і соціально-культурне будівництво вони становили приблизно чотири п'ятих національного доходу. Витрати держави на нові заходи по підвищенню життєвого рівня народу були в 1,7 раза більшими, ніж у восьмій, і в 2,6 раза більшими, ніж у сьомій п'ятирічці¹⁷. Завдяки цьому реальні доходи у розрахунку на душу населення збільшилися в

¹³ «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

¹⁴ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

¹⁵ Там же.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 218.

¹⁷ «Правда», 18 лютого, 7 березня 1976 р.

цілому по країні на 24%, заробітна плата робітників і службовців — на 20, оплата праці колгоспників — на 25%. Виплати і пільги населенню за рахунок громадських фондів споживання зросли у 1,4 раза¹⁸. 40 млн. чол. збільшено розмір пенсій, допомоги і стипендій, понад 75 млн. підвищено заробітну плату. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців у 1975 р. без урахування виплат і пільг з громадських фондів споживання становила 146 крб.¹⁹ Споруджено нові житлові будинки загальною площею 544 млн. м². В основному завершено перехід до загальної середньої освіти молоді. Розширилася мережа професійно-технічних навчальних закладів, вдосконалювалася система навчання у вищій школі, дальшого розвитку набула охорона здоров'я. Значні заходи здійснено щодо охорони навколишнього середовища.

Підводячи підсумки дев'ятої п'ятирічки, Л. І. Брежнев підкреслив: «Напрямок і характер нашого економічного розвитку повністю відповідає принципам настановам і Директивам XXIV з'їзду КПРС. Під керівництвом Комуністичної партії в дев'ятій п'ятирічці зроблено новий великий крок у створенні матеріально-технічної бази комунізму, в підвищенні рівня життя народу, в гарантуванні безпеки країни. Таким є політичний підсумок економічної діяльності партії в період між XXIV і XXV з'їздами. Таким є головний результат героїчної праці радянських людей»²⁰.

Підсумки п'ятирічки переконливо свідчать про те, що Комуністична партія послідовно і цілеспрямовано проводить курс на піднесення добробуту народу. Значне його зростання — реальний доказ переваг радянського способу життя, які особливо помітні при порівнянні з становищем трудящих розвинутих капіталістичних країн, де нині зареєстровано понад 15 млн. безробітних і відбувається невпинне зростання вартості життя. Тільки за останні п'ять років (1971—1975) ціни на товари і послуги зросли у США на 39%, в Англії — на 84, Франції — на 53, ФРН — на 35, Японії — більше ніж на 70%²¹. Тим часом у Країні Рад зростання оплати праці і виплат із суспільних фондів споживання відбувається при стабільному рівні державних роздрібних цін.

Новим важливим етапом у розвитку народного господарства і дальшому підвищенні добробуту радянського народу стане десята п'ятирічка. В документі ЦК КПРС «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», затвердженому XXV з'їздом партії, підкреслюється: «Головне завдання десятої п'ятирічки полягає в послідовному здійсненні курсу Комуністичної партії на піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірного поліпшення якості роботи в усіх ланках народного господарства»²².

Відповідно до рішень XXIV з'їзду підготовка десятого п'ятирічного плану провадилась одночасно з розробкою вихідних настанов розвитку економіки країни на перспективу до 1990 р. Такий підхід дає змогу завчасно визначити характер і масштаби завдань, які стоять перед нами, і зосередити всі сили на їх розв'язанні, ясніше побачити можливі проблеми і труднощі, полегшити розробку та виконання програм і про-

¹⁸ «Правда», 2, 7 березня 1976 р.

¹⁹ «Правда», 2 березня 1976 р.

²⁰ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

²¹ «Правда», 18 лютого 1976 р.

²² «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

ектів, які виходять за рамки п'ятирічки. На XXV з'їзді говорилося про те, що в 1976—1990 рр. наша країна матиме приблизно вдвоє більші матеріальні і фінансові ресурси, ніж у минулому п'ятнадцятиріччі. Тим самим створюються нові можливості для розв'язання основних соціально-економічних завдань, дальшого поліпшення добробуту радянських людей, умов їх праці і побуту, значного прогресу системи охорони здоров'я, освіти, культури, — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи²³.

Широка програма соціального розвитку, дальшого вдосконалення радянського способу життя буде забезпечена наміченими XXV з'їздом КПРС заходами по піднесенню економіки країни. У десятій п'ятиріччі новий значний крок зробить радянська індустрія — вирішальна галузь народного господарства. Виробництво промислової продукції збільшиться на 35—39%, у тому числі засобів виробництва — на 38—42, а предметів споживання — на 30—32%²⁴.

Важливі завдання поставив з'їзд перед працівниками сільського господарства. Головне з них — забезпечити дальше зростання і більшу сталість сільськогосподарського виробництва з метою максимального задоволення потреб населення в продуктах харчування і промисловості в сировині, створення необхідних державних резервів сільськогосподарської продукції. Середньорічний валовий збір зерна намічено довести до 215—220 млн. т, бавовни-сирцю — не менш ніж до 9 млн. т, цукрових буряків — до 95—98 млн. т, виробництво м'яса — до 15—15,6 млн. т, молока — до 94—96 млн. т, яєць — до 58—61 млрд. штук²⁵.

У документах з'їзду вказано основні шляхи досягнення поставлених завдань. Це — всемірне підвищення ефективності та інтенсифікації суспільного виробництва, поліпшення якості роботи всіх ланок народного господарства. Першочергова увага до проблеми підвищення ефективності виробництва зумовлена тим, що нині практично вичерпані можливості збільшення обсягу суспільного виробництва за рахунок залучення вільних трудових ресурсів, розширення земельних площ, а також перерозподілу національного доходу в бік збільшення частки нагромадження. На XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев говорив: «Для того, щоб успішно розв'язувати різноманітні економічні і соціальні завдання, які стоять перед країною, немає іншого шляху, крім **швидкого зростання продуктивності праці, різкого підвищення ефективності всього суспільного виробництва**. Наголос на ефективності — і про це доводиться говорити знов і знов — найважливіша складова частина всієї нашої економічної стратегії»²⁶.

Найважливішим показником підвищення ефективності суспільного виробництва є зростання продуктивності праці. У десятій п'ятиріччі за рахунок цього показника необхідно забезпечити 85—90% приросту національного доходу, приблизно 90% приросту промислової продукції, весь приріст продукції сільського господарства. В цілому по народному господарству намічається підвищити продуктивність праці на 27% проти 23% у дев'ятій п'ятиріччі²⁷. Слід підкреслити, що зростання продуктивності праці значною мірою має відбуватися за рахунок впровадження нової техніки, комплексної механізації і автоматизації виробництва.

Керуючись програмним положенням про те, що вирішальною умовою зростання продуктивності праці, ефективності суспільного вироб-

²³ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

²⁴ Там же.

²⁵ «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

²⁶ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

²⁷ «Радянська Україна», 25 лютого, 2 березня 1976 р.

ництва є науково-технічний прогрес, партія поставила завдання значно прискорити його темпи у всіх галузях народного господарства, органічно поєднувати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи.

В зв'язку з цим великі завдання стоять перед вченими, оскільки на сучасному етапі наука перетворилась у безпосередню продуктивну силу і справляє дедалі зростаючий вплив на розвиток радянського суспільства. Намічено заходи, які дадуть змогу забезпечити дальше зміцнення зв'язку науки з виробництвом, вдосконалити організацію і підвищити ефективність та якість наукових досліджень. Створюються науково-технічні об'єднання, що складаються з інституту, дослідно-конструкторського бюро і дослідного підприємства, в яких значно прискорюється процес впровадження наукових розробок у виробництво. Приклад у цьому, як відзначалося на XXV з'їзді Компартії України, показують відомі академічні інститути республіки, зокрема інститути електротварювання ім. Є. О. Патона, надтвердих матеріалів, проблем матеріалознавства, кібернетики, фізико-технічний інститут низьких температур та інші ²⁸.

Передбачено також заходи, спрямовані на дальше вдосконалення структури суспільного виробництва, випереджаючий розвиток електроенергетики, хімії, машинобудування та інших галузей, які значною мірою визначають технічний рівень народного господарства. Наприклад, загальний обсяг продукції машинобудування намічено збільшити в десятій п'ятирічці у півтора з лишком рази ²⁹.

Велику увагу з'їзд приділив широкому впровадженню у виробництво комплексної механізації і автоматизації — технологічній основі сучасної науково-технічної революції. Як відомо, в соціалістичному суспільстві комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів мають не тільки величезне економічне, але й соціальне значення, оскільки вони сприяють полегшенню і докорінній зміні характеру праці мільйонів людей, підвищенню ефективності виробництва, створенню умов для ліквідації відмінностей між розумовою і фізичною працею.

Велика робота в цьому напрямі була здійснена у восьмій і, особливо, у дев'ятій п'ятирічці. Так, якщо 1965 р. у країні діяло близько 6 тис. автоматичних ліній, то 1975 р. — вже близько 17 тис. ³⁰ (до речі, у 1935 р. в СРСР була лише одна автоматична лінія). Протягом попередньої п'ятирічки тільки на Україні було введено в дію понад 10 тис. механізованих і автоматизованих ліній, близько 6 тис. комплексно-механізованих підприємств і дільниць, завдяки чому вдалося вивільнити понад півмільйона робітників ³¹.

Ще більшими темпами впроваджуватимуться комплексна механізація і автоматизація у десятій п'ятирічці, що дасть змогу вивільнити в цілому по країні більше 3 млн. чол. і полегшити працю багатьох мільйонів людей. Нині береться курс на створення закінчених систем машин, завдяки чому проводитиметься комплексне переозброєння цілих галузей з широким здійсненням механізації і автоматизації всього технологічного циклу, починаючи від одержання сировини і закінчуючи відвантаженням готової продукції. Побудова виробництва на базі таких систем машин — один з головних напрямків технічного прогресу в усіх галузях народного господарства.

²⁸ «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

²⁹ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.; «Правда», 7 березня 1976 р.

³⁰ Народное хозяйство СССР в 1974 году. Статистический ежегодник, М., 1975, стор. 153; «Правда», 2 лютого 1976 р.

³¹ «Економіка Радянської України», 1975, № 12, стор. 4.

Масштаби і темпи розвитку основних галузей нашої економіки значною мірою залежать від раціонального використання коштів, асигнованих на капітальне будівництво. У десятій п'ятирічці намічається досягти запроєктованих показників розвитку народного господарства з меншими темпами зростання капіталовкладень, ніж у попередній п'ятирічці. Загальний їх обсяг збільшиться лише на 24—26%, тим часом як за минулі п'ять років він зріс на 42%. З'їзд визначив курс на забезпечення необхідних темпів розвитку народного господарства, насамперед шляхом технічного переозброєння і реконструкції діючих підприємств, більш повного використання вже створених потужностей. Досвід показує, що реконструкція потребує в 3—4 рази менше коштів, ніж спорудження нових фабрик і заводів. При цьому кошти окупаються, як правило, за 1—2 роки (на нових підприємствах — у 3—4 рази довше)³². Тому 1976 р. майже дві третини державних капіталовкладень виділено на реконструкцію, технічне переозброєння і розширення діючих підприємств³³.

З метою кращого розміщення продуктивних сил країни намічається даліше нарощування економічного потенціалу східних районів і підвищення їх ролі в загальносоюзному виробництві промислової продукції. Тут прискорено розвиватимуться паливна промисловість і енергоємні виробництва. Зокрема, саме на ці райони припадає весь намічений на п'ятирічку приріст видобутку нафти і газу, виробництва алюмінію, більш ніж 90% приросту видобутку вугілля, приблизно 80% приросту виробництва міді³⁴.

У відповідності з довготривалою програмою розвитку сільського господарства з'їзд передбачив здійснення заходів по його дальшій інтенсифікації, зміцненню матеріально-технічної бази. Намічено велику програму меліорації земель, впровадження досягнень науки, техніки і передового досвіду. Для сільського господарства виділятимуться великі капіталовкладення — 172 млрд. крб., тобто на 41 млрд. крб. більше, ніж у дев'ятій п'ятирічці. Колгоспи і радгоспи одержать близько 2 млн. тракторів, 1350 тис. вантажних автомобілів, 538 тис. зернозбиральних комбайнів, велику кількість інших машин і знарядь, мінеральних добрив³⁵.

З'їзд накреслив заходи по дальшому піднесенню ролі і відповідальності союзних республік за розв'язання питань виробничого і соціально-культурного будівництва, збільшення випуску товарів народного споживання, розширення торгівлі і послуг населенню з урахуванням місцевих і національних особливостей, найповнішого використання природних, трудових та інших ресурсів.

Успішно розвиватиметься в єдиному народногосподарському комплексі СРСР Радянська Україна. Обсяг її промислового виробництва збільшиться на 30—34%, а середньорічна валова продукція сільського господарства — на 11—14%. Передбачено вищі темпи зростання електроенергетики, хімічної та нафтопереробної, верстатобудівної галузей промисловості, приладобудування, а також дальший розвиток тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Випереджаючими темпами розвиватиметься промисловість західних областей республіки³⁶. Мають бути споруджені великі механізовані і автоматизовані шахти і значно збільшено видобуток вугілля у Донецькому басейні, якому, як і раніше, належатиме найважливіше місце в забезпеченні паливом ев-

³² «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

³³ «Правда», 2 січня 1976 р.

³⁴ «Правда», 7 березня 1976 р.

³⁵ Там же.

³⁶ «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

ропейської частини країни. Напередодні з'їзду ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спеціальні постанови про дальший розвиток вугільної промисловості Донбасу і встановлення додаткових пільг робітникам та інженерно-технічним працівникам, зайнятим у цій галузі³⁷.

Червоною ниткою через усі документи з'їзду проводиться думка про те, що виконання грандіозних соціально-економічних завдань, перехід від екстенсивних до інтенсивних методів господарювання потребують поліпшення якості роботи усіх ланок народного господарства. Ці питання постійно перебувають у центрі уваги партії. В роки дев'ятої п'ятирічки було знято з виробництва тисячі застарілих видів продукції, велике значення мало введення державної атестації. Центральний Комітет КПРС узагальнює досвід партійних організацій і передових колективів, які домоглися значних успіхів у боротьбі за якість роботи. Зокрема, досвід партійних організацій Львівської області по роботі і впровадженню системи управління якістю продукції був схвалений ЦК КПРС. Він дістав високу оцінку XXV з'їзду Компартії України. Використавши все цінне, що було досягнуто на підприємствах Москви, Ленінграда, Саратова, Свердловська, Горького, Ярославля, Кременчука, вчені, інженери, робітники Львівської області створили систему, яка дає змогу здійснювати єдиний, комплексний підхід до вирішення проблеми на плановій основі, залучити до цієї важливої справи всіх, від кого залежить випуск продукції високої якості.

Передовий досвід боротьби за якість продукції швидко поширюється по всій країні. Це сприяє зростанню кількості виробів, які удостоєні державного Знака якості. Так, якщо у 1971 р. в країні випускалося лише 1,8 тис. таких виробів, то на 1 січня 1976 р. їх кількість збільшилася до 27,6 тис., причому близько 6 тис. з них створюється на підприємствах Української РСР³⁸. Проте питома вага продукції високої якості в її загальному обсягу ще не дуже висока. Тому з'їзд поставив як одне з найважливіших завдань десятої п'ятирічки вжити усіх заходів для збільшення обсягу виробів з високими техніко-економічними характеристиками.

Закликаючи до всенародної боротьби за підвищення якості роботи в усіх ланках народного господарства, партія звертає увагу на складність і багатоплановість цього процесу, який включає в себе багато виробничо-економічних факторів і водночас охоплює широке коло моральних проблем. Боротьба за якість роботи — це чітка організація виробництва, налагоджений ритм трудового процесу, економне витрачання матеріалів, сувора дисципліна, обстановка взаємної вимогливості і взаємодопомоги в праці. Л. І. Брежнев підкреслює: «Проблему якості ми розуміємо дуже широко. Вона охоплює всі сторони господарської діяльності. Висока якість — це збереження праці і матеріальних ресурсів, зростання експортних можливостей, а в кінцевому підсумку краще, більш повне задоволення потреб суспільства. Ось чому на підвищення якості продукції повинні бути націлені весь механізм планування і управління, вся система матеріального і морального заохочення, зусилля інженерів і конструкторів, майстерність робітників. До цього повинна бути постійно прикута увага партійних організацій, профспілок і комсомолу»³⁹.

Питання про підвищення якості та ефективності виробництва нерозривно зв'язані з питаннями бережливості, здійснення режиму еко-

³⁷ «Радянська Україна», 10 лютого 1976 р.

³⁸ Народное хозяйство СССР в 1974 году, стор. 152; «Комуніст України», 1975, № 9, стор. 44; «Правда», 2 лютого 1976 р.

³⁹ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

номії. Бережливість, підкреслювалося на з'їзді, запорука успішного розвитку нашої економіки. З'їзд вказав також найважливіші напрямки боротьби за режим економії — поліпшення якості сировини, матеріалів, знарядь праці, вдосконалення організації виробництва. За п'ятирічку передбачено знизити собівартість промислової продукції на 4—5%, а в машинобудуванні — на 9—10%. Досягнення намічених рубежів — справа загальнонародного значення. Досить сказати, що зниження собівартості на один процент вже зараз приносить економію понад 4 млрд. крб.⁴⁰ З'їзд закликав точно рахувати і ефективно використовувати кожен карбованець, кожну годину праці, кожну тонну продукції, остаточно покінчити з безгосподарністю і нехлюйством, «бо економимо ми заради найдорожчого для нас — заради багатства і могутності Батьківщини, добробуту і процвітання нашого народу»⁴¹.

На XXV з'їзді КПРС підкреслювалося, що вузловим питанням економічної політики партії, найважливішим резервом підвищення ефективності суспільного виробництва, зростання добробуту народу є дальше вдосконалення управління народним господарством. Особливо актуальним в умовах розвинутого соціалізму стало поліпшення планування — серцевини соціалістичного господарювання. З'їзд накреслив заходи щодо координування народногосподарських планів — довгострокових, п'ятирічних, річних, забезпечення дедалі повнішого поєднання галузевого і територіального принципів планування, розробки та здійснення комплексних програм найважливіших науково-технічних, економічних і соціальних проблем.

Мають бути проведені важливі заходи щодо вдосконалення організаційної структури управління. В роки дев'ятої п'ятирічки партійні, радянські і господарські органи провели велику роботу по розробці генеральних схем, створенню широкої мережі виробничих об'єднань і комбінатів, переходу на дво- і триланкову систему управління. Нині в країні працює понад 2 тис. госпрозрахункових промислових об'єднань, зокрема 560 з них — в Українській РСР⁴².

XXV з'їзд поставив завдання завершити, відповідно до генеральних схем, створення науково-виробничих і виробничих об'єднань, які стануть основними виробничими ланками народного господарства. Розвиватимуться й міжколгоспні, колгоспно-радгоспні та державно-кооперативні об'єднання, а також аграрно-промислові комплекси, що займатимуться виробництвом, переробкою і реалізацією сільськогосподарської продукції. Усе це дасть змогу підвищити рівень концентрації та спеціалізації виробництва, посилити кооперування, раціональніше використовувати матеріальні й трудові ресурси, що сприятиме прискоренню руху радянського суспільства до комунізму.

Таким чином, комплексна і взаємообумовлена, науково обгрунтована, напружена, але водночас реальна економічна програма, розроблена XXV з'їздом КПРС, охоплює всі сторони розвитку народного господарства. Всі заходи партії спрямовані на вирішення головного завдання — дальшого піднесення добробуту народу. В. І. Ленін учив, що «...в кінцевому підсумку виготовлення засобів виробництва неминуче зв'язане з виготовленням предметів споживання, бо засоби виробництва виготовляються не заради самих же засобів виробництва, а тільки заради того, що дедалі більше засобів виробництва потрібно в галузях промисловості, які виготовляють предмети споживання»⁴³.

⁴⁰ «Коммунист», 1976, № 1, стор. 10.

⁴¹ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

⁴² Народное хозяйство СССР в 1974 году, стор. 167; «Правда», 11 березня 1976 р.; «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

⁴³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 152—153.

З'їзд накреслив струнку програму соціального розвитку і підвищення рівня життя народу, яка передбачає поліпшення соціально-економічних і виробничих умов праці, посилення її творчого характеру, збільшення прибутків населення. Реальні доходи на душу населення мають зрости на 20—22%, середня заробітна плата робітників і службовців — до 170 крб. на місяць, доходи колгоспників — підвищитися в середньому на 24—27%, виплати і пільги населенню за рахунок суспільних фондів споживання — на 28—30%⁴⁴.

Першочергове значення з'їзд приділив розв'язанню соціально-економічних проблем у сфері праці. В документах з'їзду поставлене завдання посилити стимулюючу роль заробітної плати в зростанні продуктивності праці, прискоренні науково-технічного прогресу, підвищенні якості продукції і зниженні її собівартості, вдосконалювати тарифну систему як основу державного регулювання заробітної плати і підвищення її ролі в стимулюванні зростання кваліфікації працюючих, ширше застосовувати прогресивні форми матеріального заохочення за збільшення випуску продукції з меншою кількістю робітників, бригадну і акордну оплату, вдосконалювати систему преміювання за високі показники в роботі, виконання і перевиконання технічно обґрунтованих норм виробітку. Буде посилена також роль оплати праці у зміцненні трудової дисципліни і зниженні плинності кадрів на підприємствах. Всі ці заходи спрямовані на те, щоб заробітна плата, як відзначав Л. І. Брежнев, повсюди була заробленою, щоб кожний працівник відчував її пряму залежність від свого вкладу у виробництво.

Уміле поєднання матеріальних і моральних стимулів — важливий засіб розвитку творчої ініціативи і активності трудящих, більш широкого розмаху соціалістичного змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи. Саме на це націлює постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про розгортання Все-союзного соціалістичного змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, за успішне виконання народногосподарського плану першого року нової п'ятирічки, прийнята незадовго до відкриття з'їзду⁴⁵.

Значні заходи намічені по дальшому поліпшенню умов і охорони праці, ширшому використанню для цього досягнень науки і техніки, вдосконаленню технології і устаткування. Великі кошти — понад 11 млрд. крб. — виділяються для охорони навколишнього середовища. Особливу увагу було приділено поліпшенню умов праці і побуту працюючих жінок. Для них намічено запровадити частково оплачувану відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею одного року, створювати жінкам, які мають дітей, ширші можливості працювати неповний робочий день або неповний робочий тиждень, а також працювати вдома. Буде розширено мережу дошкільних закладів, шкіл і груп подовженого дня, збільшено кількість піонерських таборів, спортивних і оздоровчо-трудових баз для підлітків і молоді. Створюватимуться умови для скорочення затрат часу на ведення домашнього господарства шляхом розвитку мережі підприємств побутового обслуговування, громадського харчування, збільшення виробництва напівфабрикатів тощо.

Предметом постійного піклування партії та уряду залишається поліпшення житлових умов трудящих, якості будівництва, планування і комфортабельності жител. Намічено спорудити за рахунок усіх джерел фінансування житлові будинки загальною площею 545—550 млн. м². Буде збільшено обсяг кооперативного будівництва жител, розши-

⁴⁴ «Радянська Україна», 25 лютого, 7 березня 1976 р.

⁴⁵ «Правда», 22 січня 1976 р.

рюватиметься індивідуальне житлове будівництво в невеликих містах, селищах міського типу і в сільській місцевості.

Піклуючись про матеріальний добробут трудящих, поліпшення їх охорони здоров'я, збільшення товарообороту, Комуністична партія водночас надає першочергову увагу духовному зростанню радянських людей, їх політичному вихованню і підвищенню культурного рівня. «Велику справу — будівництво комунізму неможливо рухати вперед без всебічного розвитку самої людини, — вказує Л. І. Брежнев. — Без високого рівня культури, освіти, суспільної свідомості, внутрішньої зрілості людей комунізм неможливий, як неможливий він і без відповідної матеріально-технічної бази»⁴⁶.

Послідовно вирішуючи це завдання, XXV з'їзд КПРС розробив заходи, спрямовані на створення найсприятливіших умов для підвищення освітнього і культурно-технічного рівня трудящих. Відповідно до вимог науково-технічного прогресу і завдань неухильного поліпшення підготовки кваліфікованих кадрів робітників і спеціалістів розвивається система народної освіти. Намічено збудувати нові загальноосвітні школи не менш як на 7 млн. учнівських місць, збільшити прийом учнів до середніх професійно-технічних і технічних училищ не менше ніж у 2,5 раза. В системі професійно-технічної освіти буде підготовлено приблизно 11 млн. кваліфікованих робітників, зокрема з середньою освітою — близько 5 млн. чол., а в системі вищої і середньої спеціальної освіти — 9,6 млн. спеціалістів⁴⁷.

У десятій п'ятирічці підвищиться роль соціалістичної культури і мистецтва в комуністичному вихованні трудящих, формуванні їх духовних запитів. Великі кошти виділятимуться на зміцнення матеріальної бази установ культури, розширення мережі масових бібліотек, поліпшення видавничої справи і книжкової торгівлі, розвиток кінематографії, телебачення і радіомовлення.

Усе, що намічає партія, робиться для радянських людей, для їх блага і щастя. Рішення XXV з'їзду КПРС втілюють у собі ленінську генеральну лінію партії, яка повністю відповідає корінним життєвим інтересам народу. Ось чому радянські люди з таким піднесенням готувалися до зустрічі з'їзду і тепер докладають усіх зусиль, щоб своєю самовідданою працею внести гідний вклад у здійснення величних завдань десятої п'ятирічки.

Здійсненню грандіозних соціально-економічних перетворень в СРСР великою мірою сприяють благотворні результати зовнішньополітичної діяльності КПРС, яка, спираючись на могутність, згуртованість і активність світового соціалізму, на його дедалі міцніючий союз з усіма прогресивними і миролюбними силами, зуміла добитися повороту в розвитку міжнародних відносин, повороту від «холодної війни» до мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, від напруженості, що загрожувала вибухом, до розрядки і нормального взаємовигідного співробітництва. У доповіді Л. І. Брежнева на XXV з'їзді партії підкреслювалося: «Те, чого вдалося добитися в цьому відношенні за останні п'ять років, має справді неминуще значення. Зроблено все можливе для забезпечення умов мирного будівництва в нашій країні і в братніх країнах соціалізму, для миру і безпеки всіх народів»⁴⁸.

Усі свої звершення ленінська партія, радянський народ нерозривно зв'язують з Великою Жовтневою соціалістичною революцією,

⁴⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 275.

⁴⁷ «Правда», 7 березня 1976 р.

⁴⁸ «Радянська Україна», 25 лютого 1976 р.

60-річчя якої наступного року відзначатиме все прогресивне людство. «Шість десятиріч — це менше, ніж середня тривалість життя людини. Але за цей час наша країна пройшла шлях, який дорівнює століттям»⁴⁹. Підходячи до всього зробленого з широкою історичною мірою, з'їзд відзначив, що вперше в світі побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, суспільство безкризової, постійно зростаючої економіки, зрілих соціалістичних відносин, справжньої свободи, світлих комуністичних перспектив.

Інший головний підсумок пройденого шляху — утвердження радянського способу життя, який характеризується справжнім колективізмом і товариськістю, згуртованістю, дружбою всіх націй і народів країни, які міцнішають день у день, моральним здоров'ям, яке робить нас сильними, стійкими.

Найважливішим підсумком минулого шістдесятиріччя є також розвиток радянської людини, людини, яка, пройшовши всі випробування, сама невідомо змінилася, поєднала в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, культуру, знання і вміння їх застосовувати. Це — людина, яка, будучи палким патріотом, була і завжди буде послідовним інтернаціоналістом.

Комуністична партія Радянського Союзу, вірна ленінським заповітам, робить все для дальшого зміцнення дружби і співробітництва з соціалістичними країнами, розширення зв'язків з країнами, що визволилися від колоніальної залежності, зміцнення інтернаціональної солідарності з міжнародним комуністичним, робітничим і національно-визвольним рухом, докладає всіх зусиль для успішного будівництва комунізму. Як вказував В. І. Ленін, «...ми йдемо до комунізму неминує, неухильно»⁵⁰.

⁴⁹ Там же.

⁵⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 214.

В. И. Полурез, П. М. Шморгу

РЕШЕНИЯ XXV СЪЕЗДА КПСС —
ВОПЛОЩЕНИЕ КОРЕННЫХ ИНТЕРЕСОВ СОВЕТСКОГО НАРОДА

Резюме

В статье раскрывается историческое значение решений XXV съезда КПСС, воплощающих в себе генеральную линию партии в строительстве коммунистического общества в нашей стране и полностью отражающих коренные жизненные интересы советского народа.

V. I. Polurez, P. M. Shmorgun

DECISIONS OF THE 25th CONGRESS OF THE CPSU, AN EMBODIMENT
OF VITAL INTERESTS OF THE SOVIET PEOPLE

Summary

Historical significance of the decisions of the 25th Congress of the CPSU is dealt with. These decisions embody the general Party line in construction of the communist society in our country and reflect entirely the fundamental interests of the Soviet people.

ВПЛИВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛІСТИЧНОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Всесвітньо-історичним досягненням революційно-перетворюючої діяльності Комуністичної партії, всього радянського народу є утвердження в нашій країні соціалістичного способу життя, який «показав людству нові горизонти, нові моральні цінності та ідеали»¹. Його дальше вдосконалення є невід'ємною частиною багатогранного об'єктивного процесу будівництва комунізму.

В «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», прийнятих XXV з'їздом КПРС, наголошується: «На основі зростання економіки і підвищення ефективності суспільного виробництва забезпечити більш повне задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб народу, послідовний розвиток соціалістичного способу життя»².

Однією з найважливіших передумов розвитку соціалістичного способу життя на сучасному етапі є органічне з'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму. Щоб дослідити, як саме НТР впливає на розвиток соціалістичного способу життя, необхідно визначити зміст поняття «спосіб життя», основні сфери життєдіяльності людей, де цей вплив найістотніший.

З'ясування змісту розглядуваного поняття має важливе методологічне значення для розкриття докорінної протилежності соціалістичного і буржуазного способів життя, показу історичних переваг соціалістичних форм розгортання науково-технічної революції.

Спосіб життя — це поняття, що істотно доповнює соціально-економічну характеристику того чи іншого суспільного ладу. Воно характеризує соціальну реальність під таким кутом зору, який показує, як природа даного суспільства проявляється в конкретних, найбільш типових формах життєдіяльності людей. Будучи об'єктивним феноменом, спосіб життя у своєрідному фокусі збирає істотні характеристики соціальної діяльності, в якому життєдіяльність людей постає значно конкретнішою, ніж в теоретичній картині соціально-економічної системи.

«Спосіб життя» як соціально-філософське поняття відіграє важливу роль у пізнанні суспільних явищ і процесів; воно аж ніяк не дублює, не замінює таких класичних категорій історичного матеріалізму, як «суспільно-економічна формація», «суспільні відносини», «соціальна система» і т. д., а, навпаки, разом з ними відтворює конкретнішу і різнобарвну картину суспільного життя. Це поняття насамперед фіксує сукупність суттєвих сторін і аспектів, типових форм життя людей, взятих в єдності з матеріально-предметними і суспільними умовами їх життєдіяльності в таких основних сферах, як праця, громадсько-політична діяльність, побут і дозвілля. Саме тому воно фіксує ті істотні типові моменти, які не можуть бути «схоплені» нашою свідомістю за допомогою будь-яких інших понять і категорій історичного матеріалізму.

Втім у нашій суспільствознавчій літературі досі ще немає загальноприйнятого визначення поняття «спосіб життя». Щоправда, останнім

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 95.

² Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки, К., 1976, стор. 69.

часом з'явився ряд книг і статей, в яких зроблено спробу заповнити існуючу прогалину³. На відміну від робіт, в яких поняття «соціалістичний спосіб життя», «радянський спосіб життя» здебільшого зводилися і зводяться до викладу основних рис і особливостей першої фази комуністичної формації, соціалістичного способу виробництва і т. д., сьогодні суспільствознавці прагнуть з'ясувати зміст поняття «спосіб життя», як самостійної філософсько-соціологічної категорії, що дає змогу розкрити особливості життєдіяльності соціальних груп і окремої особи в умовах конкретного суспільного середовища.

Дослідники, як правило, дотримуються однієї й тієї ж думки, що «спосіб життя» охоплює всі основні сфери життєдіяльності людей — виробництво (працю), суспільно-політичну діяльність, побут і дозвілля. Крім того, однакові вони й при визначенні основних ознак способу життя людей, до яких відносяться характер і зміст трудової діяльності, життєвий рівень, спосіб розподілу робочого і вільного часу, рівень культури і ставлення до духовних цінностей тощо.

Серед існуючих визначень способу життя, на наш погляд, найбільш вдало передано соціально-філософське розуміння і зміст цього поняття у В. І. Толстих. Спосіб життя, пише він, — це «усталені, типові для історично конкретних соціальних відносин форми індивідуальної і групової життєдіяльності людей, які характеризують особливості їх спілкування, поведінки і складу мислення у сферах праці, громадсько-політичної діяльності, побуту і дозвілля»⁴. Таке визначення, ми вважаємо, може певною мірою служити вихідним орієнтиром для будь-якого (скажімо, соціологічного, економічного, соціально-психологічного і т. д.) підходу до вивчення життєдіяльності людей і, водночас, для використання даних спеціальних наук з метою глибших узагальнень. Воно дає змогу прослідкувати діалектику загального, особливого і одиничного у способі життя людей в умовах певного способу виробництва. Наведене визначення поняття дає можливість проаналізувати ті чи інші форми людського життя і діяльності, які характерні не лише для тієї чи іншої історичної епохи, але й для певного рівня розвитку продуктивних сил. Нарешті, воно конкретно вказує на основні сфери життєдіяльності людей, через аналіз яких можна простежити розвиток способу життя залежно від розвитку його матеріальної основи.

Як цілісне суспільне явище спосіб життя людей визначається, з одного боку, рівнем розвитку продуктивних сил суспільства (рівень науково-технічного прогресу, продуктивність, зміст і характер праці тощо) і, з другого, характером виробничих відносин, соціально-політичним ладом даного суспільства. Слід зауважити, що вплив існуючої системи суспільних відносин на спосіб життя є вирішальним. Так, докорінна протилежність буржуазного і соціалістичного способів життя визначається не рівнем розвитку науки і техніки, продуктивністю праці, формою життя, побутовою технікою і т. д., а пануючими в суспільстві соціально-класовими відносинами. Яка суспільно-економічна формація, такий і спосіб життя людей, який, однак, у кожному класово-антагоністичному суспільстві виявляється ще й якісно відмінним для експлуататорів і експлуатованих.

³ Див. С. Г. Стумилин. Э. С. Писаренко. Социалистический образ жизни: методология исследования. — «Вопросы философии», 1974, № 2; Г. Глезерман. Ленин и формирование социалистического образа жизни. — «Коммунист», 1974, № 1; В. И. Толстых. Образ жизни как социально-философское понятие. — «Вопросы философии», 1974, № 12; М. Н. Руткевич. Социалистический образ жизни и его развитие. — «Вопросы философии», 1975, № 11; В. И. Толстых. Образ жизни. Понятие, реальность, проблемы, М., 1975; та ін.

⁴ В. И. Толстых. Образ жизни. Понятие, реальность, проблемы, стор. 27.

Разом з тим, не потрібно применшувати й залежність способу життєдіяльності людей від рівня розвитку продуктивних сил суспільства. Багато елементів способу життя, наприклад, форми трудової діяльності людей, рівень матеріального добробуту, розвиток соціального забезпечення, охорони здоров'я, характер житла, засобів зв'язку, зміст діяльності в позаробочий час, розвиток народної освіти, культури і т. д. значною мірою залежать від науково-технічного прогресу, стану продуктивних сил суспільства. Ще К. Маркс, аналізуючи перехід від ремісничо-мануфактурного до фабрично-машинного виробництва, у ході якого відбувалися технологічні зміни на виробництві, звернув увагу на те, що під дією технічного прогресу змінюється уклад життя людей. Так, у підготовчих рукописах до «Капіталу» К. Маркс наводить таке місце із звіту одного фабричного інспектора: «Жодний механічний винахід останніх років не викликав такого великого перевороту у способі виробництва (mode of manufacture), і, в кінцевому підсумку, в життєвому укладі робітників, як створення ткацької машини «Дженні» і гребінної ткацької машини», і відразу ж основоположник наукового комунізму зауважує: «Тут правильно виражений дійсний зв'язок. «Механічний винахід». Ним викликаний «переворот у способі виробництва» (Productionsweise) і звідси — у виробничих відносинах, отже, — у соціальних відносинах і, «у кінцевому підсумку», — «в життєвому укладі робітників»⁵.

Такий же зв'язок між технічним прогресом і розвитком способу життя людей розкривав і В. І. Ленін. Аналізуючи стадії розвитку капіталізму в російській промисловості (дрібні промисли, капіталістична мануфактура, фабрика), Володимир Ілліч указував, що ці стадії відрізняються між собою насамперед різним укладом техніки і в зв'язку з цим ступенем розвитку капіталістичних виробничих відносин, а також і різним ступенем рухливості населення (для перших двох стадій характерна осілість населення, для третьої — рухливість). «Отже, — робить висновок В. І. Ленін, — дані про російських фабричних робітників цілком підтверджують теорію «Капіталу», що саме велика машинна індустрія робить повний і рішучий переворот в умовах життя промислового населення, відокремлюючи його остаточно від землеробства і від зв'язаних з цим останнім вікових традицій патріархального життя. Вона переносить взагалі на село той торгово-промисловий уклад життя, який виробився спочатку в неземлеробських центрах»⁶.

В сучасних умовах ще помітніший вплив на спосіб життя радянських людей справляє науково-технічна революція. Її розгортання прискорює процес індустріалізації праці і побуту, який здійснюється на якісно новій технологічній базі і істотно змінює зміст виробничого процесу, умови життєдіяльності людей на виробництві і в побуті, співвідношення робочого і вільного часу, удосконалює структуру сфери споживання, сприяє підвищенню громадсько-політичної активності мас, розвитку культури трудівників. Характерною рисою розвитку способу життя в умовах науково-технічної революції є урбанізація, що супроводжується ламанням традиційних форм контакту людини з природою, ставить якісно інші вимоги до інтелектуальної і емоційної діяльності індивіда.

Науково-технічна революція помітно прискорює процес інтернаціоналізації способу життя, який дістає свій вияв у розширенні і поглибленні територіальних, демографічних, культурних й інших зв'язків все-

⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 47, стор. 488.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 513.

редині соціалістичного суспільства, а також у розширенні співробітництва і контактів між людьми різних країн. Нарешті, під впливом науково-технічної революції, яка викликала до життя інтенсивний розвиток засобів масової комунікації, масового споживання культури, відбувається розростання нових форм спілкування людей, їх поведінки, ціннісних установок і орієнтацій, зростання загального культурно-освітнього рівня трудящих. Різно збільшуючи територіальну і соціальну мобільність населення, науково-технічна революція у небачених досі масштабах створює можливості для переміни звичного стилю життя, розвитку нових форм життєдіяльності, ціннісних орієнтирів, характеристик тих чи інших класів, груп, національно-етнічних спільностей.

Звичайно, сучасна науково-технічна революція впливає на спосіб життя людей не лише через запровадження науково-технічних досягнень у ту чи іншу сферу їх життєдіяльності. В умовах соціалізму науково-технічний прогрес, як ніколи, прискорює процес стирання існуючих відмінностей між класами і соціальними групами, істотних відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною працею. Він розмиває традиційні, регіональні і локальні зв'язки людей, прискорює зближення соціалістичних націй в усіх сферах суспільного життя, інтернаціоналізує їх економіку, духовне обличчя, культуру і т. д.

Підкреслюючи залежність способу життя людей від розвитку науково-технічної революції, аж ніяк не слід забувати, що характер цієї залежності визначає пануюча система виробничих відносин, за якої здійснюється науково-технічний прогрес. Так, в умовах капіталізму науково-технічна революція поглиблює і загострює існуючі соціально-економічні суперечності і разом з тим зикликає нові, характерні для сучасного етапу його розвитку. Це насамперед нерозв'язна суперечність між небувалими можливостями примноження матеріальних багатств, людського достатку, радикального поліпшення становища трудящих, розвитку особи і тими перешкодами, що їх створює капіталізм на шляху використання досягнень науково-технічного прогресу в інтересах суспільства і особи. Це — суперечність між суспільним характером сучасного виробництва і державно-монополістичною системою, яка веде до небаченого марнування ресурсів і багатств. Це антагонізм не лише між працею і капіталом, а й поглиблення антагонізму між панівною верхівкою і переважною більшістю населення капіталістичних країн.

Досягнення науково-технічної революції монополістична буржуазія використовує в своїх класових, егоїстичних інтересах, що, як правило, призводить до спотворення, дегуманізації форм життєдіяльності людей, загострення протилежності між способом життя експлуататорів і експлуатованих. Типовими рисами буржуазного способу життя стають зростання експлуатації трудящих, безробіття, посилення відчуженості людини, духовне убозтво, споживацьке ставлення до життя, знелюднення ціннісних установок і мотивів діяльності і поведінки людей. Саме тому науково-технічний прогрес, який монополії широко використовують для зміцнення своїх позицій, для посилення експлуатації трудящих та їх духовного гноблення, вступає у глибоку суперечність з розвитком дійсно гуманних рис способу життя, гальмує розвиток творчих потенцій трудящої людини.

В умовах соціалістичного суспільства вплив науково-технічної революції на спосіб життя людей характеризується якісно іншими, властивими соціалістичному способу виробництва особливостями. Соціалістична власність, планова організація суспільного виробництва, активна участь найширших трудящих мас в організації та управлінні народ-

ним господарством відкривають можливість для максимального використання досягнень науки і техніки в інтересах людини, для дальшого розвитку всіх сторін соціалістичного способу життя.

Найістотніший вплив сучасної науково-технічної революції проявляється насамперед у найважливішій сфері соціалістичного способу життя — сфері праці. Саме тут створюється матеріальна основа способу життя радянського народу, реалізуються творчі потенції людини, значною мірою відбувається розвиток особи соціалістичного типу. Якісна сторона праці, як сфери способу життя, в умовах нашого суспільства визначається характером соціалістичних виробничих відносин, відсутністю експлуатації людини людиною. У ньому кожний отримує винагороду залежно від кількості і якості праці. Разом з тим розвиток соціалістичного способу життя передбачає як закономірність постійне якісне збагачення змісту самої праці і зростання задоволення трудівників умовами і характером виконуваної роботи. Інакше кажучи, оскільки праця є одна з найважливіших сфер самореалізації особи і чинником розвитку її соціальної активності в цілому, то зміни в характері і змісті трудової діяльності становлять головну умову дальшого розвитку способу життя радянських людей.

Сучасна науково-технічна революція, викликаючи докорінні зміни у продуктивних силах соціалістичного суспільства, охоплює й головну продуктивну силу, якою є сама людина як творець усіх матеріальних і духовних багатств. Вона здійснює переворот у цілісній системі «людина — наука — техніка — виробництво», у ході якого кардинально змінюється взаємодія між цими компонентами і головним чином між людиною і технікою. До техніки переходять механічні функції робітника, які він раніше виконував як складова частина машини. Людина ж стає «поруч» з виробничим процесом. Перед нею тепер — нові завдання: налагодження, контроль, регулювання, програмування автоматично діючих систем машин. Інакше кажучи, науково-технічна революція змінює зміст і характер праці трудівника. А це вимагає від людини постійного збагачення й оновлення власних знань, підвищення кваліфікації, розвитку своїх творчих і духовних потенцій.

Науково-технічна революція створює новий тип робітника — людину високої професійної підготовки, творчо мислячої й активно діючої, з підвищеними запитаними до культури управління і виробництва. Для такого робітника праця, будучи звільненою від соціального гніту, технічної обмеженості й монотонності, дедалі більше перетворюється із зовнішньої необхідності на першу життєву потребу (сферу і засіб самореалізації особи).

Науково-технічна революція вимагає від працівника оперативного самостійного розв'язання складних питань виробничого процесу і разом з тим підвищення відповідальності за прийняті рішення і конкретні дії. Така зміна у змісті й характері праці сприяє створенню якісно нової ситуації, в яку потрапляє людина на виробництві. Вона дає їй змогу краще усвідомити своє становище у трудовому колективі, формує у неї почуття самоповаги, власної гідності і водночас створює сприятливі умови для формування у членів колективу таких моральних якостей, як сумлінність, чесність, відповідальність. З іншого боку, в зв'язку із зростаючим значенням праці кожного трудівника в соціалістичному виробництві, науково-технічна революція і викликаний нею до життя новий характер трудової діяльності народжують почуття поваги до людини з боку його колег, інших членів суспільства. Завдяки цьому найхарактернішою рисою соціалістичного способу життя стає дальший розвиток відносин справжньої солідарності, почуття колек-

тивізму, зростання ступеня задоволення людини своєю працею, моральним кліматом у такій сфері життєдіяльності, як праця.

Це сприяє утвердженню гармонійних відносин між особою і суспільством на основі єдності суспільних і особистих інтересів. Чим глибше усвідомлює особа суспільні інтереси, чим більше вони стають її власним обов'язком, тим більше вони впливають на духовне обличчя людини, її спосіб життя.

Отже, в умовах соціалізму, де інтереси особи і суспільства об'єктивно збігаються, якісний розвиток продуктивних сил, викликаний науково-технічною революцією, стає міцним фундаментом, могутнім прискорювачем суспільного прогресу, в тому числі й прогресу в становленні комуністичного способу життя.

Науково-технічна революція на сучасному етапі, змінюючи зміст і характер праці, справляє значний вплив на динаміку співвідношення робочого і вільного часу людини. Справді, перетворення науки в безпосередню продуктивну силу, зростання продуктивності праці створюють передумови для скорочення часу перебування людини у сфері матеріального виробництва і збільшення позаробочого часу, тобто тієї сфери життєдіяльності, де людина одержує можливість збагатити свої здібності й творчі сили, задовольнити свої духовні, культурні потреби та інтереси. Збереження робочого часу, писав К. Маркс, рівнозначне збільшенню вільного часу, тобто часу для повного розвитку індивіда, який сам, у свою чергу, як найважливіша продуктивна сила зворотно впливає на продуктивну силу праці. Вільний час — що являє собою дозвілля, так і час для більш великої діяльності — зрозуміло, перетворює того, хто ним володіє, в іншого суб'єкта⁷.

У правильному співвідношенні робочого і вільного часу В. І. Ленін вбачав найважливіше джерело піднесення громадсько-політичної активності трудящих в умовах соціалізму, їх духовного і культурного розвитку. Усвідомлення такої високої соціальної функції вільного часу на стадії розвинутого соціалістичного суспільства стає особливо актуальним, якщо зважити на те, що завдяки підвищенню продуктивності праці суспільство одержує небачені раніше можливості для зміни структури соціального часу в інтересах розвитку людини. Не випадково партія, Радянська держава спрямовують свої зусилля на те, щоб у вільний від роботи час трудящі могли якнайзмістовніше проводити своє дозвілля, брати активну участь у громадсько-політичному житті.

У цьому відношенні характерною особливістю соціальної політики партії в умовах науково-технічної революції є також те, що збереження робочого часу розглядається не лише з суто економічної точки зору — досягнення більшої ефективності суспільного виробництва і підвищення продуктивності праці, але й як одна з найважливіших умов всебічного розвитку учасників виробництва. Саме тому вдосконалення соціалістичного способу життя в умовах науково-технічної революції передбачає встановлення такого взаємозв'язку трудової, соціально-політичної, культурної і побутової діяльності людей, яка дає змогу поступово усунути відмінності між безпосередньо робочим і позаробочим часом. Яскравим прикладом міцної єдності робочого часу з позаробочим в умовах соціалізму може бути така риса способу життя, як поєднання праці з навчанням, активна участь трудящих у науково-технічній творчості і т. д.

Як бачимо, збільшення позаробочого часу, його використання в інтересах розвитку людини має помітний зворотний вплив на сферу ви-

⁷ Див. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, ч. II, стор. 221.

робництва, економіку. Тому не випадково важливою стороною життєдіяльності людей є сфера побуту, де здійснюється первинне формування людської особистості, самовдосконалення особи, її залучення до культурних здобутків, засвоєння багатьох соціальних норм, цінностей, традицій.

Комуністична партія, Радянська держава приділяють постійну увагу розв'язанню проблем побуту й вільного часу. В партійних і державних документах наголошується на необхідності створення таких побутових умов, які б сприяли всебічному розвитку людини. Визначаючи економічну стратегію партії на десяту п'ятирічку, XXV з'їзд КПРС наголосив на тому, що в нашій країні створюються нові можливості для розв'язання основних соціально-економічних завдань. «Це стосується,— підкреслив Л. І. Брежнев,— насамперед дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя»⁸.

Перетворення умов життя радянських людей охоплює цілий комплекс соціальних заходів, що їх здійснюють партія і держава в інтересах трудящих. До них, серед багатьох інших, відносяться: безплатна освіта і медична допомога, збільшення доходів населення, підвищення рівня і вдосконалення структури споживання та обслуговування, соціальне забезпечення по старості, механізація найбільш трудомістких видів домашнього господарства, розширення мережі дошкільних закладів, розвиток громадського транспорту і засобів зв'язку, посилення охорони навколишнього середовища тощо. Все це, безумовно, впливає на характер і зміст повсякденної поведінки радянських людей, суттєво відображається на їх способі життя.

На розвиток змісту і характеру життєдіяльності людей у сфері побуту значно впливає науково-технічна революція. Широке використання електроенергії, газу, розвиток телебачення, радіо, домашньої механізації, громадських і індивідуальних засобів транспорту і т. д. удосконалюють структуру занять і відпочинку трудящих⁹.

Проте набагато ціннішим є соціальні наслідки впливу науково-технічної революції на сферу побуту. Так, перебудова домашнього господарства, суть якої полягає у поступовому усупільненні побуту, заміні домашньої праці різноманітними видами громадського обслуговування значно підносить соціальне становище жінок у суспільстві. Скорочення домашньої праці, вивільнення часу для свого самовдосконалення, підвищення освітнього і культурного рівня робить жінок висококваліфікованими, повноцінними учасниками суспільного виробництва, активними будівниками комунізму. Значення цієї обставини особливо важливе, якщо зважити на те, що науково-технічна революція різко скорочує строки, протягом яких людина може обходитися колись набутими знаннями і кваліфікацією. Вже сьогодні для того, щоб бути на рівні сучасних знань і технології, працівникам необхідно кілька разів протягом свого життя підвищувати свою кваліфікацію. У жінок цей процес, як відомо, переривається вихованням неповнолітніх дітей, а також гальмується ще існуючою великою перевантаженістю домашньою працею. Тому дальше усупільнення побутового обслуговування, «масова перебудова» домашнього господарства «у велике соціалістичне господарст-

⁸ Л. І. Брежнев. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики, К., 1976, стор. 47—48.

⁹ Докладніше про це див. Л. Гордон, Э. Клопов, Л. Оников. Социальные проблемы быта.— «Коммунист», 1974, № 17, стор. 51—57.

во»¹⁰ вивільняють батькам час для виховання підростаючого покоління і свого всебічного гармонійного розвитку.

Важливим соціальним наслідком впливу науково-технічної революції на сферу побуту є прискорене долання істотних відмінностей між міським і сільським укладами життя, що становить істотну частину ширшої соціальної проблеми подолання відмінностей між містом і селом. Зближення міського і сільського укладів життя можна простежити по таких напрямках.

Насамперед розвиток транспортного зв'язку між містом і селом прискорює процеси добової маятникової міграції населення. Великі промислові міста притягують для роботи на своїх підприємствах значну частину населення навколишніх сіл. Це приводить до того, що певною мірою «житловим фондом» для фабрик і заводів стають села. Інтенсивне спілкування з міським середовищем, як правило, змінює у людей села традиційне уявлення про свій побут, сприяє проникненню в нього елементів міської культури. Крім того, суттєвий вплив на життя села має формування міських агломерацій. Процес просторового зростання міст охоплює села, робить їх частиною приміської території. Одночасно з цим посилюється й тяга приміського населення до міських форм побутової життєдіяльності, яка зрештою приводить до злиття сільського і міського укладів життя.

Далі. Село все більше під впливом науково-технічної революції заповнює значну частину міських форм культури і побутового обслуговування. Це дістає свій вияв у розширенні мережі сільських культурно-освітніх закладів і виникненні нових форм і методів культурно-масової роботи: у посиленні ролі сімейних форм культурного дозвілля (радіо, телебачення, преса тощо); у розвитку форм культурного шефства міста над селом (пересувні професійні театри, концертні бригади, виставки і т. д.); у поширенні сфери побутових послуг на селі (створення на селі системи обслуговування міського типу).

Нарешті, значний вплив на життя села справляє розвиток засобів масової інформації, які є важливим фактором «урбанізації» духовної культури сільського населення. Розширення їх дії сприяє поширенню елементів і рис міського укладу життя, трансформації сільського побуту, витісненню традиційно сільських уявлень і способів спілкування. Засоби масової інформації допомагають сільському населенню також в орієнтації на прогресивні зміни в праці й побуті, на розширення своєї освіти, урізноманітнення способів проведення дозвілля і т. д.

Отже, науково-технічна революція, впливаючи на розвиток суспільного життя соціалістичного суспільства, сприяє зближенню міста і села не лише в основній соціально-економічній сфері (дослідження цього питання вимагає окремої уваги.— В. К.), але й, як бачимо, у культурно-побутовому відношенні. Якісні зрушення, що відбуваються у способі життя як у місті, так і на селі, прискорюють тенденцію до становлення соціальної однорідності соціалістичного суспільства. З'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму, отже, сприяє розвитку єдиного у своїй основі способу життя всіх соціальних груп нашої країни.

Не менший вплив справляє науково-технічна революція й на усунення відмінностей у способі життя націй і народностей Радянського Союзу. Інтернаціоналізуючи їх матеріальне й духовне життя, вона прискорює формування спільних рис характеру радянських людей, сприяє зближенню національних культур, побуту, утверджує інтернаціональні риси у способі життя народів СРСР.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 23.

Спосіб життя кожної радянської людини являє собою органічну єдність індивідуальних, національних й інтернаціональних рис. У цій органічній єдності провідними дедалі більше стають інтернаціональні, загальнорадянські риси. Сьогодні вже неможливо повністю охарактеризувати ту чи іншу націю, акцентуючи увагу лише на тому, що відрізняє її від інших, на тому, як жив народ у минулому.

Спільність духовного обличчя, рис психології складається в результаті тривалого спільного життя людей, спільності побуту і, особливо, спільності умов матеріального життя суспільства, де вирішальним є спосіб виробництва матеріальних благ. Як відомо, з перемогою соціалізму спосіб матеріального виробництва став спільним для всіх радянських націй і народностей. Крім того, радянські люди мають вже більш як піввікову історію спільного життя, спільної долі, історичних випробувань. Величезне значення для зміцнення єдиних рис способу життя соціалістичних націй має утворення в нашій країні нової історичної спільності людей — радянського народу.

Звісно, що на спосіб життя людей справляє певний вплив і тривале життя в одних й тих же природно-географічних умовах, проте він не є вирішальним. Цей вплив все більше зменшується внаслідок дальшого розгортання науково-технічного прогресу, який приводить до індустріалізації всіх сфер народного господарства, побуту, розвитку засобів зв'язку і масових комунікацій, постійної міграції населення республік.

Все це створює ще сприятливіші умови для переважного розвитку інтернаціональних рис у свідомості і поведінці людей, в їх психічному складі, розростанню загальнорадянських рис характеру. Науково-технічна революція прискорює інтернаціоналізацію матеріального і духовного життя — руйнує національні перегородки, ліквідує архаїзм і патріархальщину у способі життя радянських націй, відбирає і кристалізує найкраще у досягненнях матеріальної і духовної культури тієї чи іншої нації.

Будучи інтернаціональною за характером, науково-технічна революція сприяє тенденції випереджаючого розвитку інтернаціонального у способі життя радянських людей порівняно з розвитком національно особливого. Так, потреби розвитку єдиного народногосподарського комплексу, органічного поєднання досягнень сучасної науково-технічної революції з перевагами соціалізму вимагають однаково високого рівня знань і професійної майстерності трудівників кожної національності, комплексного розв'язання наукових і технічних питань виробництва, яке може бути здійсненим при участі всіх радянських республік. Все це, безумовно, вимагає оперативного обміну досягненнями у сфері науки, передовим досвідом організації технологічних процесів і т. д. Пов'язані з цим взаємні наукові консультації, наукові розробки в одних республіках і запровадження їх у виробництво в інших потребують часто тривалого відриву людини від свого національного середовища і перебування в іншому, інонаціональному. Отже, в процесі практичного здійснення наукової і виробничої кооперації соціалістичних республік, поряд з відомими процесами міжреспубліканської міграції, завдяки чому населення кожної радянської республіки дедалі більше стає багатонаціональним за своїм складом, спостерігається й значне переміщення населення на короткий, а часто і на тривалий час, в процесі якого відбувається безпосереднє знайомство з укладом життя людей інших національностей, їх культурою, побутом. Як наслідок у людини тієї чи іншої національності прискорено виробляються інтернаціональні риси. Роль же і значення національно особливого для неї поступово зменшується.

Сучасна науково-технічна революція, як зазначалося, справила також значний вплив на розвиток засобів масової інформації, небачено інтернаціоналізувала їх. Засоби масових комунікацій, особливо преса, кіно, радіо, телебачення, долаючи національні перегородки, розкривають перед людиною кожної національності можливості широкого ознайомлення з фактами суспільного життя, культурою кожної республіки, всієї країни в цілому. Цілеспрямоване використання розвинutih засобів масової інформації відкриває нові можливості як для інтернаціонального виховання трудящих, налагодження вищої структури співробітництва, взаєморозуміння між людьми різних національностей, так і для утвердження інтернаціональних рис у способі життя радянського народу.

Нарешті, випереджаючий розвиток інтернаціонального у способі життєдіяльності радянських людей тісно пов'язаний з урбанізацією нашого суспільства. Під впливом науково-технічної революції змінюється структура зайнятості населення, зростає інтенсифікація виробництва і концентрація населення у містах. Лише за останні 10 років частка осіб, зайнятих у сільському господарстві (у тому числі в лісовому і підсобному господарстві), зменшилася з 31 до 24%, а частка зайнятих у промисловості і будівництві відповідно зросла з 36 до 38% і в сфері обслуговування — з 20,4 до 24,3%¹¹. Це привело, як відомо, до інтенсивного розвитку міст, збільшення міського населення країни і відповідного зменшення сільського.

Життя переважної більшості населення країни в інтернаціональному міському середовищі¹², самий міський спосіб життя, який характеризується високою мобільністю, соціальною інформованістю, високим рівнем професіоналізації, культури, повсякденним спілкуванням людей різної національності у трудових колективах, побуті, формують спільні риси духовного обличчя людей, єдині ціннісні установки. Завдяки цьому інтернаціональне у життєдіяльності людини інтенсивно зростає.

Зокрема, в умовах постійного спілкування представників різних націй значно зростає кількість мішаних (інтернаціональних за своїм складом) шлюбів серед жителів міст, що обчислюються тепер в цілому по СРСР мільйонами. Характерним є й те, що кількість мішаних у національному відношенні сімей на кожну тисячу всіх сімей у містах набагато більша, ніж на селі. Так, в РРФСР кількість їх на тисячу всіх сімей серед міського населення становить 125, серед сільського — 76. В інших республіках відповідно: Українській РСР — 299 і 78, Білоруській РСР — 292 і 80, Узбецькій РСР — 184 і 56, Казахській РСР — 239 і 170, Грузинській РСР — 159 і 43, Киргизькій РСР — 209 і 106, Таджикиській РСР — 233 і 69, Туркменській РСР — 200 і 34 тощо¹³. Ці дані підтверджують той факт, що урбанізація в умовах науково-технічної революції дає ще більший простір для розростання загальнорадянського, інтернаціонального у способі життя соціалістичних націй, і

¹¹ Народное хозяйство СССР в 1974 г. Статистический ежегодник, М., 1975, стор. 547—548.

¹² За підрахунками, проведеними нами на основі перепису населення СРСР у 1970 р. серед жителів міст союзних республік, частка представників некорінної національності становить в РРФСР — 28,9%, в Українській РСР — 37%, Білоруській РСР — 31,8%, Узбецькій РСР — 58,8%, Казахській РСР — 82,9%, Грузинській РСР — 34,3%, Азербайджанській РСР — 39,3%, Литовській РСР — 27,2%, Молдавській РСР — 64,6%, Латвійській РСР — 59,5%, Киргизькій РСР — 83,1%, Таджикиській РСР — 62,1%, Вірменській РСР — 6,8%, Туркменській РСР — 56,4%, Естонській РСР — 43,2%. (Підраховано на основі: Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года. Национальный состав населения СССР, т. IV, М., 1973).

¹³ Підраховано нами на основі: Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года, т. VII, 1974, стор. 272—303.

разом з тим, має велике психологічне значення у духовному зближенні радянських людей різних національностей.

Науково-технічна революція в умовах соціалізму сприяє тому, що спосіб життя окремої людини все більше починає визначатися не його національною приналежністю, побутовими умовами укладу життя, а приналежністю до певного виду соціальної спільності (скажімо, класу, радянського народу в цілому).

Коли знищені соціальні антагонізми, небачено розвиваються нові соціально-економічні, політичні й духовні відносини, побудовані на товариському співробітництві й взаємодопомозі рівноправних виробників. Органічне з'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму сприяє поступовому доланню історично успадкованих відмінностей між способом життя міста і села, людей різних націй, представників фізичної і розумової праці. У нашій країні міцніє єдиний спосіб життя для всіх соціальних класів і груп населення, що є одним з показників зрілості нового суспільного ладу і його просування до тієї мети, яку В. І. Ленін визначив як забезпечення «повного добробуту і вільного всебічного розвитку всіх членів суспільства»¹⁴.

Соціалістичний спосіб життя розвивається і збагачується у повсякденній практиці комуністичного будівництва. Він є наслідком діяльності КПРС по науковому управлінню процесом розвитку радянського способу життя, творчості всього радянського багатонаціонального народу. Його дальше вдосконалення перебуває у прямій залежності від наміченої соціальної політики партії, яка спрямована на піднесення матеріального і культурного життя народу, що здійснюється на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності, прискорення і всебічного використання в інтересах людини сучасного науково-технічного прогресу.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 218.

В. Г. Королько

ВЛИЯНИЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА РАЗВИТИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Резюме

Одним из важнейших источников развития социалистического образа жизни на современном этапе является органическое соединение достижений научно-технической революции с преимуществами социализма. Исходя из этого положения, автор раскрывает основные направления воздействия НТР на образ жизни советских людей, анализирует сущность происходящих изменений в различных сферах их жизнедеятельности.

V. G. Korol'ko

EFFECT OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL REVOLUTION ON DEVELOPMENT OF SOCIALIST MODE OF LIFE

Summary

An integral combination of scientific and technical revolution achievements with socialism advantages is one of the most important sources for development of a socialist mode of life at the present stage. Proceeding from this thesis, the author reveals main trends in the scientific and technical revolution effect on the mode of the Soviet people's life, analyzes the essence of changes occurring in various fields of their vital activity.

ЗМІЦНЕННЯ ПЕРВИННИХ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ПІДНЕСЕННЯ ЇХ РОЛІ У ВИРОБНИЧОМУ ТА СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ (1951—1958 рр.)

Комуністична партія керує всіма галузями господарського і культурного будівництва, активно впливає на всі сторони життя радянського народу через свої первинні організації. Без їх активної діяльності неможливе успішне практичне здійснення рішень партії та уряду. «Первинні парторганізації з своєю широкою сіткою цехових організацій і партійних груп, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, — відіграють вирішальну роль у перетворенні в життя політики партії, у вихованні комуністів, зв'язують партію з масами, діють там, де йде безпосередній процес будівництва і творення»¹. В проведенні різнобічної політичної та організаторської роботи в масах В. І. Ленін бачив одне з найважливіших завдань первинних парторганізацій². Ленінські ідеї про осередки партії лягли в основу найважливіших партійних матеріалів і рішень щодо їх діяльності. XI з'їзд РКП(б), зокрема, записав у резолюції, що «осередок повинен виправдувати своє призначення — бути первинною клітинкою партійної організації, що безпосередньо і повсякденно зв'язує партію з масою»³.

Питання росту партійних рядів, зміцнення первинних партійних організацій у Компартії України в 50-х роках привертають увагу дослідників⁴. В цих та інших монографіях, а також статтях зібрано та узагальнено значний фактичний матеріал. Проте в цілому за 50-і роки, в один з важливих етапів боротьби партії за створення розвинутого соціалістичного суспільства, ще не зроблено всебічного аналізу чисельного і якісного складу Компартії України, структурних змін первинних парторганізацій, розстановки комуністів по галузях народного господарства і культури. У даній статті, наскільки це дозволяє її обсяг, робиться спроба висвітлити ці питання.

У післявоєнні роки, в боротьбі за здійснення програми відбудови і дальшого розвитку народного господарства організаційно зміцніли, ідейно загартувались первинні партійні організації, розширились їх зв'язки з масами. Незважаючи на труднощі, зв'язані з відбудовою народного господарства, невпинно відбувався приплив до Комуністичної

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. І, К., 1971, стор. 331.

² Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 182.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. І, К., 1954, стор. 605.

⁴ Див. Г. М. Окладной. Во главе масс. Из опыта работы Харьковской областной организации КП Украины по реализации решений XX и XXI съездов КПСС, Харьков, 1961; В. Юрчук. Борьба КП Украины за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952 рр.), К., 1965; М. М. Матвійчук. Організаторська робота партії у промисловості України (1952—1958 рр.), К., 1966; Л. Ю. Беренштейн. В авангарді трудівників села (Колгоспні і радгоспні партійні організації між XX і XXIII з'їздами КПРС), К., 1968; С. М. Зверев. Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню і розвитку громадського господарства колгоспів (1957—1958 рр.), К., 1969; І. В. Шульга. Робітничий клас — колгоспному селянству. (Комуністична партія України організатор допомоги робітничого класу трудівникам села. 1951—1965 рр.), К., 1971; та ін.

партії кращих синів і дочок радянського народу. За 1945—1951 рр. в Українській партійній організації прийнято кандидатами в члени партії 163 173 чоловік. На 1 січня 1952 р. Комуністична партія України, складова і невід'ємна частина КПРС, налічувала у своєму складі 752 245 членів і кандидатів у члени партії, або більш, ніж у два рази проти 1946 р., і на 193 тис. комуністів більше, ніж було в 1941 р.⁵

Певну увагу парторганізації приділяли питанням поліпшення якісного складу вступаючих до партії. Так, серед прийнятих в кандидати партії 1951 р. було 20% робітників (до загальної кількості прийнятих) проти 14% у 1949 р. Кількість колгоспників відповідно зросла до 19% проти 14,5%. Партійні організації більш активно приймали до партії кращих представників радянської інтелігенції — інженерно-технічних працівників, спеціалістів сільського господарства, працівників науки і культури.

На початок 1952 р. в республіці діяло 46 887 первинних парторганізацій. Це було трохи менше, ніж за станом на 1 січня 1949 р. Зменшення кількості первинних парторганізацій сталось, головним чином, у зв'язку з укрупненням дрібних колгоспів і злиттям малочисельних колгоспних парторганізацій. Проте у важливих галузях народного господарства, крім сільського, кількість партійних організацій зросла. Так, в промисловості за три роки кількість парторганізацій збільшилась на 287, на транспорті — на 547, в будівництві — на 125. Зросла кількість парторганізацій в галузі культури і обслуговування трудящих, цехових парторганізацій і партгруп на підприємствах⁶.

Незважаючи на абсолютне зменшення числа сільських первинних парторганізацій, значно збільшився процент колгоспів, в яких були первинні парторганізації. Так, на 1 січня 1949 р. у 31 410 колгоспах республіки діяло 13 280 парторганізацій (42,3%), а на 1 січня 1952 р. у 16 130 колгоспах відповідно було 11 943 парторганізацій (73,8%).

Другою важливою рисою партійного будівництва на селі в той період було те, що колгоспні партійні організації кількісно зросли. Якщо на 1 січня 1949 р. понад 42% колгоспних парторганізацій налічували до 5 комуністів, то на 1 січня 1952 р. таких організацій було лише 18%⁷.

Збільшилось число колгоспних парторганізацій, в яких були створені партбюро і партійні комітети. Протягом 1950 р. і на початку 1951 р. в 1226 колгоспних парторганізаціях були обрані бюро, а в деяких колгоспах — партійні комітети⁸. Збільшення кількості комуністів у колгоспних парторганізаціях дало можливість створити партійні групи у виробничих бригадах і на тваринницьких фермах.

Зміни, що стались в структурі первинних парторганізацій, привели до розширення партійного активу. На початку 1952 р. членів бюро первинних і цехових парторганізацій, партгрупоргів налічувалось понад 80 тис., або на 25 тис. більше, ніж було на початку 1949 р. Партійні організації дбали про розстановку комуністів на вирішальних ділянках виробництва. На початку 1952 р. в промисловості, на транспорті і будівництві працювало 278 067 комуністів (37% до загального складу парторганізації республіки). Значно збільшилось число комуністів у провідних галузях промисловості, зокрема вугільній, металургійній, у машинобудуванні. Зросло число комуністів-спеціалістів сільського гос-

⁵ Комуністична партія України. Наочний посібник з партійного будівництва, К., 1972, стор. 7.

⁶ ПІА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 150, спр. 9, арк. 30, 31, 37.

⁷ Там же, арк. 33.

⁸ В. Юрчук. Назв. праця, стор. 209.

подарства, а також комуністів, зайнятих на вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва⁹.

Проте ще залишалось немало первинних парторганізацій, які слабо впливали на виробничу діяльність на промислових підприємствах і в колгоспах. Деякі з них були малочисельними. На кінець 1952 р. у 2491 колгоспі республіки партійні організації не були створені. Багато комуністів не працювало безпосередньо в сфері матеріального виробництва. Таке становище було результатом того, що окремі партійні комітети не проявляли необхідного піклування про зміцнення первинних парторганізацій, не завжди спирались на них при розв'язанні важливих політичних і господарських завдань.

Велике значення для зміцнення і піднесення боєздатності первинних парторганізацій, підвищення провідної ролі комуністів у радянському суспільстві мали рішення XIX з'їзду КПРС (жовтень 1952 р.). З'їзд зажадав продовжувати поліпшувати якісний склад партії, піднести політичну активність комуністів, зробити всіх членів партії стійкими бійцями за проведення в життя політики і рішень партії. Ці положення були відбиті в Статуті КПРС, прийнятому з'їздом. Вимоги, що ставились до комуністів, ще вище підносили роль кожного члена партії, як активного і свідомого бійця за соціалізм і комунізм.

Здійснюючи рішення XIX з'їзду партії, постанови Пленумів ЦК КПРС, партійні організації подбали про дальше зміцнення первинних парторганізацій, підвищення авангардної ролі комуністів на вирішальних ділянках виробництва. Посилення роботи партії по зміцненню і консолідації своїх рядів обумовлювалось завданнями по дальшому розвитку соціалістичного суспільства, зростанням керівної ролі партії в політичному, економічному і духовному житті.

Зміцнення первинних парторганізацій, підвищення їх боєздатності проходило шляхом прийому до партії кращих людей міста і села, насамперед з числа безпосередніх виробників матеріальних благ; правильної розстановки комуністів на вирішальних ділянках виробництва і забезпечення їх авангардної ролі; поліпшення складу секретарів парторганізацій; дальшого удосконалення форм і методів організаційно-партійної та ідеологічної роботи.

Керуючись ленінськими настановами про формування революційної партії у відповідності з новими завданнями і умовами, КПРС враховувала закономірності перетворення соціальної структури радянського суспільства. В період, коли радянський народ вів активну боротьбу за створення розвинутого соціалістичного суспільства, Комуністична партія звернула особливу увагу на поповнення своїх рядів за рахунок безпосередніх виробників матеріальних благ, насамперед робітників, найбільш передової і організованої частини суспільства. Будучи класовою основою й опорою Комуністичної партії, соціальною базою її росту, робітничий клас, як і завжди, залишався важливим джерелом поповнення партійних рядів.

XIX з'їзд КПРС визнав за необхідне не форсувати дальшого кількісного зростання партії, а основну увагу звернути на посилення ідейно-політичного виховання комуністів. Це підвищило відповідальність партійних організацій за регулювання росту партійних рядів. В 1952—1954 рр. дещо збільшилась питома вага робітників серед вступаючих до партії. Якщо в 1951 р. серед прийнятих з кандидати було 19,6% робітників, то в 1954 р.— 22,7%¹⁰. У зв'язку з заходами, вжитими на основі вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС по піднесенню сіль-

⁹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 150, спр. 9, арк. 35.

¹⁰ Там же, оп. 207, спр. 761, арк. 45а.

ського господарства, значно поліпшився добір до партії колгоспників і працівників радгоспів та МТС. 1954 р. партійними організаціями України було прийнято кандидатами в члени КПРС близько 19 тис. трудівників села, спеціалістів сільського господарства, в тому числі понад 6 тис. колгоспників, тоді як в 1953 р. парторганізації республіки прийняли лише 3,8 тис. колгоспників. Питома вага колгоспників серед прийнятих до КПРС зросла в 1954 р. до 19,9% проти 13% у 1953 р.¹¹

Незважаючи на деяке поліпшення справи регулювання росту партійних рядів, все ж ряд партійних комітетів недостатньо займались відбором у партію передових робітників і колгоспників. Це стосувалося, зокрема, Сталінської і Ворошиловградської областей, де питома вага робітників і колгоспників серед прийнятих до партії не тільки не зростала, а зменшувалася. У Сталінській області 1953 р. робітники серед прийнятих до партії становили 35,9%, а в 1954 р. — 35,6%, колгоспників у 1954 р. прийнято 5%¹².

Активізувалась робота по прийому в партію кращих представників трудящих, насамперед з числа робітничого класу і колгоспного селянства, в партійних організаціях республіки в 1955 р.: кандидатами в члени КПРС було прийнято 42 177 чол. Серед них було 10 987 представників робітничого класу (26,1% до загальної кількості тих, що вступили до КПРС). Продовжувала зростати кількість колгоспників, що приймали до партії. У 1955 р. було прийнято в партію 10 676 колгоспників (25,3% серед усіх прийнятих до партії). У цілому серед прийнятих робітники і колгоспники на початок 1956 р. становили понад половину (51,4%), а службовці 45,6%¹³.

На важливість питання регулювання складу партії звернув увагу ХХ з'їзд партії (лютий 1956 р.). «З'їзд вважає неправильним допущене деякими партійними організаціями ослаблення уваги до справи регулювання росту партії», — зазначалося у резолюції з'їзду на Звітну доповідь ЦК КПРС. Виходячи з того, що головним є не кількісне, а якісне зростання партійних рядів, з'їзд зажадав від партійних організацій «посилити піклування про індивідуальний добір у партію передових людей, насамперед з числа робітників і колгоспників»¹⁴.

Відповідно до рішень з'їзду первинні партійні організації, райкоми і міськкоми партії посилили роботу по регулюванню прийому в партію. Питання зростання рядів КПРС стали систематично обговорюватись на пленумах і засіданнях бюро райкомів, міськкомів і обкомів партії, на зборах первинних парторганізацій. Так, бюро Черкаського обкому Компартії України ввело в практику регулярно, кожного кварталу, обговорювати питання про регулювання зростання рядів партії. 10 квітня 1956 р. бюро обкому зобов'язало всі райкоми партії обговорити питання про регулювання зростання партійних рядів на своїх пленумах, 25 серпня 1956 р. питання про регулювання зростання рядів КПРС в обласній партійній організації обговорено на пленумі обкому Компартії України¹⁵.

Велику допомогу партійним організаціям в справі регулювання зростання рядів партії подавав Центральний Комітет Компартії України. Так, у 1956 р. з метою подання допомоги парторганізаціям по по-

¹¹ Там же, оп. 192, спр. 74, арк. 6.

¹² Там же, оп. 214, спр. 1, арк. 4.

¹³ Там же, оп. 207, спр. 761, арк. 45, 45а; оп. 231, спр. 15, арк. 73; оп. 214, спр. 218, арк. 1.

¹⁴ Резолюція ХХ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу на Звітну доповідь Центрального Комітету КПРС, К., 1956, стор. 21.

¹⁵ Партархів Черкаського обкому Компартії України, ф. 4619, оп. 18, спр. 3, арк. 53, 59.

ліпшенню справи прийому в ряди партії було відряджено в десять областей республіки строком на 20 днів групу відповідальних працівників Центрального Комітету¹⁶. Все це дало свої результати. 1956 р. партійні організації республіки прийняли в ряди КПРС 50 371 чол., в тому числі робітників у два рази, а колгоспників у півтора раза більше, ніж в попередньому році. Питома вага робітників і колгоспників серед усіх прийнятих в партію зросла до 62,2%, а питома вага службовців зменшилась до 35,8%. В деяких областях питома вага робітників і колгоспників серед прийнятих до партії була ще вищою. У Харківській області вона становила 75,7%, Полтавській — 70,1, Черкаській 69,2%. Збільшення кількості прийнятих у партію робітників і колгоспників було наслідком поліпшення партійно-організаційної та ідеологічної роботи, посилення уваги партійних організацій до індивідуального добору в ряди Комуністичної партії. Поліпшення роботи парторганізацій по прийому в партію кращих представників міста і села сприяло створенню на Україні в 1956 р. 487 нових первинних парторганізацій, з них 216 — колгоспних¹⁷.

Партійні організації республіки послідовно проводили роботу по прийому в партію кращих робітників та колгоспників і в наступні роки. Позитивні зміни в цій важливій ділянці організаційно-партійної роботи сталися в партійних організаціях Сталінської області. За 1956—1957 рр. кандидатами в члени КПРС у області прийнято 11 212 чол., серед них 50% робітників проти 37,1%, прийнятих 1954—1955 рр. З числа працівників вугільної промисловості прийнято кандидатами в члени КПРС 2864 чол., з них 68,9% робітників; у партійних організаціях машинобудівних заводів серед прийнятих робітники становили майже 75%, на підприємствах металургійної промисловості — близько 80%¹⁸.

Справа по індивідуальному добору до партії в другій половині 50-х років значно поліпшилась загалом в Українській партійній організації. Всього за 1957—1958 рр. прийнято кандидатами в члени КПРС 138 232 чол., з них 50 330 робітників і 39 071 колгоспник. Вони становили 64,7%, а службовці — 33,9% до загальної кількості прийнятих. Серед службовців, яких приймали до партії, більшість становили інженерно-технічні працівники, спеціалісти сільського господарства. За 1957—1958 рр. в республіці кандидатами в члени КПРС прийняли 13 039 інженерно-технічних працівників і 2389 спеціалістів сільського господарства (32,8% від загальної кількості прийнятих у партію службовців). У деяких областях цей процент був вищим. Із загального числа прийнятих службовців у Харківській області в 1956—1957 рр. 1198 (58%) — інженерно-технічні працівники і спеціалісти сільського господарства¹⁹.

Отже, в умовах соціалізму, що розвивався і зміцнювався, соціальна база партії значно розширилась в результаті стирання соціально-класових відмінностей, зміцнення ідейно-політичної єдності суспільства. Особливістю цього процесу було те, що соціальна база КПРС зміцнювалась насамперед за рахунок зростання робітничого класу, його організаційної й ідейної згуртованості.

На соціальну базу партії серйозний вплив мало послідовне здійснення ленінської національної політики, внаслідок чого посилювався її інтернаціональний характер. В компартіях союзних республік поряд з

¹⁶ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. І, оп. 213, спр. 323, арк. 175.

¹⁷ Там же, оп. 231, спр. 15, арк. 36, 66.

¹⁸ Там же, оп. 208, спр. 639, арк. 102.

¹⁹ Там же, спр. 1157, арк. 35.

зростанням питомої ваги комуністів корінної національності поглибилась тенденція інтернаціоналізації, як наслідок багатонаціонального складу населення. За станом на 1 січня 1959 р. в Компартії України було 706 650 українців, 302 669 росіян, 14 923 білоруси, а також представники понад 100 інших національностей.

Головне, чим завойовує комуніст довір'я трудящих — це його особистий приклад у боротьбі за здійснення політики партії. У промові на I з'їзді землеробських комун в 1919 р. В. І. Ленін говорив, що ніщо так не допомагало піднести повагу до комуністів з боку безпартійних, як комуністичні суботники, коли «безпартійні робітники на ділі побачили, що члени пануючої комуністичної партії несуть на собі обов'язки, і комуністи допускають нових членів у партію не для того, щоб вони користувалися вигодами, зв'язаними із становищем урядової партії, а для того, щоб вони показували приклад справді комуністичної праці...»²⁰.

У відповідності з ленінськими настановами КПРС добивалась того, щоб основна частина комуністів була зайнята безпосередньо на виробництві. Партійні організації направляли на вирішальні ділянки промислового і сільськогосподарського виробництва комуністів, внаслідок чого тут неухильно зростав партійний прошарок. Значно зросла кількість комуністів-робітників у вугільній, металургійній промисловості, промисловості будівельних матеріалів, у сільському господарстві, тобто в тих галузях народного господарства, на які партія в той час звертала особливу увагу в зв'язку з їх відставанням. Всього на 1 січня 1956 р. в промисловості працювало 221 196 комуністів, з них 90,9% безпосередньо на підприємствах, в тому числі у вугільній промисловості 37 363 тис., з них на підприємствах 85,6%, в чорній металургії 35 102, з них на підприємствах 92,7%, на транспорті 79 689, з них на підприємствах 84,5%²¹.

Робота партійних організацій по збільшенню партійного прошарку безпосередньо на виробництві сприяла тому, що за період між XVIII і XIX з'їздами Компартії України кількість комуністів, зайнятих у найважливіших галузях народного господарства, збільшилась: у промисловості — на 14,3%, в тому числі у вугільній — на 8,2%, в металургійній — на 9,9%, в будівництві — на 28% і в сільському господарстві — на 15,6%²².

Особливу увагу партійні організації звернули на збільшення кількості комуністів у сільськогосподарському виробництві. Число комуністів, зайнятих у цій галузі виробництва за станом на 1 січня 1956 р. зросло до 177 568 комуністів (проти 137 868 комуністів на 1 січня 1953 р.). З них 121 542 працювали в колгоспах, 13 549 — у радгоспах, 31 703 — у МТС²³.

Одним з засобів збільшення партійного прошарку в сільськогосподарському виробництві була посилка комуністів з міст і районних центрів безпосередньо в партійні організації колгоспів, МТС і радгоспів. За період від вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС до середини 1955 р. парторганізації республіки направили з міст і районних центрів понад 27 тис. комуністів. В переважній більшості це були підготовлені працівники, що мали необхідний досвід керівництва господарством. В багатьох колгоспах, особливо відсталих, ці комуністи стали основною силою в активізації всього господарського і політичного

²⁰ В. І. Ленін і ін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 356—357.

²¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 207, спр. 761, арк. 37а, 38а.

²² XIX з'їзд Комуністичної партії України, К., 1956, стор. 72—73.

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 207, спр. 761, арк. 37.

життя села. Багато комуністів, які працювали в адміністративно-управлінському апараті, були переведені безпосередньо на виробництво і очолили важливі ділянки сільськогосподарського виробництва.

Все це привело до значних зрушень у розстановці комуністів на селі, насамперед в колгоспному виробництві. Якщо за станом на 1 січня 1954 р. у рільництві працювало 24 208 комуністів, то через рік — 35 542 члени і кандидати в члени партії, у тваринництві, відповідно, — 15 947 і 21 135 комуністів. Всього в рільництві і тваринництві республіки працювало 55,7% комуністів складу колгоспних партійних організацій²⁴. В ряді областей ця питома вага була значно вищою. Зокрема, у Харківській області в 1955 р. в рільництві і тваринництві працювало 67,3%, Чернігівській — 63,4, Сумській — 62,6% складу колгоспних парторганізацій²⁵.

XX з'їзд КПРС, відзначивши що рівень організаторської роботи вирішальною мірою залежить від розстановки комуністів на різних ділянках господарського і культурного будівництва, визнав за необхідне посилити увагу «до збільшення числа комуністів, зайнятих у виробництві»²⁶. Виконуючи постанову з'їзду, парторганізації посилити роботу по збільшенню партійного прошарку на вирішальних ділянках виробництва як шляхом прийому передових робітників і колгоспників у партію, так і переміщенням комуністів з міст і районних центрів у сільському господарстві, переводом з інших галузей народного господарства і управлінського апарату у промисловості. Якщо серед комуністів кількість робітників на 1 січня 1956 р. в республіці становила 161 385 тис. чол., то на 1 січня 1959 р. — 252 827. Швидкими темпами зростала кількість комуністів, зайнятих на виробництві у провідних галузях промисловості. Зокрема, на підприємствах машинобудівної промисловості УРСР на 1 січня 1959 р. працювало 75 783 комуністи проти 21 179 на 1 січня 1955 р. Кількість комуністів-робітників на цих підприємствах зросла за чотири роки більш як в 4,5 раза²⁷.

За п'ятдесяті роки Комуністична партія і її організації вирости і зміцніли, зросла їх керівна роль як політичного керівника робітничого класу, трудящих, всього радянського народу. На 1 січня 1959 р. КПРС налічувала в своїх рядах 8 239 131 член і кандидат у члени партії, що на 1 776 164 комуністи більше, ніж у 1951 р. У Комуністичній партії України налічувалося 1 159 207 комуністів²⁸. У промисловості працювало 258 602 члени і кандидати в члени КПРС (на підприємствах 97,5%); на транспорті — 89 167 (на підприємствах 93,6%); на будівництві — 38 464 комуністи (на підприємствах 92,7%). Зросла кількість комуністів, зайнятих у провідних галузях промисловості. У чорній металургії працювало 38 092 комуністи (на підприємствах 98,2%); у вугільній — 38 833 (на підприємствах 94,3%); машинобудівній — 76 444 (на підприємствах 99,1%). Значна кількість комуністів працювала на підприємствах, що виробляли предмети народного споживання. У легкій промисловості було зайнято 15 320 комуністів (на підприємствах — 98,4%), у харчовій — 33 691 комуніст (на підприємствах 97%), у торгівлі і громадському харчуванні було 42 952 комуністи.

Значні зміни сталися в розстановці партійних сил на селі. На кі-

²⁴ Там же, оп. 214, спр. 1, арк. 55.

²⁵ Там же, оп. 192, спр. 72, арк. 1.

²⁶ Резолюція XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 21.

²⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 207, спр. 542, арк. 5, 6, 7; оп. 231, спр. 15, арк. 51.

²⁸ «Партийная жизнь», 1962, № 1, стор. 44; Комуністична партія України. Наочний посібник з партійного будівництва, стор. 7.

нець 1958 р. в сільському господарстві республіки працювало 245 тис. комуністів, в тому числі в колгоспах 198 602 комуністи, радгоспах 23 тис., РТС та інших спеціалізованих станціях понад 15 тис. На 1 січня 1959 р. серед 177 223 колгоспників-комуністів 12 885 працювали головами колгоспів, 12 612 — спеціалістами сільського господарства, 21 056 — бригадирами, 65 778 — у рільництві, 33 480 — в тваринництві.

Значно зросла кількість комуністів, що працювали в закладах науки і культури, охорони здоров'я. За станом на 1 січня 1959 р. в наукових установах, закладах освіти працювало 88 492 комуністи, в закладах охорони здоров'я — 32 418.

Заходи партії по зростанню рядів партії, індивідуальному регулюванню прийому до КПРС, розстановці комуністів безпосередньо на виробництві посилили роль первинних парторганізацій в політичному і господарському житті, піднесли їх авторитет серед робітників і колгоспників. В цей період утвердилась добра традиція у партії — всі найважливіші питання партійної політики розглядати в первинних партійних організаціях. З важливими документами Центрального Комітету регулярно ознайомлювався партійний актив, а більшість виносилося на обговорення всіх комуністів. Все це підносило відповідальність комуністів за стан роботи своїх парторганізацій, допомагало їм краще пов'язувати поточні практичні питання з основними завданнями партії, створювало умови партійним організаціям підходити до розв'язання кожного питання з точки зору політики партії.

В республіці було багато первинних партійних організацій, які нагромадили значний досвід господарської і політичної діяльності, завоювали заслужений авторитет у робітників і колгоспників. Великий досвід організаторської і масово-політичної роботи нагромадила партійна організація колгоспу ім. Кірова Заставнівського району Чернівецької області. На початку п'ятидесятих років за економічними показниками цей колгосп був середнім у районі, партійна організація налічувала у своєму складі 9 комуністів, з них три працювало на вирішальних ділянках колгоспного виробництва. При допомозі райкому партії парторганізація поліпшила внутріпартійну роботу, з року в рік вона зміцнювалась, поповнюючи свої ряди за рахунок кращих трудівників села. За 1954—1958 рр. до лав партії було прийнято 39 колгоспників і в 1958 р. парторганізація об'єднувала 48 комуністів. Всі вони були розставлені на вирішальних ділянках виробництва.

Щомісяця відбувалися відкриті партійні збори, на яких обговорювалися важливі питання господарської і політичної діяльності колгоспу. До підготовки партійних зборів залучалися комуністи і безпартійні. На партійному бюро заслуховували інформації комуністів про свою виробничу роботу і виконання партійних доручень. Перед кожними партійними зборами партбюро інформувало комуністів про виконання рішень попередніх зборів.

Партійна організація приділяла велику увагу вивченню й впровадженню передового досвіду. До 1958 р. всі бригадири, ланкові і багато колгоспників оволоділи агромінімумом та зоотехнімумом і успішно застосовували знання на практиці. Ланкові — комуністки М. Микитей, М. Кошмарик, Г. Юрчук заочно вчилися в Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті. За високі показники в рільництві і тваринництві за 1953—1958 рр. урядових нагород удостоєні 350 колгоспників. Серед нагороджених всі комуністи колгоспу. Три члени КПРС (дві ланкові і одна доярка) удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці²⁹.

²⁹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 373, арк. 85—93.

Кількісне і якісне зростання партійних організацій привело до змін у їх структурі, значно збільшилось число партійних організацій, що мали парткоми, зросла кількість цехових парторганізацій і партійних груп. Цьому сприяли і зміни, внесені ХХ з'їздом до Статуту КПРС. На підприємствах і в установах, де було понад 50 членів і кандидатів у члени партії, всередині первинних організацій створювались цехові парторганізації або партійні групи. Якщо у жовтні 1952 р. в республіці налічувалось 48 412 первинних парторганізацій, в 89 з яких були парткоми, 5261 цехова парторганізація, з яких 2055 мали права первинних парторганізацій, 11 618 партійних груп, то на початку 1959 р. налічувалось 51 682 парторганізації, в тому числі 219 мали парткоми, 13 598 цехових парторганізацій, серед яких права первинних мали 4337 організацій, 20 847 партійних груп³⁰.

Зміцнення первинних партійних організацій знайшло свій вияв у зменшенні кількості малочисельних партійних організацій. Якщо за станом на 1 січня 1952 р. в республіці було 8586 парторганізацій, які налічували в своєму складі до 5 комуністів, то на 1 січня 1959 р. — 4567. Особливо набагато зменшилася кількість малочисельних партійних організацій в колгоспах республіки. За період з 1952 р. по 1958 р. включно число колгоспних партійних організацій, які налічували менше 5 комуністів, зменшилось з 2251 до 70. Водночас збільшилась кількість парторганізацій, які мали в своєму складі по 15 і більше комуністів, тобто парторганізацій, в яких обирались бюро і партійний комітет. Таких парторганізацій зросло більш ніж у два рази³¹.

Створення партійних бюро і партійних комітетів у більшості первинних парторганізацій дало можливість залучити до колективного керівництва діяльністю парторганізацій велику кількість комуністів, в тому числі безпосередніх виробників, передовиків і спеціалістів народного господарства. Це позитивно позначилось на підвищенні рівня роботи партійних організацій. Створювались умови більш кваліфіковано розв'язувати господарські й політичні завдання, зміцнювались зв'язки партійних організацій з масами. Так, у Ворошиловградській області до складу парткомів і партійних бюро було обрано 7483 комуністи, в тому числі 1 502 робітники і 658 колгоспників. У Харківській області до складу 1872 парткомів і партбюро обрано 10 889 комуністів, з них 1361 робітник і 1545 колгоспників³².

У період боротьби за побудову зрілого соціалізму значно підвищився освітній рівень робітничого класу, колгоспного селянства, що знайшло своє відображення в освітньому рівні комуністів. Це мало велике значення для поліпшення якісного складу партійних організацій. На 1 січня 1959 р. комуністів, що мали вищу і середню освіту, було на 203 тис. чол. більше, ніж на липень 1952 р. Питома вага членів і кандидатів у члени партії, що мали вищу і середню освіту зросла з 35,5% до 41,4%. Серед комуністів на початку 1959 р. було 572 доктори і 5631 кандидат наук проти 345 докторів і 2348 кандидатів наук в 1952 р. Ці дані свідчать, що, незважаючи на значне кількісне зростання партійних організацій, освітній склад комуністів у республіці поліпшився. Зросло число комуністів, що мали вищу і середню освіту не тільки в абсолютних розмірах, а й за їх питомою вагою серед загальної кількості комуністів.

Боездатність первинних парторганізацій, їх вплив на діяльність підприємств, колгоспів, радгоспів, установ, навчальних закладів вели-

³⁰ Там же, оп. 207, спр. 761, арк. 22; оп. 231, спр. 15, арк. 51 а.

³¹ Там же, оп. 231, спр. 11, арк. 19а.

³² Там же, оп. 214, спр. 374, арк. 56, 71.

кою мірою залежить від складу секретарів первинних партійних організацій. На 1 січня 1959 р. в партійній організації республіки було 51 682 секретарі первинних парторганізацій. Серед них було 8473 жінки, що на 2428 більше, ніж на 1 січня 1952 р. Секретарями парторганізації працювали 9298 робітників і колгоспників, 5571 інженерно-технічний працівник, 2705 спеціалістів сільського господарства.

Значно підвищився освітній рівень комуністів, які обирались секретарями парторганізацій. 1958 р. число секретарів парторганізацій, що мали вищу освіту, зросло до 8347 чол. проти 4775 в 1951 р., а тих, що мали незакінчену вищу і середню освіту — до 21 820 проти 14 935 комуністів³³.

Партійні організації дбали, щоб секретарями партійних організацій обирались комуністи, зайняті безпосередньо на виробництві. Так, у Вінницькій області уже в 1954 р. кількість секретарів парторганізацій колгоспів, зайнятих безпосередньо на виробництві, зросло до 70% проти 30% у серпні 1953 року³⁴.

Багато секретарів парторганізацій були справжніми вожаками комуністів, взірцем у виробничій і громадській діяльності. У 50-х роках протягом кількох років обиралась секретарем парторганізації колгоспу ім. Ілліча Васильківського району на Київщині ланкова, двічі Герой Соціалістичної Праці О. К. Диптан. 1953 р. партійна організація колгоспу налічувала кілька чоловік, а в 1958 р. — 27 членів і кандидатів у члени партії, 23 з них працювали безпосередньо в колгоспному виробництві. В тому, що колгосп щороку одержував високі врожаї, зокрема, цукрових буряків, а партійна організація заслужено користувалася авторитетом серед трудівників села, немала заслуга секретаря парторганізації О. К. Диптан³⁵.

Досвідченими організаторами мас проявили себе секретарі парторганізацій: Г. І. Ващенко — секретар парткому Харківського заводу транспортного машинобудування ім. Малишева, І. З. Соколов — секретар парткому ХТЗ ім. Орджонікідзе, П. Д. Рогоза секретар парткому Дніпропетровського металургійного заводу ім. Дзержинського та ін.

Закономірним у житті партії є систематичне оновлення кадрів партії, в тому числі й секретарів парторганізацій. Секретарями первинних партійних організацій обирались кращі партійні активісти, які проявили себе на виробництві і в громадсько-політичній роботі. В результаті звітно-виборних зборів у 1955 р. секретарями первинних партійних організацій вперше було обрано 9500 комуністів, що становило майже п'яту частину всіх секретарів³⁶. 1958 р. оновились третина секретарів парторганізацій. Систематичне оновлення складу секретарів первинних парторганізацій вимагало від партійних комітетів поліпшити їх навчання і виховання, допомагати їм у практичній роботі, постійно розвивати їх ініціативу, виховувати вміння самостійно розв'язувати політичні й господарські завдання.

Однією з основних форм навчання і виховання секретарів первинних партійних організацій були постійно діючі семінари. У більшості партійних організацій виховання і навчання на семінарах будувалися не на загальних повчаннях, а на узагальненні й впровадженні досвіду партійної роботи. Так, Котовський райком Компартії України Одеської області щомісячно проводив одноденні семінари секретарів партійних організацій, а один раз у квартал — триденні. Один з таких семіна-

³³ Там же, оп. 231, спр. 11, арк. 43; спр. 15, арк. 51а.

³⁴ Паргархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 136, оп. 38, спр.3, арк. 43.

³⁵ Там же, оп. 214, спр. 408, арк. 58.

³⁶ XIX з'їзд Комуністичної партії України, стор. 73.

рів відбувся наприкінці травня 1954 р. Перші два дні заняття проходили в райкомі партії. Тут були прочитані лекції на теоретичні теми і з питань партійного будівництва. Потім секретарі парторганізацій обмінялися досвідом поєднання партійно-політичної роботи з господарською, здійснення права контролю діяльності правління колгоспу і т. п. На третій день учасники семінару побували в передовому колгоспі «Новий шлях», де про діяльність партійної організації і правління колгоспу, спрямовану на дальший розвиток господарства, розповіли секретар партійної організації, голова колгоспу, спеціалісти сільського господарства. Секретарі первинних парторганізацій на місці ознайомилися з постановкою внутріпартійної і масово-політичної роботи, організацією соціалістичного змагання³⁷. Для секретарів парторганізацій влаштовувались теоретичні та економічні конференції та інші форми навчання і виховання.

Завдяки великій роботі, спрямованій на зростання і зміцнення первинних парторганізацій, у 50-х роках партія добилася того, що вони діяли на всіх вирішальних ділянках виробництва, фактично були скрізь, де створювались матеріальні цінності й духовні багатства. Це сприяло поліпшенню роботи всіх ділянок державного, господарського і культурного життя, ідеологічної діяльності, зміцненню зв'язку партії з масами.

Зміцнення первинних парторганізацій, піднесення їх ролі у виробничому і суспільно-політичному житті свідчило про зростання керівної ролі партії в житті суспільства, виступало загальною закономірністю розвитку радянського суспільства. Внаслідок повної, остаточної перемоги соціалізму в СРСР, зміцнення єдності радянського суспільства Комуністична партія, партія робітничого класу, стала авангардом радянського народу, розширила свій спрямовуючий вплив на всі сторони суспільного життя.

³⁷ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 192, спр. 5, арк. 7.

Кожукало И. П.

УКРЕПЛЕНИЕ ПЕРВИЧНЫХ ПАРТИЙНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И ПОВЫШЕНИЕ
ИХ РОЛИ В ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ
(1951—1958 гг.)

Резюме

В статье исследуются вопросы роста партийных рядов, укрепления первичных партийных организаций в Украинской ССР в 50-е годы, анализируется количественный и качественный состав Компартии Украины, структурные изменения первичных партийных организаций, расстановка коммунистов по отраслям народного хозяйства и культуры.

I. P. Kozhukalo

CONSOLIDATION OF THE PRIMARY PARTY ORGANIZATIONS AND INCREASE
OF THEIR ROLE IN PRODUCTION AND SOCIAL LIFE (1951—1958)

Summary

The problems of growth of the Party ranks, consolidation of the primary Party organizations of the Ukrainian SSR in the 50s are studied, qualitative and quantitative structure of the Communist Party of the Ukraine, structural changes in the primary Party organizations, placing of communists in branches of national economy and culture are analyzed.

СТВОРЕННЯ КП(б)У — СКЛАДОВОЇ І НЕВІД'ЄМНОЇ
ЧАСТИНИ ЛЕНІНСЬКОЇ ПАРТІЇ КОМУНІСТІВ

З перших днів виникнення соціал-демократичних, пізніше більшовицьких організацій в Росії, комуністи всіх національних районів країни незмінно стояли на тій точці зору, що вони є членами однієї більшовицької ленінської партії — РСДРП(б). Ці глибокі переконання базувалися на єдиних теоретичних, ідеологічних, політичних, організаційних принципах побудови більшовицької партії, на єдиній меті боротьби.

У складі монолітної ленінської партії — партії нового типу — зростали й міцніли у вогні гострих класових битв, в горнилі трьох революцій і більшовицької організації України. Під керівництвом В. І. Леніна вони пройшли велику школу ідейного виховання і політичного загартування, вели рішучу боротьбу проти різного роду опортуністів і ревізіоністів, завжди обстоювали чистоту марксизму-ленінізму, ідейну й організаційну єдність партійних рядів, нещадно викривали антинародну політику буржуазних, дрібнобуржуазних та буржуазно-націоналістичних партій. Комуністи України, в одних рядах з більшовиками всієї країни, вписали чимало яскравих сторінок у літопис боротьби проти царизму та капіталізму, в перемогу пролетарської революції та встановлення диктатури пролетаріату. Те, що більшовицькі організації на Україні виникли, зросли і зміцніли в складі єдиної РСДРП(б) мало величезне значення для виховання комуністів, робітничого класу, всіх трудящих нашої республіки в дусі справжнього пролетарського інтернаціоналізму.

До перемоги Жовтня питання про створення комуністичних партій в національних районах країни не виникало. Для цього не було ні об'єктивних умов, ні політичної необхідності.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, встановленням Радянської влади в національних районах країни починається новий етап в розвитку партії. Докорінно змінюється зміст її діяльності. Із партії руйнування старого, експлуаторського суспільства вона перетворилася на правлячу, незмірно зросла керівна і спрямовуюча роль партії в цілому та її загонів на місцях, зокрема. На весь зріст постало завдання створення соціалістичного суспільства, національно-державного будівництва.

Під керівництвом В. І. Леніна, на принципах, вироблених партією протягом десятиріч її героїчної історії, відбувається закономірний процес створення Комуністичної партії України, комуністичних партій інших радянських республік.

І на новому етапі партійного будівництва незмінним лишалося ленінське положення, яке вимагало, щоб усі організації національних районів входили як складові частини в єдину Російську Комуністичну партію. Цей вищий, основоположний принцип відповідав інтернаціональним завданням і забезпечував єдність дій пролетарів великоруських і всіх інших, які населяли Росію, в боротьбі за соціалістичні ідеали.

У даній статті безпосередньо розглядається процес об'єднання партійних організацій України і створення КП(б)У.

Створенню КП(б)У передувало виникнення обласних (міжгубернських) партійних організацій. Необхідність створення обласних організацій зростає після перемоги Лютневої революції в зв'язку із зростанням партійних рядів, складністю підготовки мас до соціалістичної революції. Якщо на Україні в березні 1917 р. налічувалося 3 тис. комуністів, то на жовтень — понад 50 тис.¹

Спочатку виникли районні та міські партійні організації, а в липні 1917 р. — два обласних партійних об'єднання: Південно-Західного краю, куди ввійшли організації п'яти губерній, та Донецько-Криворізьке, що об'єднало більшовиків двох губерній. Створення обласних організацій свідчило про прагнення комуністів до згуртування сил.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції перед більшовицькими організаціями України постало невідкладне завдання — створення всеукраїнського партійного центру в рамках єдиної РСДРП(б). Це було обумовлено необхідністю згуртування всіх революційних сил республіки та мобілізації їх на боротьбу проти внутрішньої та зовнішньої контрреволюції, за зміцнення Радянської влади на Україні. Потребу об'єднання всіх більшовицьких організацій України розуміли багато комуністів, вони ставили про це питання перед ЦК РСДРП(б)².

Напередодні створення Радянської республіки на Україні зібралися на свої конференції (з'їзди) більшовики Південно-Західного краю (3—5 грудня 1917 р.) та Донецько-Криворізького басейну (5—6 грудня 1917 р.). Ці конференції — важливий етап, конкретний крок на шляху створення Комуністичної партії України. Обласний з'їзд Південно-Західного краю спеціально розглянув питання про «Крайовий орган і роботу в краї», де мова йшла про створення всеукраїнської партійної організації на чолі з місцевим партійним центром. Було ухвалено відповідне рішення й визначено назву організації: «РСДРП(б) більшов[иків]. С[оціал]-д[емократія] України»³. На цьому з'їзді було обрано Головний Комітет соціал-демократії України. З ряду причин Комітетові не вдалося створити єдину компартію республіки (основні з цих причин — загострення класової боротьби за встановлення Радянської влади на Україні, недостатнє представництво і авторитетність створеного органу, нерозуміння деякими партійними працівниками невідкладної потреби створення єдиного партійного центру). Проте з'їзд продемонстрував прагнення до об'єднання партійних сил уже в масштабі всієї України. Про цю ж тенденцію свідчать і матеріали обласної конференції більшовиків Донецько-Криворізького басейну, які розуміли необхідність згуртування всіх революційних сил України для перемоги над контрреволюцією і які багато зробили для проведення Першого Всеукраїнського з'їзду Рад, на якому було створено Українську Радянську Республіку.

З утворенням УСРР питання про створення Комуністичної партії України як невід'ємної частини єдиної РСДРП(б) стало невідкладним і першочерговим. Його розв'язання було підготовлене багаторічною спільною боротьбою більшовиків України в рядах лєнінців усїєї країни, а також плідотною цілеспрямованою діяльністю ЦК РСДРП(б), особисто В. І. Ленїна.

ЦК РСДРП(б) цілком конкретно й чітко рекомендував більшовикам України створити Комуністичну партію республіки і визначив

¹ В. І. Мусїєнко. Кількісний склад більшовицьких організацій на Україні в 1917 р. та його відображення в історико-партійній літературі.— «Український історичний журнал», 1970, № 9, стор. 131, 133.

² Див. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. III, кн. 2, К., 1970, стор. 122.

³ Див. «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 79, 82.

принципи, на яких вона має бути створена. 18 грудня 1917 р. Секретаріат ЦК РСДРП(б) повідомив Полтавському комітетові більшовиків: «В даний час питання розв'язане таким чином: Україна, як самостійна одиниця, може мати свою самостійну с.-д. організацію, а тому може називати себе соціал-демократична робітнича партія України, але оскільки вони не хочуть виділятися із загальної партії, то існують на тих же правах, як самостійний район»⁴. Ця ж думка червоною ниткою проходить у листі ЦК РСДРП(б) Сарненській групі більшовиків: «...вирішено, що Україна, як самовизначена одиниця, може мати свою самостійну с.-д. партію і може називатися соціал-демократична робітнича партія України, але оскільки вони цілком входять в нашу партію, то вони існують на правах районної (місцевої, обласної — по суті справи) організації»⁵. Ці важливі документи відбивають такі положення: по-перше, створення самостійних радянських республік не означає, що РСДРП(б) має складатися із незалежних Комуністичних партій. Навпаки, партія країни лишається єдиною і згуртованою. По-друге, даліше вдосконалення організаційної побудови партії в нових умовах, настійно диктує необхідність створення комуністичних партій республік, як складових частин РСДРП(б), підпорядкованих єдиному Центральному Комітетові.

Таким чином, у справі створення Комуністичної партії України, злилися воедино прагнення місцевих більшовицьких організацій до об'єднання, їх власна ініціатива і настанова ЦК РСДРП(б) про необхідність дотримання в партійному будівництві лєнінських принципів демократичного централізму, пролетарського інтернаціоналізму.

Практичне розв'язання питання про об'єднання більшовицьких організацій України дещо затяглося в зв'язку з окупацією її території австро-німецькими загарбниками. Багато партійних організацій тут були розгромлені, а вцілілі перейшли в глибоке підпілля. Більшість комуністів пішло в Червону Армію. Проте умови, що склалися, вимагали невідкладного вирішення питання, пов'язаного із створенням РКП(б)У. Треба було посилити діяльність щодо організації боротьби українського народу проти іноземних загарбників та їхніх прислужників — буржуазних націоналістів, за відновлення Радянської влади на Україні, за даліше зміцнення найтісніших братерських відносин з РРФСР.

Внутрішня і міжнародна обстановка в період створення Комуністичної партії України була надзвичайно складною. Умови Брестського миру розривали федеративні зв'язки Радянської України з РРФСР і, отже, вимагали не дати приводу німецьким імперіалістам звинуватити РКП(б) — правлячу партію Радянської Росії — у її втручанні в боротьбу українського народу проти інтервентів та українських буржуазних націоналістів. На перший погляд, ця ситуація диктувала необхідність створення в умовах Брестського миру окремої від РКП(б), організаційно самостійної Комуністичної партії України, яка керувала б боротьбою народу проти загарбників, не «кидаючи тіні» на РКП(б). Але це тільки «на перший погляд». Глибоке розуміння завдань, розрахованих на довготривалу перспективу, класові інтереси пролетаріату великоруського і українського вимагали не послаблення, а зміцнення єдності дій і єдності організації, згуртування партійних сил.

Конкретно розв'язати питання про принципові засади створення Комуністичної партії України спробувала Таганрозька партійна нарада, що відбулася 19—20 квітня 1918 р. На ній зустрілися евакуйовані з

⁴ Переписка Секретаріата ЦК РСДРП(б) с местними партійними організаціями (ноябрь 1917 г.—февраль 1918 г.). Сборник документов, т. II, М., 1957, стор. 112.

⁵ Там же, стор. 125.

України члени комуністичної фракції ЦВК Рад УСРР, члени Народного Секретаріату, окремі ліві діячі із УПСР та УСДРП, які порвали із своїми партіями — всього 71 чол.⁶ При обговоренні найважливіших питань тактики, методів боротьби проти інтервентів, принципів партійного будівництва на Таганрозькій нараді виникли незгоди. Одна частина керівних працівників переоцінювала внутрішні можливості революційного руху, головним чином з боку українського селянства, поклала основні надії на збройне повстання проти німецьких загарбників, не враховуючи ступінь його готовності, недооцінювала такий вирішальний фактор успішної боротьби на Україні, як допомога революційної Росії, забула про необхідність посилення ідеологічної роботи партійних організацій і т. п. Їх прагнення підняти загальне збройне повстання проти німецьких загарбників, коли для цього не визріли необхідні умови, межувало з політичним авантюризмом і на практиці могло привести до розгрому революційних сил.

Такі «ліві» погляди були наслідком впливу на деяку частину комуністів республіки дрібнобуржуазної, селянської непослідовності та стихійності. Цьому впливові у партійних організаціях України були підвержені С. В. Косіор, А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, Ю. М. Коцюбинський та ін. Особливо небезпечні ці погляди були через те, що саме в середовищі їх носіїв шукали й нерідко знаходили підтримку «ліві комуністи», запеклі противники ленінської політики миру, соціалістичного будівництва, глашатаєм яких на Україні був насамперед Г. Пятаков. У своїх усних виступах, в пресі він вперто повторював злісні вигадки про те, що Радянська влада РРФСР після укладення Брестського миру є суто формальною.

Інша частина партійних працівників УСРР, відбиваючи настрої втомленості деяких прошарків робітничого класу, недооцінювала внутрішні революційні сили України, повстансько-партизанську боротьбу проти німецьких загарбників, наполягала на тому, щоб роботу більшовицьких організацій обмежити тільки агітацією та пропагандою, переоцінювала значення легальної діяльності. Прихильниками таких правих поглядів були В. К. Аверін, Е. І. Квірінг, Я. А. Епштейн та ін.

Ці різні погляди зіткнулись на Таганрозькій нараді. Їх носії — незначна частина працівників більшовицьких організацій України. Переважна ж більшість комуністів республіки міцно стояла на ленінській платформі у всіх питаннях стратегії й тактики боротьби та партійного будівництва. Але незгоди, суперечки, помилкові позиції цієї невеличкої частини комуністів ускладнювали обстановку в партійних організаціях республіки, утруднювали прийняття правильних рішень.

З головного питання Таганрозької наради щодо створення КП(б)У та визначення її стосунків було внесено дві резолюції.

Перша (Е. І. Квірінга) — «створити автономну партію із своїм Центральним Комітетом та із своїми з'їздами, але які були б підпорядковані загальному Центральному Комітету й з'їздам Російської Комуністичної партії».

Друга (М. О. Скрипника) — «створити самостійну Комуністичну партію, яка має свій Центральний Комітет, свої партійні з'їзди, і зв'язану з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)»⁷.

⁶ Див. «Літопис революції», 1928, № 4/31, стор. 145—147. (Тут наведено персональний склад Таганрозької наради).

⁷ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти. Ноябрь 1917 — апрель 1918 гг. Сборник документов. К., 1952, стор. 32—33.

Таганрозька нарада більшістю голосів ухвалила другу пропозицію. До тих, хто помилявся, але широко прагнув зробити максимум для збереження Брестського миру, приєдналися прихильники Г. Л. Пятакова та Г. Ф. Лапчинського, які ставили собі за мету організаційно відірвати КП(б)У від РКП(б) для здійснення своїх фракційних завдань. Г. Л. Пятаков та його сподвижники із табору «лівих комуністів», діставши відсіч у Москві й Петрограді, тепер намагалася створити незалежну від РКП(б) партію на Україні і використати її для того, щоб зірвати Брестський мир, для проведення своєї лівокомуністичної, антиленінської політики. Про це писали з повною підставою радянські історики 20-х років⁸. Розуміли це й учасники Таганрозької наради, зокрема М. О. Скрипник. Пізніше, перед I з'їздом КП(б)У, на одному із засідань Оргбюро М. О. Скрипник, бачачи настільки активно підтримували його «ліві комуністи», заявив, що може виникнути потреба переглянути рішення про виділення більшовицьких організацій в окрему партію, «якщо на з'їзді (мається на увазі I з'їзд КП(б)У.— Ю. К.) виникне лівокомуністична більшість, яка прагнучиме це виділення в окрему партію зробити засобом боротьби з Російською Комуністичною партією та її політикою»⁹. Г. Ф. Лапчинський підтримував пропозицію про самостійність КП(б)У з націонал-ухильницьких міркувань. З ним блокувалися ліві українські соціал-демократи, які були присутні на нараді.

Так склалася незначна більшість, яка підтримала рішення про створення відокремленої від РКП(б) Комуністичної партії України. Це рішення слід визнати помилковим. І цей висновок не може змінити той факт, що більшість, яка голосувала за «самостійну КП(б)У», керувалася прагненням зберегти Брестський мир. Об'єктивно оцінюючи позицію прихильників «самостійної КП(б)У», слід сказати, що вони забували марксистсько-ленінське положення, де говорилося: не можна визначати основоположні принципи, виходячи з тимчасових факторів. Їхня пропозиція не відповідала основному завданню — зміцненню єдності партійних рядів, що створювалося десятиріччями на міцній об'єктивній основі єдності дій пролетарів великоруських і українських в революційній боротьбі. Саме від цієї єдності величезною мірою залежала і доля Брестського миру. Рішення наради про створення відокремленої КП(б)У в разі його здійснення вело б до підриву монолітності більшовицької партії, воно було б на руку різного роду сепаратистським, націоналістичним елементам, які прагнули використати будь-який привід для роз'єднання партійних сил, для створення самостійних, незалежних від ЦК РКП(б) організацій, що порушило б єдиний революційний фронт трудящих Країни Рад. Цього партія допустити не могла.

Наближався I з'їзд КП(б)У, який повинен був остаточно розв'язати питання про об'єднання партійних організацій України, про зв'язки з РКП(б).

ЦК РКП(б), В. І. Ленін допомогли більшовикам України знайти єдино правильне рішення, що враховувало й складну обстановку, викликану умовами Брестського миру, і не відступало від магістрального шляху побудови більшовицької партії, оберігало єдність її рядів.

В біографічній хроніці В. І. Леніна відзначається, що 3 травня 1918 р. Володимир Ілліч брав участь у засіданні ЦК РКП(б), де серед інших питань обговорювалося й питання «Про Україну (про рішення Таганрозької конференції* українських комуністичних організацій

⁸ Див. Д. Фрід. Таганрозька нарада. — «Літопис революції», 1928, № 4 (31), стор. 36; М. Волін. I-й з'їзд КП(б)У. — «Літопис революції», 1928, № 5 (32), стор. 121.

⁹ «Коммунист», 1918, № 1—2, стор. 31.

* Відзначимо тут неточність. В Таганрозі проходила не конференція, а нарада.

19—20 квітня 1918 р. про створення Комуністичної партії (більшовиків) України і про ставлення ЦК РКП(б) до цього»¹⁰.

У протоколі засідання констатується той факт, що серед товаришів, які працюють на Україні, «є тенденція до створення самостійної Української Комуністичної партії» і що саме так попередньо розв'язане питання на Таганрозькій нараді. Однак у протоколі зафіксовано: «Остаточне рішення надано конференції від 20 червня»**. Було прийнято дві резолюції про ставлення ЦК до виділення Української Комуністичної партії¹¹. Із цитованих документів цілком ясно: 1) В. І. Ленін безпосередньо брав участь у розв'язанні питання про створення КП(б)У; 2) Остаточне розв'язання питання про створення Комуністичної партії України та її зв'язки з РСДРП(б) було доручено І з'їздові КП(б)У; 3) Рекомендації з цих питань містилися в двох резолюціях.

На жаль, досі цих резолюцій виявити не вдалося. Однак є посередні документи, які дають можливість досить точно судити про зміст і першої і другої резолюцій. Зміст першої резолюції викладено в «Правде» від 9 травня 1918 р.: «ЦК РКП(б), обговоривши питання про виділення окремої Української Комуністичної партії з Російської Комуністичної партії, не бачить ніяких заперечень проти створення Української Комуністичної партії, оскільки Україна являє собою самостійну державу».

Друга ж резолюція в умовах існування Брестського договору не могла бути опублікована. Про її зміст ми дізнаємося із виступу на І з'їзді КП(б)У на його закритих засіданнях, матеріали яких не були надрукованими. М. О. Скрипник констатував, що ЦК РКП(б) «знову визнав за необхідне, щоб назва РКП була знята формально, але щоб насправді становище залишалось попереднім»¹².

Це пряме свідчення того факту, що ЦК РКП(б) вважав за необхідне, щоб створювана КП(б)У залишалася, як і раніше, як це було з партійними організаціями України досі, невід'ємною складовою частиною всієї партії і тільки з формальної точки зору знімається назва «РКП».

Ще ясніше зміст другої резолюції розкривається у виступі Е. І. Квірінга. Він заявив, що дасть фактичну довідку з'їздові «щодо постанови ЦК РКП(б) про виділення Української партії: негласна Постанова ЦК, згідно з якою повинен бути виділений офіційно Український ЦК, а неофіційно він існує як обласний центр»¹³.

Співставляючи зміст двох резолюцій ЦК РКП(б) від 3 травня, одержаний із непрямих джерел, ми вправі зробити висновок: ЦК РКП(б) рекомендував комуністам України створити Комуністичну партію України як складову і невід'ємну частину РКП(б), як її територіальну, обласну організацію і тільки з тактичних міркувань (Брестський мир) оголосити у відкритій пресі про її незалежність від РКП(б).

І з'їзд КП(б)У, висловлюючи волю абсолютної більшості комуністів України, врахував це принципово важливе рішення ЦК РКП(б). Разом з тим рішення з'їзду, ухвалене після консультацій з В. І. Леніним, безперечно свідчить про зміст другої резолюції.

Таганрозька нарада справу створення КП(б)У поставила на практичні рейки. Для підготовки і скликання з'їзду більшовицьких органі-

¹⁰ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, М., 1974, стор. 428.

** Мається на увазі І з'їзд КП(б)У.

¹¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, спр. 1, арк. 8 зв., 9.

¹² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 2, арк. 182.

¹³ Там же, арк. 164.

зацій України тут було обрано Організаційне бюро, до якого ввійшли М. О. Скрипник (секретар), А. С. Бубнов, Я. Б. Гамарник, В. П. Затонський, С. В. Косіор, І. М. Крейсберг та ін. Оргбюро діставало постійну допомогу від ЦК РКП(б). За його мандатами Оргбюро посилало своїх представників на Україну для підготовки з'їзду. Нарада визнала за необхідне очолити партизансько-повстанську боротьбу трудящих в тилу німецько-австрійських окупантів, ухвалила рішення про тактику цієї боротьби, взяла курс на підготовку повстання проти німецьких загарбників та буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Оргбюро розгорнуло роботу по зміцненню підпільних партійних організацій та розширенню їх сітки, по налагоджуванню зв'язків між ними, по згуртуванню партійних сил на Україні. Воно спрямовувало діяльність підпільних партійних організацій, добирало і посилало на Україну партійних працівників, постачало підпільні організації грошима та літературою. У центрі уваги Оргбюро були підготовка і скликання І з'їзду КП(б)У.

У ході підготовки до з'їзду більшовицьких організацій України в Києві 26 травня 1918 р. відбулася нелегальна партійна нарада. В її роботі взяли участь представники партійних організацій Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси, Чернігова, Полтави, Кременчука, Кам'янського, Ходоркова, Богуслава, Прилук, всього близько 70 чол.¹⁴ Нарада визнала за необхідне посилити роботу по створенню і зміцненню підпільних більшовицьких організацій, по використанню легальних і нелегальних форм політичної роботи в масах. Для керівництва діяльністю нелегальних більшовицьких організацій нарада обрала Тимчасовий всеукраїнський центр партійних організацій комуністів (більшовиків). До його складу ввійшли Л. Й. Қартвелішвілі, М. М. Майоров, М. В. Реут та ін. Оргбюро та Тимчасовий комітет встановили між собою тісний контакт і провели велику роботу по зміцненню партійного підпілля та підготовці І з'їзду КП(б)У.

Видатною подією в житті більшовиків України і всього українського народу став І з'їзд КП(б)У, що відбувся в Москві 5—12 липня 1918 р. В роботі з'їзду брало участь 65 делегатів з вирішальним і 147 із дорадчим голосом від 45 нелегальних партійних організацій, що налічували 4364 члени партії. Право вирішального голосу на з'їзді мали представники тільки тих організацій, які працювали в підпіллі на території України. З'їзд розглянув такі питання: доповідь Організаційного бюро; доповідь Тимчасового всеукраїнського партійного центру; про поточний момент; про збройне повстання; про державні відносини Радянської України з Радянською Росією; про ставлення до так званих «Рад»; про ставлення до інших партій; про партію (створення КП(б)У) та ін.¹⁵

В. І. Ленін приділяв величезну увагу справі підготовки і роботи з'їзду, правильному його спрямуванню. Володимир Ілліч прийняв групу партійних працівників — делегатів з'їзду, розглянув з ними ряд принципових питань, дав поради щодо корінних проблем керівництва революційною боротьбою українського народу. Ця зустріч відбулася, очевидно, 4 липня 1918 р.* Серед її учасників — делегати від підпільних організацій, відомі партійні діячі України В. П. Затонський,

¹⁴ Див. Громадянська війна на Україні, т. 1, кн. 1, К., 1967, стор. 164—165.

¹⁵ Протоколи 1-го съезда Коммунистической партии (большевиков) Украины, М., 1918, стор. 1.

* Саме на цій даті наполягає Ю. В. Шиловцев. Див. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917—липень 1918 рр.), Вид-во Харківського університету, 1972, стор. 156—157.

Я. Б. Гамарник, С. В. Косіор, Е. І. Квірінг, М. О. Скрипник, Я. А. Яковлев (Епштейн), М. М. Майоров та ін. Матеріали з'їзду і спогади учасників дають можливість зробити висновок, що на цій зустрічі була знову підкреслена необхідність створення КП(б)У як складової й невід'ємної частини РКП(б). Спрямовуючи роботу по створенню Комуністичної партії України, В. І. Ленін виходив з того, що вона, будучи складовою частиною єдиної партії, повинна сприяти підвищенню класової самосвідомості робітничого класу республіки, зміцненню розуміння спільності його інтересів з робітничим класом Радянської Росії та робітниками інших націй, посиленню боротьби проти буржуазного націоналізму.

Про підсумки наради у В. І. Леніна учасники її доповіли делегатам з'їзду на спеціальному засіданні. Про те, що поради В. І. Леніна «стали теоретичною і практичною основою розв'язання питань будівництва і діяльності КП(б)України», читаємо в спогадах П. І. Буценка¹⁶.

З'їзд палко вітали представники соціал-демократії Польщі та Литви, німецької, чехословацької, румунської та бессарабської комуністичних груп при РКП(б).

Наступного дня, 6 липня, з'їзд перервав свою роботу. Делегати з'їзду із зброєю в руках взяли участь у придушенні лівоесерівського заколоту, що спалахнув у Москві.

З'їзд схвалив діяльність Організаційного бюро, створеного на Таганрозькій нараді, і Тимчасового всеукраїнського партійного центру, обговорив питання про політичне становище та завдання Комуністичної партії України. У резолюції з'їзду дано глибокий аналіз політичного становища і розстановки сил в умовах німецької окупації. В резолюції підкреслювалось, що боротьба проти окупантів і внутрішньої контрреволюції буде успішна в тому випадку, якщо її очолить робітничий клас, керований Комуністичною партією, що вирішальним фактором перемоги революційних сил України є зміцнення Радянської Росії. «Існування Російської Радянської Республіки, — говорилося в резолюції, — є одним з найважливіших елементів світової революційної обстановки, повстання на Україні»¹⁷. З'їзд відзначив також, що революційна боротьба трудящих України проти німецьких окупантів у свою чергу вплине «якнайсприятливіше і на зміцнення Радянської влади на півночі»¹⁸.

В резолюції особливо наголошувалось, що партія повинна очолити боротьбу робітників і селян проти німецького імперіалізму, поміщиків та буржуазії під лозунгом відновлення «необмеженої влади Рад, як диктатури робітників, підтриманої біднішими селянами України...»¹⁹.

Дуже важливе принципове значення мало рішення з'їзду в питанні про взаємовідносини України з Росією. Комуністи України були завжди вірні ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму, вони розуміли, що Україна може бути вільною тільки при умові збереження і зміцнення Радянської влади в Росії. Висловлюючи інтереси і прагнення українських трудящих мас, з'їзд висловився за дальше зміцнення дружби й державного союзу України й Росії як вирішальної умови перемоги над силами внутрішньої та зовнішньої контрреволюції. В одностайно схваленій з'їздом резолюції «Україна і Росія» викривався націоналістичний лозунг «самостійності України», як ширма, що її ви-

¹⁶ Спогади про Перший з'їзд КП(б)У, К., 1958, стор. 41.

¹⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, К., 1976, стор. 13.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же, стор. 17.

користуюють німецькі імперіалісти та їх пособники — націоналісти для поневолення українських трудящих мас.

З'їзд підкреслив, що єдність України і Росії, яка історично склалася, створила міцну основу для єдності революційної боротьби українських і російських робітників і що німецька окупація України має тимчасовий характер. Відзначивши, що визвольна боротьба на Україні розвивається під лозунгом відновлення революційної єдності з Росією, з'їзд закликав українських комуністів ще рішучіше боротися за революційне об'єднання України з Радянською Росією²⁰.

Найважливішим завданням з'їзду було об'єднання більшовицьких організацій республіки — створення Комуністичної партії України. Обговорення цього питання відбулося 11 і 12 липня на закритих засіданнях.

Час, що минув від Таганрозької наради, не пропав марно, особливо для тих, хто раніше з тих чи інших причин припускався помилок, але, будучи вірним справі партії, завдяки послідовній роботі ЦК РКП(б) усвідомив їх і активно боровся за втілення в життя ленінських настанов. Ніхто не заперечував проти прийнятої на Таганрозькій нараді назви створюваної партії — Комуністична партія (більшовиків) України, різко зросла кількість прихильників її створення на справді ленінських принципах — такою була воля комуністів, які послали делегатів на з'їзд. Але не склали зброї й ті, хто прагнув (знов-таки, з різних мотивів, як і під час Таганрога) створити організаційно відокремлену від РКП(б) партію на Україні. Тут же відзначимо, що суб'єктивні мотиви помилкових рішень мало що означають в політиці. Важливо не те, якими мотивами під час їх висунення керуються, а те, чому й кому вони служать, кому вигідна та чи інша постановка питання.

Об'єктивні ж умови, основні завдання, які стояли перед комуністами як Росії, так і України постійно вимагали збереження єдності РКП(б) і створення Комуністичної партії України як невід'ємної, складової частини її. З доповіддю в питанні створення КП(б)У на з'їзді 11 липня виступив М. О. Скрипник. Якщо не вдаватися в аналіз деякої еволюції його поглядів у напрямку тіснішого співробітництва з РКП(б) (такі положення з'явилися в преамбулі до запропонованого ним проекту), то слід констатувати: у своїй основі його лінія не змінилась. Він намагався довести (як і на Таганрозькій нараді) необхідність створення на Україні партії відокремленої від РКП(б), зв'язаної з нею тільки через III Інтернаціонал. Група Г. Пятакова знову, як і під час Таганрога, у своїх фракційних цілях приєдналася до цієї позиції.

Із співповіддю про створення КП(б)У на з'їзді виступив Е. І. Квірінг. В ній містилися принципово правильні положення: «Партія комуністів України, безперечно, має право і повинна організувати, об'єднати всі комуністичні організації на Україні, але ці організації ні в якому разі не повинні зовсім відокремлюватися від Російської Комуністичної партії»²¹. Було також підкреслено, що з дипломатичних мотивів таке рішення не можна публікувати, але пам'ятати про те, що «ми тільки частина Російської Комуністичної партії» — життєво необхідно²².

Ці положення були відображені в проекті рішення, схвально зустрінутому більшістю делегатів. Саме це, очевидно, стало основною причиною того, що М. О. Скрипник зняв з голосування свій проект резолюції. Абсолютною більшістю голосів була схвалена резолюція: «Об'єдна-

²⁰ Див. Там же с, стор. 20.

²¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 2, арк. 188.

²² Там же с.

ти партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП»²³. За неї було подано 33 голоси, 5 делегатів голосувало проти і 16 утрималося²⁴. У цій резолюції відбилися ленінські принципи партійного будівництва, колективно вироблений досвід.

Як бачимо, I з'їзд КП(б)У, дотримуючись лінії, визначеної травневим засіданням ЦК РКП(б), безкомпромісно виправив помилку Таганрозької наради про створення відокремленої Компартії України, проголосив створення Комуністичної партії України на ленінських організаційних принципах, продемонстрував розуміння комуністами України свого інтернаціонального обов'язку, високу свідомість і принциповість.

Рішення, прийняте з'їздом, завершило період об'єднання партійних організацій України — створення КП(б)У. Воно є зразком ленінського методологічно правильного і принципового рішення одного з найскладніших питань партійного будівництва. Щоб не дати німецьким імперіалістам приводу для звинувачення Радянського уряду і РКП(б) у порушенні умов Брестського миру щодо України, ухвалене рішення про створення КП(б)У як невід'ємної частини РКП(б) в той час не підлягало публікації.

Об'єднання більшовицьких організацій України, створення Комуністичної партії республіки, як бойового загону РКП(б), мало життєво важливе значення для України. В період вирішальних битв із зовнішніми і внутрішніми ворогами згуртувалися сили в масштабі всієї країни, зростала єдність дій пролетарів великоруських і українських.

Разом з тим створення КП(б)У, а також комуністичних партій в інших радянських республіках, стало важливою віхою на новому етапі будівництва РКП(б). Підбиваючи перші підсумки цього плідного процесу, VIII з'їзд РКП(б), що відбувся в березні 1919 р., в резолюції «З організаційного питання» закріпив досягнуте, виробив на підставі народного досвіду, зокрема досвіду партійного будівництва на Україні, нерушимі, основоположні принципи побудови Комуністичної партії: «Тепер Україна, Латвія, Литва і Білорусія існують як окремі Радянські республіки. Так розв'язано в даний момент питання про форми державного існування.

Але це зовсім не значить, що РКП повинна, в свою чергу, зорганізуватися на основі федерації самостійних комуністичних партій.

Восьмий з'їзд РКП постановляє: необхідне існування *єдиної* централізованої Комуністичної партії з єдиним ЦК, що керує всією роботою партії в усіх частинах РРФСР. Всі рішення РКП і її керівних установ безумовно обов'язкові для всіх частин партії, незалежно від національного їх складу. Центральні Комітети українських, латиських, литовських комуністів користуються правами обласних комітетів партії і цілком підпорядковані ЦК РКП»²⁵.

З часу I-го з'їзду КП(б)У минули десятиріччя, насичені героїчною боротьбою, великими перемогами. Історія незаперечно довела правильність обраного шляху, всю геніальність ленінських принципів побудови партії. Пезмірно зросли кількісно і якісно всі її загони і партія в цілому, кожний етап розвитку країни висував перед нею все більш

²³ Комуністична партія України в резолюціях... стор. 23.

²⁴ Протоколи I съезда Коммунистической партии Украины. стор. 95—96.

²⁵ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 414.

складні завдання і незмінно лєнінська партія лишалася мудрим і випробуваним вождем радянського народу, свято берегла і виконувала лєнінські настанови, в основі яких лежить вимога згуртування всіх сил комуністів. Прапор соціалістичного інтернаціоналізму, дружби народів, вірності марксизму-лєнінізму Комуністична партія Радянського Союзу високо несе над Планетою, будучи надихаючим прикладом для комуністичних і робітничих партій усіх країн.

Ю. Ю. Кондуфор

ОБРАЗОВАНИЕ КП(б)У — СОСТАВНОЙ И НЕОТЪЕМЛЕМОЙ ЧАСТИ
ЛЕНИНСКОЙ ПАРТИИ КОММУНИСТОВ

Резюме

В статье на основании ленинских принципов построения большевистской партии прослеживается процесс создания одного из отрядов КПСС — Коммунистической партии Украины.

Объединение партийных организаций республики, вся история КП(б)У — яркое свидетельство жизненности и объективной необходимости единства партийных рядов, их тесного сплочения в интересах пролетарского интернационализма, дружбы народов Союза ССР.

Ju. Ju. Kondufor

FORMATION OF THE COMMUNIST PARTY OF BOLSHEVIKS OF THE UKRAINE,
A CONSTITUENT AND INTEGRAL PART OF THE LENIN PARTY OF COMMUNISTS

Summary

The process of creation of one of the CPSU detachments, the Communist Party of the Ukraine, is considered on the basis of the Leninist principles of construction of the Bolshevik Party.

Unification of the Party organizations of the republic, the whole history of the Communist Party of Bolsheviks of the Ukraine is a striking illustration of vitality and objective necessity of the unity of the Party ranks, their close rallying in the interests of the proletarian internationalism, friendship of the USSR peoples.

Методологія і методика історичних досліджень

В. В. КОСОЛАПОВ (Київ)

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В РОЗВИНУТОМУ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В умовах загострення ідеологічної боротьби між капіталізмом і соціалізмом питання про місце і роль історичної науки в суспільному житті є одним з найгостріших у сучасній світовій історіографії. Воно стосується таких фундаментальних методологічних проблем історичного пізнання, як класова сутність його предмета, зв'язок історичної науки з практикою соціального і науково-технічного прогресу, із сучасністю, з теоретичними основами, характерними рисами і напрямками світового революційного процесу, змістом якого є перехід людства від капіталізму до соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі. На XIII Міжнародному конгресі істориків (Москва, 1970 р.) та XIV Міжнародному конгресі історичних наук (Сан-Франціско, 1975 р.) тема «Історична наука і суспільство» була в центрі уваги істориків світу¹.

В розвинутому соціалістичному суспільстві історична наука є однією з важливих галузей суспільствознавства. Партія завжди надавала великого значення її розвиткові, вбачаючи в історичній науці дійове знаряддя наукового пізнання суспільних закономірностей, засіб комуністичного виховання трудящих. Щодо цього серед історичної тематики особливе місце належить історико-партійним дослідженням, у яких «повинно бути глибоко розкрито внесок КПРС у марксистсько-ленінську теорію і практику будівництва соціалізму і комунізму, узагальнений досвід боротьби КПРС за ідейну і організаційну єдність своїх рядів, проти антиленінських груп і течій, за зміцнення міжнародного робітничого і комуністичного руху на принципах пролетарського інтернаціоналізму»². В «Основних напрямках розвитку народного господарства на 1976—1980 роки», затверджених XXV з'їздом КПРС, серед найважливіших завдань у галузі суспільствознавства названо роботу «по науковому узагальненню всесвітньо-історичного досвіду КПРС, міжнародного комуністичного і робітничого руху»³.

Радянські історики приділяють значну увагу розробці і висвітленню історії трьох російських революцій, досвіду СРСР у будівництві соціалізму й комунізму, історії міжнародного комуністичного руху, другої світової війни, пролетарського інтернаціоналізму. Теоретичне осмислення соціальних процесів минулого і сучасного на основі узагальнення фактів історичного процесу відіграє важливу роль у прак-

¹ Див.: А. А. Губер. Московский конгресс историков. Москва, 16—23 августа 1970 г. — «Вопросы истории», 1970, № 3; його ж. XIII Международный конгресс исторических наук в Москве. — «Вопросы истории», 1972, № 6; А. О. Чубарьян. Советские историки и XIV Международный конгресс исторических наук. — «Вопросы истории», 1975, № 6.

² О задачах, структуре и штатах Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Постановление ЦК КПСС 15 июня 1968 г. — Справочник партийного работника, вып. 9, М., 1969, стор. 252.

³ «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

тиці комуністичного будівництва, створює можливість наукового керівництва суспільством на основі врахування історичного досвіду.

В соціалістичному суспільстві існує розвинута сфера діяльності, що не є матеріально-виробничою. Ця сфера — «духовне виробництво». Вона має матеріальну та ідеальну сторони. Ідеальна сторона — це сукупність духовних цінностей, напромаджених суспільством у галузі науки, моралі, мистецтва, політики та ідеології, світоглядні оцінки, теорії суспільного розвитку тощо, а також ті ідеальні аспекти духовного життя, які втілюються в творчій діяльності людей по виробництву і споживанню духовних цінностей, тобто процеси переробки знань, світоглядних оцінок, ідеалів, поглядів, що з'являються в результаті сприйняття творів мистецтва, наукових праць, ідеологічної дії преси, радіо, телебачення, науково-теоретичних, філософських дискусій і т. д. Матеріальна сторона духовного життя розвинутого соціалізму являє собою мережу організацій, які виробляють духовні цінності (науково-дослідні інститути, театри, кіностудії тощо), та організації, що управляють їх виробництвом, збереженням і поширенням серед трудящих (міністерства культури, президії академій наук, бібліотеки, музеї, архіви тощо). До матеріальної сторони духовного виробництва належать також ті конкретно-історичні матеріально-технічні засоби і знакові форми, в яких втілюються духовні цінності (технічні засоби поширення наукової та ідеологічної інформації, природні і штучні мови, матеріали, за допомогою яких художник втілює в реальність ідеї своїх творів та ін.). Провідним осередком у виробництві і поширенні духовних цінностей соціалістичного суспільства є КПРС, яка здійснює керівну роль в усіх сферах суспільного життя, зокрема і в сфері духовного виробництва.

Однією з галузей «духовного виробництва» є історична наука. Вона поєднує в собі і сукупність знань, і певний соціальний інститут, що складається із системи специфічних для цієї науки науково-дослідних закладів, кафедр, факультетів, історичних музеїв, спеціалізованих історичних бібліотек, і певний вид суспільно корисної праці, якою в нашій країні нині зайнято більше 200 тис. чол. — викладачів історії у школах, технікумах та вузах, науковців, працівників музеїв, редакцій історичних журналів, відділів історичної літератури у видавництвах і т. д.

Методологічною основою справді наукового історичного пізнання є марксистсько-ленінська філософія історії — історичний матеріалізм.

Про дедалі більше зростання ролі марксистсько-ленінської філософії історії в історичних дослідженнях переконливо свідчать незалежні успіхи радянської історичної науки. Завершується видання багатотомних «Історії КПРС» та «Історії СРСР з найдавніших часів і до наших днів», вийшли перші томи багатотомної «Історії другої світової війни», видано тритомні «Історія Угорщини», «Історія Італії», та «Історія Франції», двотомні «Історія Швеції», «Історія робітничого руху в США у новітні часи», «Історія Румунії», десятки фундаментальних праць з історії багатьох країн світу. Розпочато роботу над новим виданням «Всесвітньої історії». На Україні створено «Історію міст і сіл Української РСР» у 26 томах, вийшло доповнене видання тритомної праці «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» російською мовою. Триває підготовка багатотомної «Історії Української РСР» від найдавніших часів до наших днів, четвертого видання «Нарисів історії Компартії України» та нарисів історії обласних партійних організацій. Чималих успіхів досягли радянські історики й у справі вивчення закономірностей соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні.

Історична наука в розвинутому соціалістичному суспільстві активно впливає на всі сфери його розвитку. Цей вплив реалізується через такі соціальні функції історичного знання: управлінську, ідеологічно-виховну та гносеологічну (теоретико-пізнавальну).

Управлінська функція історичної науки полягає в її впливові на процес розробки і прийняття рішень, пов'язаних з управлінням суспільними процесами. Управління суспільними процесами розвинутого соціалізму, зокрема такими складними його сферами, як виробничо-технічна, економічна, соціальна, політична, культурна та ідеологічна не буде ефективним, якщо при розробці і прийнятті відповідних рішень не використовуватимуться узагальнення історичного досвіду, не враховуватимуться історичні закономірності.

Управління передбачає пізнання тенденцій історичного прогресу і на цій основі — розробку соціальних прогнозів, передбачення ймовірних шляхів розвитку суспільних явищ. Соціальне прогнозування неможливе без історичних знань про минуле суспільних явищ. І це природно, адже історична наука, за словами академіка Л. В. Черепніна, «розглядає суспільний розвиток як процес, у якому тісно переплетені сучасне, минуле і майбутнє. Тому історія завжди сучасна і злободенна. Яким би віддаленим відрізком минулого вона не займалась, через нього вона бачить шлях до сьогоденного дня, а через сьогоденний день — у майбутнє. При цьому кожний новий крок історії не тільки полегшує історичне передбачення, але й дає можливість по-новому висвітлити й пройдений шлях»⁴.

В процесі дальшого вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства виявляються проблеми, які розв'язуються на шляхах руху до його вищої фази — комунізму. І чим вищий ступінь розвитку соціалістичного суспільства, чим зриміші риси його переростання в комуністичне, тим настійніше для аналізу досягнутого і визначення перспектив потрібні теоретичні узагальнення історичного досвіду соціалістичного й комуністичного будівництва, наукове пізнання історичних закономірностей соціального і науково-технічного прогресу. Цим і зумовлюється зростання ролі історичної науки в умовах соціалізму.

На необхідність урахування історичного досвіду при розробці соціальних, політичних та економічних рішень неодноразово звертав увагу В. І. Ленін. Це питання досить ґрунтовно розглядалося в науковій літературі⁵. Тому тут ми не будемо спинятися на ньому.

Рішення з'їздів КПРС, Пленумів її Центрального Комітету та інші партійні документи, спрямовані на розв'язання актуальних завдань сучасного і майбутнього, ґрунтуються на теоретичному узагальненні всесвітньо-історичного досвіду Комуністичної партії, радянського народу в будівництві нового суспільства. В Тезах ЦК КПРС, що розробляються з нагоди визначних ювілейних дат у житті нашої партії і держави, для оцінки перспектив розвитку світового революційного процесу, комуністичного будівництва в нашій країні широко використовуються теоретичні узагальнення минулого, «уроки історії», досвід,

⁴ Л. В. Черепнин. О некоторых нерешенных проблемах отечественной истории. — Будущее науки. Международный ежегодник, вып. 8, М., 1975, стор. 249—250.

⁵ Див.: М. С. Персов. В. И. Ленин об использовании исторического опыта буржуазных революций. — История и историки, М., 1965; його ж. Обобщение исторического опыта в работах Ленина (дооктябрьского периода). — В. И. Ленин и историческая наука, М., 1968; Б. Г. Могилянчик и др. Проблема исторического опыта в трудах В. И. Ленина. — В. И. Ленин и некоторые вопросы истории. Томск, 1970; В. В. Иванов. Соотношение истории и современности как методологическая проблема, М., 1973.

нагромаджений міжнародним робітничим, комуністичним та національно-визвольним рухом, країнами соціалістичної співдружності.

Керівна роль партії в розвинутому соціалістичному суспільстві реалізується в процесі розробки, прийняття та здійснення нею політичних рішень у соціальній, економічній, ідеологічній та інших сферах. Ці рішення позначені глибоким історизмом у підході до суспільних явищ. Так, матеріали XXV з'їзду КПРС, в яких намічено перспективи розвитку країни на десяту п'ятирічку, базуються на глибокому науковому аналізі розробки і виконання попередніх п'ятирічних планів. В них всебічно врахований історичний досвід партії у розв'язанні економічних, політичних, соціальних та науково-технічних проблем суспільного розвитку.

Великого значення в період розвинутого соціалізму набуває управління соціальними процесами. Воно здійснюється Комуністичною партією і Радянською державою різноманітними засобами, у багатьох конкретних формах організаційної, ідейно-виховної, ідеологічної діяльності парторганізацій, партійних і державних органів.

Серед різних видів управління особливо важливим є ідеологічний. Він являє собою систему обґрунтованих заходів, спрямованих на утвердження комуністичного світогляду, ціннісних орієнтацій соціалістичного способу життя за допомогою мережі шкіл, методологічних семінарів, гуртків партійної і комсомольської політичної освіти, засобів масових комунікацій (преса, радіо, телебачення), форм і методів «соціологічної пропаганди» (реклама, виставки, туризм, музеї, настінний живопис тощо). В умовах науково-технічної революції ідеологічний вид управління соціальними процесами набуває потужного матеріально-технічного оснащення, що дає змогу помітно посилити його регулюючий вплив на суспільну свідомість і психологію, а також на буденну свідомість і поведінку мас.

Ідеологічні відносини в суспільстві — предмет вивчення багатьох наук: філософії, наукового комунізму, історії, правознавства, соціальної психології. Як відомо, ідеологія є системою поглядів та ідей, що безпосередньо або опосередковано відображають економічні й соціальні особливості суспільства, виражають становище, інтереси та цілі певного суспільного класу. З ідеологією тісно пов'язана соціальна психологія, що є частиною буденної свідомості людей і складається в процесі їх повсякденної життєдіяльності.

Історична наука, пізнаючи конкретні форми ідеологічних відносин, соціально-психологічні форми їх вияву, сприяє розробці форм і методів ідеологічного виду управління соціальними процесами розвинутого соціалізму.

Надзвичайно важливими для історії КПРС та історії СРСР є проблеми історії ідеологічної діяльності, форм і методів управлінського впливу ідеологічних засобів на трудові колективи, ролі преси, радіо і телебачення у пропаганді норм і правил соціалістичного способу життя на різних етапах соціалістичного будівництва.

Будівництво комунізму, як відомо, вимагає одночасного розв'язання трьох взаємозв'язаних завдань: створення матеріально-технічної бази, переростання соціалістичних суспільних відносин у комуністичні, формування нової людини. Важливу роль у виконанні цих завдань, особливо у формуванні нової людини, відіграє історична наука, ідеологічно-виховна функція якої виявляється в різноманітних формах впливу історичних знань на свідомість людей.

В розвинутому соціалістичному суспільстві історична наука є однією з важливих ланок усієї системи комуністичного виховання. Са-

ме завдяки їй підростаючі покоління, ще навчаючись у школі, дізнаються про закономірності соціалістичного і комуністичного будівництва, на яскравих прикладах виховуються в душі патріотизму, соціалістичного інтернаціоналізму, безмежної відданості справі комунізму.

На уроках історії учні знайомляться з багатьма передбаченими програмою статтями Маркса, Енгельса, Леніна, оволодівають навичками роботи з політичними текстами. Як зазначалося на семінарі вчителів, керівників шкіл і органів народної освіти з 33 країв, областей і автономних республік, який нещодавно був проведений у Красноярьську Міністерством освіти РРФСР, саме історії належить провідне місце в комуністичному вихованні старшокласників, у політичній підготовці майбутніх будівників комунізму⁶.

Ідеологічно-виховна функція історичної науки у формуванні марксистсько-ленінського світогляду, комуністичних переконань особи впливає на всі ланки системи комуністичного виховання. За допомогою історичних знань у людини виробляються певні соціальні ідеали, політичні орієнтації, етичні та естетичні ідеї, світоглядні оцінки подій минулого і сучасного.

Основою комуністичного світогляду, формуванню якого сприяє історична наука, є марксизм-ленінізм як узагальнена система поглядів людини на світ, на місце окремих явищ у ньому і своє власне місце в боротьбі за його революційне оновлення, на смисл своєї діяльності. Комуністичний світогляд — це сукупність наукових, у тому числі історичних і філософських уявлень, політичних, правових, моральних, естетичних переконань та ідеалів найреволюційнішого робітничого класу і його комуністичної партії. В процесі засвоєння історичних знань, що є однією з частин духовної культури розвинутого соціалістичного суспільства, особа соціалізується, виховується в душі марксистсько-ленінського світогляду. Це означає, що сукупність знань про закони історичного розвитку стає усвідомленою програмою її суспільної і особистої поведінки.

Соціалізм — це суспільство, управління яким з боку КПРС і Радянської держави здійснюється строго науково на основі марксистсько-ленінського аналізу соціальної дійсності. Ось чому наука, зокрема історична, пронизує всі сфери розвинутого соціалістичного суспільства, є головною ланкою його духовної культури, активним чинником практичної і теоретичної діяльності робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції. Як відомо, нині третина самодіяльного населення нашої країни зайнята розумовою працею, безпосередньо пов'язаною з використанням наукових знань. Але й решта трудящих так чи інакше буде свою діяльність на наукових засадах, зокрема й на використанні здобутків історичної науки. Цьому сприяють зміст їхньої праці, що в умовах науково-технічної революції дедалі більше інтелектуалізується, а також ідейні переконання, світоглядні оцінки, соціальні ідеали, матеріальні і духовні цінності соціалістичного способу життя тощо. Таким чином, виховний вплив історичної науки в розвинутому соціалістичному суспільстві нерозривно зв'язаний з її роллю в поширенні марксистсько-ленінського світогляду, у формуванні соціально-політичних, моральних та естетичних якостей особи, перетворенні наукових знань про історичний прогрес, про неминучість переходу людства від капіталізму до комунізму у внутрішні переконання людини, в основу всього способу її життя.

Складовою частиною ідеологічно-виховної функції історичної науки розвинутого соціалістичного суспільства є ідеологічний вплив істо-

⁶ «Известия», 7 січня 1976 р.

ричного знання на всі сторони життєдіяльності цього суспільства, який водночас спрямовується й на світову історіографію, в тому числі історичні школи капіталістичних країн, на свідомість трудящих буржуазного світу. Отже, історична наука соціалістичних країн бере участь в ідеологічній формі класової боротьби між двома системами, що нині точиться на міжнародній арені.

Характерною рисою сучасності є зростання ідеологізації всього суспільного життя, дедалі тісніша взаємодія ідеології з політикою, економікою, культурою. Причиною цього явища є глибина соціальних змін у світі, протиборство двох суспільних систем, розгортання науково-технічної революції, що в умовах капіталізму і соціалізму викликає діаметрально протилежні соціальні наслідки, залучення величезних мас населення до участі в революційній, антимонополістичній боротьбі. У соціалістичному суспільстві формування і розвиток суспільної свідомості відбувається на основі органічної єдності ідеології і науки, в тому числі історичної. Соціалістична ідеологія реалістично відображає тенденції суспільно-історичного розвитку людства, виходить з наукового висновку про неминучість його революційного переходу від капіталізму до комунізму. Науково-теоретичні критерії і принципи соціалістичної ідеології базуються на узагальненнях усіх суспільних наук, зокрема й історичної.

В. І. Ленін, підкреслюючи зв'язок науковості соціалістичної ідеології з принципом історизму, зазначав: «Не можна робити ілюзій, створювати собі міфи — матеріалістичне розуміння історії і класова точка зору безумовно ворожі цьому»⁷.

В класовому суспільстві історична наука, як і суспільствознавство в цілому, має класовий, партійний зміст. Радянська історіографія, виражаючи позицію найреволюційнішої сили сучасності — робітничого класу, відверто захищає його інтереси, що збігаються з інтересами всіх трудящих. Класовий, партійний характер історичної науки в розвинутому соціалістичному суспільстві визначає її науковість, об'єктивність у пізнанні. Саме завдяки цьому історія є могутньою ідейною зброєю трудящих, робітничого класу та його партії у боротьбі за побудову комунізму. Вона озброює маси знаннями про тенденції і закономірності історичного процесу, сприяє зміцненню їх упевненості в неминучій перемозі комунізму. Класовий, партійний характер історичної науки виражається в її ціннісно-орієнтовній спрямованості: історичні знання дають можливість людині з позицій робітничого класу науково оцінити сутність конкретно-історичної обстановки, правильно визначити своє місце у боротьбі за соціальний прогрес, проти сил реакції. «Що прагнення одних членів даного суспільства йдуть врозріз з прагненнями інших, — писав В. І. Ленін, — що суспільне життя повне суперечностей, що історія показує нам боротьбу між народами і суспільствами, а також всередині них, а крім того ще зміну періодів революції і реакції, миру і воєн, застою і швидкого прогресу або занепаду, ці факти загальновідомі. Марксизм дав провідну нитку, яка дозволяє відкрити закономірність в цьому позірному лабіринті й хаосі, а саме: теорію класової боротьби. Тільки вивчення сукупності прагнень усіх членів даного суспільства або групи суспільств здатне привести до наукового визначення результату цих прагнень»⁸. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що класовий аналіз є необхідною умовою науковості пізнання історичного досвіду, єдиним способом орієнтації се-

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 209.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 51.

ред суперечностей суспільного життя⁹. Нехтування класовим підходом в історичній науці означає втрату дослідником ціннісної орієнтації, що неминуче веде до еkleктизму, ненауковості висновків, ревізії марксизму. Наприклад, незаперечними історичними фактами є те, що саме рух «30 травня» 1925 р., в якому робітничий клас Китаю виступив авангардом революції, а комуністична партія цієї країни вперше показала себе його вождем і організатором, поклав початок антиімперіалістичній і антифеодальній китайській революції 1925—1927 рр.¹⁰ Всупереч цим фактам маоїстська історіографія, підмінюючи історичну місію пролетаріату місією селянства, заперечує авангардну роль робітничого класу в цій революції і слідом за Мао Цзе-дуном оцінює рух «30 травня» тільки як «великі страйки». Тим самим на догоду націоналістичній ідеї виключної самобутності китайської революції, що нібито «не вкладається» у світовий революційний процес, спотворюється ленінське положення про робітничий клас як гегемона народно-демократичних революцій в епоху імперіалізму, замовчується вплив Великого Жовтня на революційні події в Китаї, дається ненаукова, ревізійна періодизація новітньої історії китайського суспільства.

Ціннісно-орієнтовна спрямованість історичної науки в соціалістичному суспільстві виявляється також у підпорядкованості її розвитку гуманістичним ідеалам комунізму. Нині, коли прискореними темпами розгортається науково-технічна революція, соціально-етичні принципи наукового розвитку набувають дедалі більшого значення. В історичній науці зростає соціальна відповідальність ученого за наслідки своїх досліджень, за висновки, що він з них робить.

Важливим виявом ідеологічно-виховної функції історичної науки є її боротьба проти буржуазних, реформістських та ревізійністських фальсифікацій матеріалістичної концепції історії, проти антикомунізму та антирадянщини. Радянська історіографія, відображаючи об'єктивну послідовність історичних подій, переконливо показує неминучість революційного перетворення капіталістичного суспільства, виявляє провідні історичні тенденції світового революційного процесу, показує неспроможність буржуазної історичної науки правильно пояснити хід суспільного розвитку.

Криза буржуазної історіографії відображає, з одного боку, загальну кризу капіталізму, його ідеології, світогляду, філософії, а з другого,— неспроможність ідеалізму і побудованої на його основі методології історичних досліджень, на яку спираються буржуазні історики. Для сучасної буржуазної філософії історії характерним є ідеалістичне розуміння історичного процесу, заперечення закономірного, об'єктивного розвитку історії, антикомунізм, протиставлення марксистсько-ленінській філософії історії різних буржуазних історико-філософських концепцій, намагання за будь-яку ціну виправдати безперспективну, історично приречену справу монополістичної буржуазії, антигуманізм капіталістичного суспільно-політичного ладу.

В останнє десятиріччя серед буржуазних істориків намітився своєрідний «поділ праці». Такі з них, як Л. Шапіро, В. Франк та інші, вдаються до відвертих фальсифікацій історії Радянської держави, КНР, соціалістичних країн. Вони становлять табір всіляких «кремленологів» і «радянологів», які з позицій антирадянщини і антикомунізму намага-

⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 447; т. 35, стор. 401; т. 43, стор. 20—21.

¹⁰ Див.: Стратегія і тактика Комінтерна в національно-колоніальної революції на прикладі Китаю, М., 1934, стор. 122; А. И. Картунов. Китайский рабочий класс в движении «30 мая» 1925 г.— «Вопросы истории КПСС», 1975, № 8, стор. 75—86; Е. Ф. Ковалев. Революционное движение в Китае 1917—1934, М., 1968.

ються дискредитувати марксистсько-ленінську філософію історії, радянську історичну науку. Інша частина буржуазних істориків, зокрема Д. Белл, Р. Арон, Е. Карр, Ж. Еллюль та інші прагнуть «осучаснити» буржуазну історіографію, пристосувати її до тих необоротних соціальних змін, що відбуваються в ході революційного переходу людства від капіталізму до соціалізму.

Основні зусилля відвертих буржуазних фальсифікаторів спрямовані проти матеріалістичного вчення про вирішальну роль об'єктивних факторів історичного розвитку. З позицій антикомунізму та ідеалістичного розуміння історії вони намагаються довести, нібито Велика Жовтнева соціалістична революція є чисто «російським», а не інтернаціональним явищем і що класово-соціальні її передумови визріли тільки в центрі Росії, тимчасом як у національних окраїнах, зокрема й на Україні, більшовизм, мовляв, «не мав коренів». Ігноруючи численні історичні факти, буржуазні філософи історії замовчують всесвітньо-історичні досягнення нашої країни, яка в результаті трьох революцій, що відбулися в царській Росії на початку ХХ ст., перемоги марксистсько-ленінського наукового світогляду, комуністичної ідеології, побудови під керівництвом КПРС першого в історії людства розвинутого соціалістичного суспільства, виникнення нової історичної спільності людей — радянського народу — по праву займає провідне місце в боротьбі за революційне оновлення світу, є могутнім фактором соціального прогресу. Вони будь-що намагаються посіяти розбрат між радянськими народами, з класових позицій буржуазної історіографії протиставити історичне минуле радянських людей їх сьогоденню. Зокрема, в останні роки буржуазні історики намагаються фальсифікувати події не тільки радянського періоду, але й часів Київської Русі. Українські буржуазні націоналісти на сторінках своїх видань, що фінансуються розвідками імперіалістичних держав, пропагують тезу про якусь особливу історичну місію українського народу у всесвітній історії. Вони силкуються оживити націоналістичні передсуди, загальмувати процес інтернаціонального єднання радянських народів-братів.

Певна частина буржуазних істориків, усвідомлюючи безперспективність прямолінійних фальсифікацій марксистсько-ленінського розуміння історичного процесу, прикривають антикомунізм своїх концепцій «напіввизнанням Маркса». Цей прийом не є новим. Ще на початку століття В. І. Ленін зазначав, що буржуазні критики марксизму «напіввизнанням», а то й «повним визнанням» Маркса насправді маскують свою боротьбу з теорією Маркса¹¹. У сучасній буржуазній історіографії стало своєрідною модою цитувати твори класиків марксизму-ленінізму. Це зумовлено не тільки тим, що нині жодна суспільствознавча концепція не може існувати, не визначивши попередньо свого ставлення до марксизму-ленінізму, а й тим, що свій антикомунізм і антирадянщину буржуазні ідеологи намагаються замаскувати фальсифікаторськими тлумаченнями окремих, штучно підібраних, вирваних з контексту марксистських положень. Буржуазні філософи історії поширюють вигадки про те, що нібито «ядро марксизму звужується» і його пізнавальні можливості в сучасну епоху «обмежені», а тому, мовляв, треба «заново прочитати марксизм». Як відомо, ключовим у марксистсько-ленінській філософії історії є поняття про суспільно-економічну формацію, за допомогою якого стало можливим науково пояснити історію людства як зміну формацій в результаті діалектичного процесу вдосконалення продуктивних сил і виробничих відносин суспільства.

¹¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 153—154.

Саме на критиці цього поняття, на створенні його «нової», фальсифікаторської інтерпретації і зосереджують свої зусилля буржуазні ідеологи. З цією метою вигадуються численні модифікації «теорії індустріальних стадій» історичного процесу, згідно з якою США зображуються у вигляді такої собі «соціальної лабораторії» світу, де штамуються обов'язкові моделі — зразки розвитку для всіх народів. При цьому повністю ігнорується інтернаціональний досвід революційних перетворень у Радянському Союзі та інших соціалістичних країнах, посилено розробляються «національні» моделі «демократичного» соціалізму, «технотронного», «постіндустріального» та «суперіндустріального» суспільства.

Успіхи радянських істориків, їх колег з інших країн соціалістичної співдружності та істориків-марксистів у капіталістичних країнах викликали посилення ідеологічного впливу матеріалістичної концепції історії на світову історичну науку. Нині практично жодна значна проблема світової історіографії не може бути успішно розв'язана без врахування досягнень істориків-марксистів. Буржуазні історики, які виступають проти марксистського методу з відверто антикомуністичних позицій «радянології», опиняються у дедалі більшій ізоляції.

Посилення ідеологічного впливу радянської історіографії, яка ґрунтується на марксистсько-ленінській філософії історії, на світову історичну науку виявляється також у зміцненні наукових зв'язків та співробітництва радянських істориків з їх колегами в інших соціалістичних країнах. Традиційними для останніх років стали конференції, симпозиуми, наради з актуальних питань історії робітничого класу, міжнародного комуністичного руху, соціалістичного будівництва, військової історії, що спільно організовуються вченими країн — членів РЕВ. Інтенсивно розвиваються також науково-координаційні зв'язки, обмін науковою інформацією, науковими кадрами тощо між установами історичної науки соціалістичних країн.

Основою посилення ідеологічного впливу радянської історичної науки на світову історіографію, на історичні школи інших країн є переконливі успіхи Радянського Союзу, всіх країн соціалістичної співдружності у будівництві нового суспільства.

Буржуазна історіографія переживає глибоку кризу. «Буржуазні вчення і школи, — зазначається в Програмі КПРС, — не витримали історичної перевірки. Вони не змогли і не можуть дати наукову відповідь на питання, що їх висуває життя»¹². Проте було б неправильним недооцінювати вплив буржуазної історіографії на свідомість людей, забувати про її соціальне, класове призначення в буржуазному суспільстві. Чим глибша криза буржуазної історіографії і буржуазної філософії історії, тим більше з'являється в ній різних антимарксистських концепцій, що претендують на «останнє слово» в історичній науці, на «науковість» пояснення сучасності і минулого. Їх життя недовговічне, але на місці збанкрутілих концепцій з'являються нові, в яких ще витонченіше проводиться все той же захист інтересів монополістичної буржуазії. Тому боротьба проти немарксистських концепцій в історіографії, за зміцнення непорушного союзу істориків і філософів на основі марксистсько-ленінської методології — актуальне завдання радянської історичної науки.

Управлінська та ідеологічно-виховна функції історичної науки тісно пов'язані з гносеологічною (теоретико-пізнавальною): як і будь-яка інша галузь наукового знання, історія на основі узагальнення емпірич-

¹² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 44—45.

ного матеріалу, фактичних даних дає теоретичну картину об'єктивного історичного процесу. Власне, ця функція є передумовою управлінської та ідеологічно-виховної функцій, бо саме знання об'єктивних тенденцій і закономірностей історичного розвитку лежить в основі практичної діяльності людей.

Як відомо, історична наука зародилася ще в стародавній Греції, і саме слово «історія» — грецьке (означає «збирати свідчення про події»). В дев'яти книгах «Історії» першого історика Геродота, восьми книгах «Історії» Фукідида, «Грецькій історії» Ксенофонта, сорокатоми «Історичній бібліотеці» Діодора Сіцилійського та інших працях події описуються в їх послідовності і причинному зв'язку. Проте повністю пізнавальна функція цієї науки змогла розкритися лише з виникненням матеріалістичного розуміння історії, згідно з яким історія — не що інше, як діяльність людини, що переслідує свої цілі¹³.

Діалектико-матеріалістична концепція історії розглядає історичну науку як важливу галузь наукового пізнання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, активно діючий чинник революційного оновлення світу. Вже давньогрецький автор сорокатоми «Загальної історії» Полібій вимагав, щоб історія була «прагматичною», тобто практично корисною наукою, яка повчала б політичних діячів, як їм діяти за схожих умов. Але тільки з появою марксизму-ленінізму, створенням матеріалістичної концепції історії, виникненням робітничого класу, глибоко заінтересованого в об'єктивному науковому вивченні соціальної дійсності, пізнавальна функція історичної науки набула практичного значення в управлінні суспільними процесами.

В розвинутому соціалістичному суспільстві пізнавальна функція історії невіддільна від загального процесу перетворення науки у безпосередню продуктивну силу, реалізації завдання органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму. Пізнання закономірностей соціального прогресу — завдання всіх суспільних наук, які розв'язують його на методологічній основі діалектичного та історичного матеріалізму. Свій вагомий внесок у цю справу вносить й історична наука. Оскільки її предметом є суспільство в усій різноманітності індивідуальних особливостей його розвитку в конкретно-історичних обставинах, то висновки історії мають винятково важливе значення для наукового пізнання соціальної дійсності. На це неодноразово вказували основоположники марксизму-ленінізму. «...Історія — це для нас усе, — писав Ф. Енгельс, — і ми цінимо її вище, ніж це робить будь-яке інше, більш раннє філософське вчення, вище навіть, ніж Гегель, якому вона, кінець кінцем, повинна була служити тільки для перевірки його логічної конструкції»¹⁴.

Для сучасного етапу розвитку історичної науки характерним є дедалі більше посилення її взаємозв'язку з іншими галузями наукового знання. В історичній науці все частіше виникають проблеми, суміжні з філософією, соціологією, соціальною психологією, географією, економікою та іншими науками. У постанові ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» зазначалося, що «потреби науки і практики... висувають необхідність організації комплексних досліджень по всіх найважливіших напрямках розвитку суспільних наук»¹⁵. При вивченні одних і тих же проблем, що мають

¹³ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. З ранніх творів, К., 1973, стор. 552.

¹⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, стор. 554.

¹⁵ Справочник партійного работника, вып. 8, М., 1968, стор. 253.

комплексний, міждисциплінарний характер, історики нерідко об'єднують свої зусилля із соціологами, економістами, правознавцями, етнографами, лінгвістами, географами та представниками інших наук.

У документі XXV з'їзду партії «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» ставиться важливе завдання: «посилити взаємозв'язок суспільних, природничих і технічних наук»¹⁶.

Вивчення досвіду КПРС у керівництві соціалістичним і комуністичним будівництвом є комплексною проблемою, що може бути успішно розв'язана тільки спільними зусиллями філософів, істориків партії, економістів, правознавців. У міру зростання теоретичного та джерелознавчого рівня історичної науки питома вага в ній комплексних проблем неминуче збільшуватиметься. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розробка методологічних проблем організації і проведення комплексних історичних досліджень.

Історичне знання відіграє все більшу роль у розвитку інших суспільних наук. Воно стає необхідним компонентом багатьох природничонаукових і технічних досліджень.

Так, фізики на основі археологічних даних визначають зміни геомагнітного поля в історичні епохи, а металофізики, використовуючи знайдені істориками давні зразки сталі, заліза та кольорових металів, удосконалюють металосплави. Астрофізики все частіше при вивченні деяких процесів Всесвіту, зокрема, утворення наднових зірок, користуються здобутками дендрохронологічного методу в археології¹⁷. Загальна теорія динаміки складних систем («ергодинаміка») ґрунтується не тільки на сучасних досягненнях механіки, аеронавтики, термодинаміки, але й на історичних відомостях про зародження ідей та уявлень про них.

Соціально-історична інформація, яка міститься в різних історичних джерелах, як специфічний вид соціальної інформації¹⁸ являє собою певні історичні знання, що циркулюють у суспільстві і є узагальненнями історичного досвіду економічної, політичної, ідеологічної та іншої діяльності суспільства в цілому, класів, соціальних груп і окремих осіб у минулому. Вона є соціальною пам'яттю людства про своє минуле, яка активно передається і використовується при розв'язанні проблем сучасності і майбутнього. Соціально-історична інформація тісно пов'язана з інтересами, цілями, потребами та мотивами класів і соціальних груп, а процес її передачі, успадкування поколіннями і перетворення підпорядкований конкретним суспільно-економічним умовам. Формою існування соціально-історичної інформації є зміст історичної літератури (історичних писемних пам'яток, навчальних посібників з історії, історичних монографій, біографічних романів і повістей про історичних діячів, історіографічних посібників, мемуарів тощо), а її споживачами — наукові і педагогічні колективи істориків, працівники бібліотек, музеїв, історичних архівів, пропагандисти — всі, хто оволодів тими чи іншими історичними знаннями і так або інакше використовує їх у своїй повсякденній практичній діяльності.

¹⁶ «Радянська Україна», 7 березня 1976 р.

¹⁷ Див.: Б. А. Рыбаков, Б. А. Колчин. Археология завтра.— Будущее науки. Международный ежегодник, вып. 2, М., 1968, стор. 332.

¹⁸ Про особливості соціальної інформації див.: В. Г. Афанасьев. Социальная информация и управление обществом, М., 1975; В. Г. Афанасьев, А. Д. Урсул. Социальная информация (Некоторые методологические аспекты).— «Вопросы философии», 1974, № 10; Г. Т. Журавлев. Социальная информация и управление идеологическим процессом, М., 1973.

Ефективність пізнавальної функції історичної науки залежить від обсягів використовуваної суспільством соціально-історичної інформації. Розвинуте соціалістичне суспільство створює всі умови не тільки для розвитку історичної науки, але й для повсюдного поширення і практичного застосування створюваної за її допомогою соціально-історичної інформації.

Згідно з матеріалістичним розумінням історії людина є передумовою і продуктом історії; розвиток суспільства і особи — діалектично взаємозв'язані. Найповніший розвиток людини буде забезпечено на основі всебічного розвитку продуктивних сил, виробничих відносин, науки. Досліджуючи генезис людського суспільства, джерела його соціального прогресу, історична наука соціалістичного суспільства утверджує гуманістичний ідеал людини як цілісної і гармонійної особи у єдності її соціально-класової та біологічної сторін, а комунізм — як той тип соціальної організації діяльності людей, що найповніше забезпечує розвиток людської істоти.

В. В. Косолапов

СОЦИАЛЬНЫЕ ФУНКЦИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В РАЗВИТОМ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Резюме

В статье рассказывается о том большом значении, которое имеет в развитом социалистическом обществе историческая наука как одна из важнейших отраслей социального знания. Говорится о выполнении ею управленческой, идеологическо-воспитательной и гносеологической (теоретико-познавательной) социальных функций; о влиянии на процесс разработки и принятия решений, связанных с управлением социальными процессами.

V. V. Kosolapov

SOCIAL FUNCTIONS OF HISTORICAL SCIENCE IN THE ADVANCED SOCIALIST SOCIETY

Summary

The article deals with that great role of historical science which it plays as one of the most important branches of social knowledge. The historical science accomplishes managerial, ideological, educative and gnosiological (theoretical-cognitive) social functions as well as its influence on the process of working out and making decisions concerning the management of the social processes.

Повідомлення

ВИДАННЯ І ПРОПАГАНДА ЛЕНІНСЬКОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Т. В. ПАНЧЕНКО (Москва)

На світі не було і немає людини, праці якої мали б таке поширення, яке мають твори В. І. Леніна.

У наш час праці В. І. Леніна видаються й перевидуються 126 мовами і посідають перше місце в світі по кількості їх перекладів. Іменем Леніна починається список авторів нашої планети, яких найбільше читають. За роки Радянської влади твори Леніна видавалися понад 12 тис. разів, а їх загальний тираж наближається до півмільярда.

Документальна спадщина В. І. Леніна є найціннішим ідейним багатством КПРС, всього міжнародного комуністичного і робітничого руху. Вона зосереджена в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, у його Центральному партійному архіві. У фонді документів В. І. Леніна Центрального партійного архіву зберігається понад 33 тис. документів вождя, серед них понад 800 книг, у яких є помітки, підкреслення та інші сліди його роботи з цими книгами. Близько 20 тис. документів Володимира Ілліча, що зберігаються у ф. 2, опубліковано. Найповніше ленінську ідейну спадщину подано в п'ятому зібранні його Творів.

Ось деякі цифри для порівняння. До першого зібрання Творів В. І. Леніна ввійшло 1500 творів і документів; до 2—3 видань — 2700; до 4—3 тис.; до п'ятого — близько 9 тис., з них більше половини не включалося в попередні видання Творів, а понад 1 тис. документів опубліковано вперше. Більше 200 ленінських документів опубліковано в науково-довідковому апараті; понад 60 — раніше публікувалися тільки іноземними мовами і, як правило, за кордоном; близько 40 — належність яких перу Леніна доведена дослідницьким шляхом. У процесі роботи над 5 виданням були встановлені або уточнені дати майже 600 документів.

Розміщені в хронологічній послідовності твори В. І. Леніна свідчать, з яким напруженням працював він протягом усього свого життя. У його творах дано відповіді на корінні, найскладніші питання нашої епохи, всебічно розроблені складові частини марксизму — філософія, політична економія, науковий комунізм.

У працях Леніна дано аналіз стратегії і тактики політичної лінії партії. У них знайшла відображення багатогранна політична і організаторська діяльність вождя. Теоретичні праці Леніна невичерпні за змістом, сповнені глибоких роздумів, великих наукових відкриттів та висновків, вражають достовірністю (підготовники п'ятого видання вихваляли понад 16 тис. посилань у працях Леніна на праці інших авторів), бездоганні за логікою, за побудовою, яскраві, образні за стилем і мовою.

Із сторінок своїх творів Ленін постає перед нами як великий вчений у революції і революціонер в науці. Повне зібрання творів В. І. Леніна — справжня скарбниця ідей ленінізму, бойовий арсенал, вірна зброя сучасних і прийдешніх битв за комунізм.

П'яте видання вийшло 200-тисячним тиражем, який надзвичайно швидко розійшовся. Довелося видати два додаткові тиражі. І тепер загальний тираж Повного зібрання творів — понад 500 тис.

Повне зібрання творів перевидається мовами народів СРСР: українською, білоруською, молдавською, азербайджанською, казахською, узбецькою та ін.

Але Повне зібрання творів не вичерпало ідейної спадщини В. І. Леніна. Вже після виходу в світ цього видання видано три додаткові томи, в яких вміщено підготовчі матеріали В. І. Леніна. Це — «Зошити з аграрного питання», «Підготовчі матеріали до книги «Розвиток капіталізму в Росії», «Конспект «Листування К. Маркса і Ф. Енгельса 1844—1883 рр.»».

Серед нових публікацій особливе місце посідають «Ленинские сборники», які складаються з праць, підготовчих матеріалів, поміток на книгах, записок, резолюцій та інших документів, що раніше не публікувалися. Перші два збірники вийшли в світ у 1924 р. XXXVII «Ленинский сборник» видано в 1970 р., а весною 1975 року вийшов XXXVIII «Ленинский сборник». Загалом у «Ленинских сборниках» опубліковано понад 8 тис. ленінських документів, з них близько 1000 — в останніх двох. Вони додають нових штрихів, що характеризують теоретичну, політичну та організаторську діяльність Леніна. Кілька десятків документів, опублікованих у XXXVII і XXXVIII «Ленинских сборниках», стосуються дожовтневого періоду і сотні — радянського періоду життя і діяльності Володимира Ілліча. Вони сповнені віри Леніна в перемогу справи Жовтневої революції, перемогу пролетаріату. Влітку 1918 р., коли Радянська республіка переживала один із найскладніших періодів, В. І. Ленін писав швейцарському соціал-демократові Фріцу Платтену, запрошуючи його приїхати в нашу країну: «Усі контрреволюційні сили зібралися проти нас. Вирує повстання куркулів. Але я сподіваюся і впевнений, що ми їх розіб'ємо»¹. Цю впевненість Ленін черпав з глибокого знання нужди і сподівань народних. В інтерв'ю з кореспондентом шведської газети «Фолькетс Дагблад Політікен» 20 січня (2 лютого) 1918 р. він підкреслював, як особливо важливе, що «переважна більшість російського народу підтримує революцію»². І у цьому ж інтерв'ю на питання кореспондента про здоров'я, Ленін відповів, що почуває себе прекрасно, незважаючи на величезний тягар роботи, який майже не залишає йому часу для сну. «У мене є тільки одна мрія, сказав він, відпочити хоча б півгодини»³.

У центрі уваги Леніна були корінні питання зміцнення Радянської держави. У збірнику опубліковано запис промови Леніна на V Надзвичайному з'їзді Московської повітової Ради робітничих і селянських депутатів 17 травня 1919 р. Ленін характеризує становище на фронтах, труднощі, які переживає країна, роз'яснює, що «тільки шляхом союзу трудящих селян і робітників можливо відстояти завоювання соціальної революції»⁴. У союзі робітників і селян Ленін бачив чудесну силу революції, Радянської влади.

¹ Ленинский сборник XXXVII, стор. 99.

² Там же, стор. 67.

³ Там же.

⁴ Там же, стор. 150.

У листі в Центральне статистичне управління П. І. Попову Ленін підкреслює: «Головне, чого не вистачає ЦеСтатУ і чим слід йому зайнятися насамперед, це *обслуговування практичних потреб соціалістичної реорганізації*»⁵.

У збірнику опубліковано текст промови В. І. Леніна, записаної 25 квітня 1921 р. на грамофонній платівці * «Безпартійні і Радянська влада». «Радянській владі потрібні чесні і віддані безпартійні працівники...,— говорив Володимир Ілліч.— Прямий обов'язок партійних і радянських працівників знаходити таких людей, висувати їх вперед, давати їм роботу, випробовувати їх здібності, давати їм розвернутися і показати себе»⁶. Зміцнювати зв'язки з масами — цей ленінський заповіт свято зберігає КПРС у всій своїй діяльності.

Серед численних документів, присвячених питанням оборони країни, особливе значення має промова В. І. Леніна, виголошена 21 березня 1919 р. на закритому пленарному засіданні VIII з'їзду РКП(б) у воєнному питанні, в якій він основну увагу приділив обґрунтуванню політики партії в галузі військового будівництва, необхідності створення регулярної, строго дисциплінованої Червоної Армії.

Володимир Ілліч піддав гострій принциповій критиці погляди представників «воєнної опозиції», які не розуміли необхідності створення регулярної Червоної Армії з міцною дисципліною, залучення старих військових спеціалістів. У своїй промові він роз'яснив керівну роль партії в Радянській державі і в армії. «На кожному засіданні ЦК з кожного важливого питання стратегії,— не було ні разу, щоб не було засідання ЦК, або Бюро ЦК — ні разу не було, щоб ми не вирішували основних питань стратегії»⁷.

Документи збірника показують В. І. Леніна як керівника зовнішньої політики Радянської держави. Серед них записки наркомові закордонних справ Г. В. Чичеріну, його заступникам, виступи з питань зовнішньої торгівлі. Більше піввіку минуло з того часу, коли були створені ці документи, але закладені в них ідеї не застаріли. Так, в інтерв'ю Луїзі Брайант 13 жовтня 1920 р. Ленін роз'яснював основу ділових стосунків Радянської країни з США: «Незалежно від усіх політичних питань, лишається в силі той простий факт, що Америці потрібна наша сировина, а нам потрібні американські товари». Маючи на увазі американських імперіалістів, він казав: «Подобається це їм чи ні, Радянська Росія — велика держава. Після трьох років блокади, контрреволюції, збройної інтервенції і польської війни Радянська Росія сильна, як ніколи раніше. Америці нічого не дасть вільсонівська політика благочестивої відмови мати з нами справу на тій підставі, що наш уряд їм не до смаку»⁸.

Відповідаючи на заяву тодішнього секретаря США Б. Колбі італійському урядові про те, що Ради не виконають своїх угод, В. І. Ленін власноручно вписав у текст інтерв'ю: «...панові Колбі, по-моєму, треба б зважити обережніше свої слова. Він не зможе навести жодного прикладу, жодного факту порушення нами своїх зобов'язань»⁹.

⁵ Там же, стор. 299.

* Грамофонні платівки із записом голосу Леніна були знайдені в 1968—1970 рр. у фонотечі Всесоюзного інституту звукозапису і радіомовлення, а потім у Ленінграді, в сім'ї інженера В. В. Новикова. Поряд з відомими промовами Леніна, присвяченими роз'ясненню нової економічної політики партії, у них є запис промови, яка раніше була невідома.

⁶ Ленинский сборник XXXVII, стор. 289—290.

⁷ Там же, стор. 137.

⁸ Там же, стор. 254.

⁹ Там же, стор. 255.

Радянська держава під керівництвом Комуністичної партії послідовно проводить в життя ленінську політику миру і мирного співіснування держав, що належать до різних соціальних систем.

Документи характеризують Леніна як пролетарського інтернаціоналіста у найвищому смислі цього слова, мудрого вождя світового пролетаріату, розкривають його боротьбу за єдність світового комуністичного і робітничого руху, проти правого і «лівого» опортунізму.

Особливе місце займає «Чорновий начерк і первісний варіант плану доповіді «Про міжнародне становище і основні завдання Комуністичного Інтернаціоналу на II конгресі Комінтерну». У плані Ленін намічає основні проблеми, які він потім виклав у доповіді, дає характеристику Комінтерну: «Підсумок=Комуністичний Інтернаціонал тепер не пропагандистське товариство, а *початок* практичного руху *армій* робітничого класу»¹⁰.

Великий інтерес являють інтерв'ю норвезькому архіваріусу, визначному діячеві робітничого руху Норвегії Я. Фріісу. Зарубіжного гостя цікавили, зокрема, питання легальних і нелегальних форм боротьби, на що Володимир Ілліч відповів: «Необхідно використати легальний шлях, доки це тільки можливо. З другого боку, я вважаю що «комуністична партія», яка веде виключно легальну роботу, не по праву носить своє ім'я. Що треба робити в кожному окремому випадку, питання практичне»¹¹.

У розмові було порушено також питання про інтелігенцію. Звернувши увагу на нові процеси, що відбуваються в середовищі інтелігенції західних країн, В. І. Ленін зазначив, що в Німеччині, наприклад, росте «інженерний пролетаріат» і що залучення інженерів на наш бік має велике значення.

Важливі поради Ленін дав англійським комуністам у розмові з одним із засновників Комуністичної партії Великобританії, Уільямом Полом. Володимир Ілліч особливо підкреслив роль марксистської теорії. «Призначення наших теоретичних поглядів,— говорив він,— полягає в тому, щоб керувати нами в нашій революційній діяльності. Найкращим місцем для перевірки наших теоретичних поглядів є поле бойової діяльності. Справжня перевірка для комуніста — це його розуміння, [як], де і коли перетворювати свій марксизм у дію»¹².

На питання іноземного журналіста: «Чи припинить Комуністичний Інтернаціонал зарубіжну пропаганду в разі встановлення взаєморозуміння між Росією і Англією?» Ленін відповів: «Сам факт, що Радянська Росія існує, є найкращою пропагандою комунізму в усьому світі»¹³. З величезною силою звучить ця впевненість сьогодні, коли в СРСР побудовано перше в історії розвинуте соціалістичне суспільство, коли успішно перетворюється в життя Програма миру, вироблена XXIV з'їздом і розвинута XXV з'їздом КПРС.

Наукові працівники Інституту марксизму-ленінізму ніколи не припиняють складної роботи по збиранню і вивченню ленінської ідейної спадщини. Їх мета — зробити надбанням широких мас кожний документ, кожний рядок, створений генієм Леніна. Результатом такої роботи став XXXVIII «Ленинський збірник», вихід якого в світ приурочений до 105-ї річниці з дня народження В. І. Леніна. Близько 500 нових документів вмістив він на своїх сторінках.

¹⁰ Там же, стор. 224.

¹¹ Там же, стор. 212.

¹² Там же, стор. 249.

¹³ Там же, стор. 229.

Особливий інтерес являють документи, зв'язані з розробкою Леніним теорії і історії марксизму («Начерк плану статей до 30-річчя з дня смерті К. Маркса», матеріали до задуманої В. І. Леніним праці про книгу Р. Люксембург «Нагромадження капіталу»).

Матеріали збірника показують, яку наполегливу боротьбу вели більшовики на чолі з В. І. Леніним проти меншовиків-ліквідаторів, Троцького і Мартова, що спотворювали суть принципових незгод середини російської соціал-демократії. Серед них «План статті «Історичний смисл внутріпартійної боротьби в Росії», підготовчі матеріали до книги «Марксизм і ліквідаторство. Збірник статей про основні питання сучасного робітничого руху. Частина II». Збірник був виданий партійним видавництвом «Прибой» влітку 1914 р. Підготовчі матеріали (I і II частини) показують величезну роботу Леніна по визначенню складу і змісту збірника. Перша частина не була видана.

Група документів збірника розкриває боротьбу більшовиків проти меншовиків і троцькістів за фінансове забезпечення партійної роботи за кордоном і в Росії, показує історію так званих держательських грошей, одержаних більшовиками по заповіту соціал-демократа М. П. Шміта, племінника відомого московського магната Сави Морозова. Під час грудневого збройного повстання в Москві М. П. Шміт озброїв за свій рахунок бойову дружину, створену на його фабриці. Після поразки повстання він був арештований карателями і загинув у царській тюрмі в 1907 р. Серед документів, зв'язаних з історією боротьби за спадщину Шміта, надзвичайний інтерес являє документ: «Виклад справи. Походження спірних грошей», написаний Леніним у першій половині 1912 р. У ньому розкривається історія походження «держательських грошей», необгрунтовані претензії на них меншовиків, і передачі грошей більшовикам на основі рішення Січневого пленуму ЦК РСДРП 1910 р. на збереження трьом «держателям»: К. Каутському, Ф. Мерінгу і К. Цеткін. В. І. Ленін роз'яснює, що більшовики дали згоду передати належні їм гроші ЦК РСДРП при умові, якщо меншовики припинять свою фракційну діяльність. Меншовики порушили постанову Пленуму ЦК, продовжуючи видавати свій орган, зберігаючи фракційну касу і т. ін. В. І. Ленін поставив перед «держателями» питання про повернення більшовикам належних їм грошей. Але К. Каутський, Ф. Мерінг і К. Цеткін, під впливом меншовиків, не погоджувалися з цією обгрунтованою вимогою. В умовах, що створилися, Володимир Ілліч вважав можливим винести це питання на рішення громадянського суду. У збірнику публікується ряд листів В. І. Леніна адвокатам-соціалістам, яких він розраховував залучити до ведення справи. Частина цих листів була придбана з архіву французького адвоката Жоржа Дюко де ла Ай з допомогою правнука К. Маркса — Робера Лонге, листи В. І. Леніна Г. Л. Шкловському і Ф. М. Самойлову у вигляді прекрасно виконаних фотокопій були передані в дар Радянському урядові послом Швейцарії в СРСР у зв'язку з 100-річчям з дня народження В. І. Леніна.

Про «держательські» гроші В. І. Ленін згадує в ряді своїх праць і листів, про них згадується у рішеннях Празької конференції. Публікація нової групи документів про «держательські» гроші відтворює об'єктивну картину їх складної історії, яку фальсифікували деякі зарубіжні автори.

Документом великого міжнародного звучання є стаття «Перше травня і робітничий рух в Росії». У ній на конкретних фактах розповідається про безправне становище робітничого класу Росії в умовах самодержавства; про страшенне розорення й голодування мільйо-

нів селян; про свавілля царських властей. «Але з усіх класів російського суспільства,— підкреслює Ленін,— *тільки один* пролетаріат піднімає відкрито прапор величезних демократичних перетворень...»¹⁴ У статті характеризуються багатогранна легальна і нелегальна робота більшовиків по збиранню революційних сил для боротьби за демократію і соціалізм.

Незвичайна доля статті «Перше травня і робітничий рух в Росії». Вона була написана в кінці квітня 1914 р. на прохання одного з лідерів швейцарської соціал-демократичної партії, головного редактора газети «Бернський вартовий» Р. Грімма для передтравневого номера. Прохання Грімма було звернене до депутата-більшовика IV Думи Ф. М. Самойлова, який перебував у Берні на лікуванні. Через поганий стан здоров'я Самойлов не міг виконати прохання, і В. І. Ленін написав статтю за нього. За свідченням Самойлова, стаття була одержана пізно і в той час надрукована не була. Тільки в 1966 р. вона була опублікована у «Швейцарському історичному журналі», № 3.

Не менш цікава доля листа В. І. Леніна Російському бюро ЦК і Петербурзькому комітету більшовиків, написаного весною 1916 р. в розпалі світової імперіалістичної війни. Лист придбав у 1972 р. на аукціоні в Лондоні американський бізнесмен А. Остемел за досить велику суму і подарував його Радянській державі.

У листі В. І. Ленін зазначає, що інтернаціоналістська позиція робітничого класу Росії, більшовицької партії стає широко відомою в Європі. Від імені «ціммервальдських лівих» — революційних інтернаціоналістів ряду країн — він шле палкий привіт пітерським робітникам.

Володимир Ілліч викриває соціал-шовінізм і центризм у міжнародній соціал-демократії. Роль партії більшовиків у боротьбі проти них, підкреслює Ленін, дуже велика. Ленін радить використати у цій боротьбі і легальні форми, вказує на необхідність тісних регулярних зв'язків Російського бюро ЦК і Петербурзького комітету з ЦК партії, які перебували за кордоном.

Лист В. І. Леніна показує, якого величезного значення надавав він послідовному проведенню в житті принципів пролетарського інтернаціоналізму, боротьбі проти імперіалізму, проти імперіалістичних війн.

У переважній більшості документи XXXVIII «Ленинського збірника» стосуються діяльності Леніна в роки Радянської влади. Вони відображають величезну роботу Володимира Ілліча по керівництву внутрішньою і зовнішньою політикою держави, обороною країни, народним господарством, його турботу про поліпшення діяльності радянського державного апарату. У зв'язку з цим особливий інтерес являють проект рішення ЦК РКП(б) «Про порядок внесення резолюцій на голосування з'їзду Рад», листи В. О. Аванесову.

Документ — «Про порядок внесення резолюцій на голосування з'їзду Рад» написано в період підготовки VIII Всеросійського з'їзду Рад у грудні 1920 р. В порядку підготовки з'їзду було скликано Пленум ЦК РКП(б), який прийняв запропонований Леніном проект рішення, де підкреслювалась необхідність якнайретельніше готувати питання, що виносилися на Всеросійські з'їзди Рад. У ньому говорилося про необхідність посилити партійне керівництво в роботі з'їздів Рад. Ці вказівки партії були враховані в організації роботи чергового VIII Всеросійського з'їзду Рад.

¹⁴ Ленинский сборник XXXVIII, стор. 141.

Написані на початку листопада 1920 р. ленінські листи В. О. Аванесову — заступникові наркома Робітничо-Селянської Інспекції — містять зауваження на тези доповіді Аванесова про досвід роботи РСІ, з яким він мав виступити на VIII Всеросійському з'їзді Рад. Ознайомившись з тезами доповіді, Ленін дав докладну рекомендацію доповідачу про необхідність доопрацювати тези: «вибрати і процитувати сказане в Програмі РКП...

Обдумати, систематизувати *кожну* вказівку, *кожну* думку Програми...»¹⁵; доповідь спрямувати на завдання удосконалення державного апарату, його спрощення, розвиток соціалістичної демократії, залучення широких мас робітників і селян до справи управління, до роботи органів контролю. Думки і поради Леніна про роботу державного апарату актуальні і в наші дні.

Численні документи збірника показують, як багато сил і уваги віддавав Володимир Ілліч керівництву обороною Республіки. У записці Реввійськраді республіки від 18 липня 1918 р. він виявляє турботу про «військову допомогу, якої потребує Баку»¹⁶. Коли в 1919 р. нависла загроза над Астраханню, Володимир Ілліч вимагає вжити «Абсолютно всіх заходів, щоб не здати Астрахані»¹⁷. «Підтверджую необхідність якнайбільшого напруження всіх ваших сил»¹⁸, — заявляє В. І. Ленін у зв'язку з важким становищем на Україні. У телеграмі Воронезькому і Тамбовському обкомам партії 20 травня 1919 р. Ленін запитує: «Негайно повідомте, скільки комуністів відправлено вами [на] Південний фронт. Будь-яке прогаяння розглядатиметься як злочин проти Республіки...»¹⁹.

У кінці жовтня 1920 р., коли мова йшла про взяття Перекопа, Ленін у записці Є. О. Преображенському повідомляв: «Писав я Фрунзе: «якщо так погано, готуйте *важку артилерію, саперів та інше*»»²⁰. В полі його зору були і питання постачання військ боеприпасами і забезпечення їх спорядженням та продовольством, а також питання військових кадрів.

Документи збірника характеризують ленінський стиль партійної і державної роботи. Публікується кілька документів, які показують неухильне дотримання Володимиром Іллічем принципів колективності у партійній і державній роботі. «*На схвалення Політбюро. Я за Ленін*»²¹, — говорить напис на тезах «Основні начала організації земельної справи на Україні» наркома земельних справ РРФСР С. П. Середи.

Велике теоретичне і політичне значення мають вперше опубліковані доповідь і заключне слово В. І. Леніна на XVII Московській губернській конференції РКП(б) 13 березня 1920 р.*.

Доповідь починається з характеристики міжнародного становища Радянської республіки. «Міжнародне становище нашої Республіки, — говорив Ленін, — ніколи ще не було таким хорошим, як в даний час — як це не дивно сказати зібранню людей, які прекрасно знають і відчують весь тягар сучасного становища, особливо коли кінець зими приніс нечуване загострення холоду і всіляких злигоднів. Як це не

¹⁵ Там же, стор. 336.

¹⁶ Там же, стор. 212.

¹⁷ Там же, стор. 264.

¹⁸ Там же, стор. 269.

¹⁹ Там же, стор. 262.

²⁰ Там же, стор. 334.

²¹ Там же, стор. 280.

* Стенограма доповіді не була виправлена і в ряді місць запис недосконалий, стенограма заключного слова збереглася неповністю.

дивно, факт цілком об'єктивно свідчить, що ми над усією Антантою, тобто над усіма найбагатшими капіталістичними країнами, здобути найсерйознішу перемогу»²².

Характеризуючи джерела наших перемог, Володимир Ілліч сказав: «Зовні вони все ще сильні, насправді вони безсилі, у них солдатів немає». І далі: «Але ми кажемо, що немає жодної країни, де б не знали слова «більшовик» і слова «Рада» і де б робітники не стояли на боці Радянської влади. Це й позбавило Антанту можливості воювати проти нас. Ось до чого зводиться міжнародне становище»²³.

Другу частину доповіді Ленін присвятив аналізу внутрішнього становища Республіки в умовах мирної передишки. «Тепер увесь досвід,— говорив Ілліч,— який ми нагромадили за війну, ми повинні перенести на фронт праці... Тепер [треба] перемогти розруху, це ворог не менш смертельний, він несе голод і холод, і ворог ще більш небезпечний тому, що країна знаходиться в ще глибшому виснаженні, ніж раніше. Війна закінчена на фронті кривавому, війна продовжується на фронті безкровному. Ця війна така [ж] нещадна, жорстока, як і будь-яка інша війна...»²⁴.

Поряд з іншими заходами відбудови зруйнованого війною господарства передбачалися: мобілізація кваліфікованих робітників, проведення трудової повинності, використання, як тимчасового заходу, військових частин для господарських потреб. Велика увага у виступах приділялась організації управління виробництвом, необхідності створення компетентного, твердого, енергійного керівництва на основі єдиноначальності, залучення до господарського будівництва старих спеціалістів. У заключенні доповіді Ленін підкреслив, що для розв'язання нових завдань необхідно «...всі ті організаційні навички, всю ту силу згуртованості, єдність волі, яку робітники і селяни виявили під час громадянської війни, що б то не стало зберегти, всі зусилля напружити...», не витратити «жодної години і жодної хвилини даремно»²⁵.

Незабаром після Московської партійної конференції зібрався ІХ з'їзд РКП(б). Доповідь Леніна на цій конференції багато в чому передбачила найважливіші рішення з'їзду партії.

Ми навели лише окремі приклади з нових документів XXXVIII «Ленинського збірника». Вихід його в світ доповнює Ленініану, збагачує наші знання про Леніна, про його ідейну спадщину.

Зібрання Творів В. І. Леніна і «Ленинские сборники», які доповнюють його, є основними виданнями, в яких публікуються документи ленінської спадщини. Проте необхідно зазначити, що нові документи Леніна друкуються і в таких виданнях, як «Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России», «Декреты Советской власти» та в багатотомному виданні Інституту «Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника», що вийшло в світ у шести томах, в яких рік за роком, місяць за місяцем, день за днем, а якщо можливо, то й година за годиною відтворюються факти життя і діяльності Леніна. Характер видання робить можливим публікувати в ньому сотні нових ленінських документів: записок, написів, редакційних вказівок і виправлень, бібліографічних виписок, заміток, реплік і т. ін. Ці невеликі за обсягом документи виразно відбивають риси характеру Леніна, його темперамент, гумор, став-

²² Ленинский сборник XXXIIIV, стор. 293.

²³ Там же, стор. 296.

²⁴ Там же, стор. 298, 299.

²⁵ Там же, стор. 300, 302.

лення до людей. У шести томах біографічної хроніки В. І. Леніна, які вже вийшли, опубліковано повністю, частково або у викладі близько 2 тис. таких документів.

Нові сторінки Ленініани свідчать про невичерпність скарбниці ленінізму. Поряд з уже відомими творами В. І. Леніна вони озброюють КПРС, радянський народ, який буде комунізм, ленінськими думками, ленінськими ідеями. Братерські комуністичні і робітничі партії, все прогресивне людство черпають з арсеналу Ленініани впевненість і натхнення в боротьбі за соціальний прогрес, мир і соціалізм.

В. І. ЛЕНІН ПРО СТИЛЬ ВИСТУПІВ У ПРЕСІ

П. М. ФЕСУНЕНКО (Київ)

Вчення В. І. Леніна про мову і стиль має велике теоретичне і практичне значення для науковців, літераторів, редакторів, учителів, пропагандистів. Воно ґрунтується на принципах гносеологічної і політичної партійності будь-якої пізнавальної діяльності, партійності літератури, на положеннях про діалектичну єдність мови й мислення, форми та ідейного змісту.

Ленінський науковий стиль почав формуватися в той час, коли «на ідеологічному фронті точилася запекла боротьба, посилено працювала революційна думка, навколишня дійсність піддавалася нещадному аналізу»¹. Саме тоді з'явилася книга Володимира Ілліча «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (1894 р.), яка була блискучим прикладом творчого застосування марксизму до російської дійсності. У цій праці закладені основи науково-теоретичного стилю, який надалі вдосконалювався шляхом розвитку стилістичних традицій К. Маркса і Ф. Енгельса, російських революціонерів-демократів, а також майстерного використання виражальних ресурсів загальнолітературної мови.

Зразком справді наукового стилю, нерозривно пов'язаного з багатством та емоційністю мови, В. І. Ленін вважав «Маніфест Комуністичної партії». «В цьому творі,— писав він,— з геніальною ясністю і яскравістю змальований новий світогляд, послідовний матеріалізм, який охоплює і сферу соціального життя, діалектика, як найбільш всебічне і глибоке вчення про розвиток, теорія класової боротьби і все-світньо-історичної революційної ролі пролетаріату, творця нового, комуністичного суспільства»².

Органічне поєднання в марксизмі справжньої науковості з ідейною цілеспрямованістю, партійною принциповістю й пристрасністю В. І. Ленін вважав не тільки проявом особливостей талантів К. Маркса і Ф. Енгельса. Ця якість внутрішньо, об'єктивно властива марксизму як найпередовішому і найреволюційнішому вченню в світі

Якщо вчений прагне зробити об'єктивний аналіз дійсності, це не означає, що він не має права відображати інтереси певного класу, не може не радіти успіхам цього класу, засмучуватися його невдачами, не може не виступати проти його ворогів. Цю думку В. І. Ленін на-

¹ Н. К. Крупская о Ленине. Сборник статей и выступлений, М., 1965, стор. 349.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 42.

гадав і в рецензії на другий том бібліографічного видання М. О. Рубакіна «Серед книг». Високо оцінивши працю бібліографа, він водночас підкреслив його аполітичність, нерозуміння значення полеміки в боротьбі ідей. «В передмові п. Рубакін заявляє,— писав Володимир Ілліч,— що він «на своєму віку ніколи не брав участі ні в яких полеміках, вважаючи, що у величезному числі випадків полеміка — один з краших способів затемнення істини за допомогою всякого роду людських емоцій». Автор не догадується, по-1-е, що без «людських емоцій» ніколи не бувало, нема і бути не може людського *шукання* істини. Автор забуває, по-2-е, що він хоче дати огляд «історії ідей», а історія ідей є історія зміни і, *отже, боротьби ідей*»³.

У глибоко науковій і водночас доступній за викладом праці «Аграрне питання і «критики Маркса» (1901 р.) Володимир Ілліч точно визначив, як і для кого мають писати вчені-марксистки. Він засудив антинародні традиції буржуазних учених, які писали для «небагатьох», «...завалюючи вченим сміттям суть справи»⁴. На противагу цьому, вчить Ленін, марксистки «...повинні і в наукових своїх працях не випускати з уваги читача-робітника, повинні старатися писати *просто*, без тих непотрібних хитросплетень стилю, без тих зовнішніх ознак «вченості», які так чарують декадентів і титулованих представників офіційної науки»⁵.

В. І. Ленін вважав, що однією з форм прояву антимарксистських поглядів є так званий «суто науковий», а насправді об'єктивістський, далекий від «живого життя» підхід до соціальних явищ. У прихильників такого підходу, говорив він, вивчення складних явищ суспільного життя зводиться до поверхового опису фактів і фактиків, а у викладі «переважає сухий, дерев'яний тон»⁶.

Казенному стилю офіційної, професорської науки, мові «ординарних» і «екстраординарних» властиві незграбні й чужі народові слова й словосполучення, канцелярський синтаксис «з періодами на 36 рядків і «реченнями», від яких боляче стає за рідну російську мову...»⁷

Водночас В. І. Ленін знав і цінував праці Г. В. Плеханова, В. О. Ключевського, М. М. Покровського та інших суспільних діячів і вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток наукового стилю російської мови. Після виходу в світ монографії М. М. Покровського «Російська історія в найстислішому нарисі» (1920 р.) Володимир Ілліч писав авторові: «Дуже вітаю Вас з успіхом: надзвичайно сподобалась мені Ваша книга: «Російська історія в найстислішому нарисі». Оригінальна будова і виклад. Читається з величезним інтересом»⁸.

Вибір форми викладу В. І. Ленін пов'язував з темою, жанром і змістом друкованого твору. Він радив розмежовувати науковий стиль і «агітацію», засоби мови, доречні в пропагандистській статті й неприйнятні в науковій праці. Володимир Ілліч писав про це молодому літераторові В. М. Каспарову з приводу його статті з національного питання, надісланой до редакції журналу «Просвещение»: «Дорогий товаришу! Одержав і прочитав Вашу статтю. Тема, по-моєму, взята добре і розроблена правильно,— але недостатньо літературно опрацьована. Є багато занадто— як би це сказати? — «агітації», що не під-

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 109.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 141.

⁵ Там же.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 16, стор. 437.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 266.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 52, стор. 24.

ходить до статті в *теоретичному* питанні. Або Вам самим, по-моєму, слід переробити, або ми спробуємо»⁹. Як бачимо, Володимир Ілліч схвалює тему та зміст, але вказує на недоліки стилю й мови статті і радить стилістично доопрацювати її з урахуванням прийомів викладу й засобів мови, притаманних науково-теоретичній праці. Водночас В. І. Ленін не виступає проти вживання іностильних засобів викладу, а лише зазначає, що не слід вживати занадто багато «агітації» в працях теоретичного характеру.

У своїй творчій практиці В. І. Ленін часто користувався різно-стильними засобами мови. «Чому нам так подобається мова Леніна, наприклад, у його великих філософських працях? — пише академік Л. В. Щерба, стверджуючи вмотивоване поєднання різних стилів у межах одного тексту.— Та тому, що Ленін весь час оживляє свій виклад різними словами іншого, не науково-філософського стилю. Це якраз чудово гармонує з його насмішками над «цеховими вченими», які словечка не скажуть просто»¹⁰.

На жаль, стиль сучасної наукової літератури іноді не відповідає теорії й практиці ленінського наукового стилю мови. Наша громадськість стурбована тим, що в пресу інколи проникають не завжди глибокі за змістом і маловиразні за формою праці на суспільні теми. А між тим «яскравість форми, виразність стилю й мови особливо важливі в суспільствознавчих дослідженнях, враховуючи їх величезне виховне значення»¹¹.

В. І. Ленін учив розглядати публіцистичні твори в єдності їх змісту й форми. Вважаючи ідейний зміст провідним, він надавав великого значення формі, стилю та мові. Саме в них зміст дістає своє конкретне вираження. Єдність партійності, ідейності, популярності й простоти визначає основу публіцистичного стилю мови.

Сила публіцистичного твору — в його правдивості. Справжнє багатство стилю суспільного публіциста — в правдивому показі подій, фактів і явищ суспільного життя, його позитивних і негативних сторін, у партійному, класовому підході до оцінки успіхів і труднощів, розв'язаних і нерозв'язаних завдань.

Ленінське положення про зрозумілість як основну рису публіцистики визначає добір матеріалу та прийоми його викладу. В публіцистичному творі доцільно застосовувати найбільш дійові форми викладу, широко використовувати ідейно-емоційні та виражальні засоби впливу на читача.

Не менш важливими рисами стилю публіцистичної мови є простота й популярність. В. І. Ленін учив розрізняти справжню популярність і популярництво. Популяризація у марксистському розумінні «...дуже далека від вульгаризації, від популярництва. Популярний письменник підводить читача до глибокої думки, до глибокого вчення, виходячи з найпростіших і загальновідомих даних, підказуючи з допомогою нескладних міркувань або вдало вибраних прикладів головні висновки з цих даних, наштотуючи думаючого читача на дальші й дальші питання»¹².

При цьому популярний письменник не «підстроюється» під читача, а веде з ним серйозну розмову. Він «...не має на увазі читача, що не думає, не хоче або не вміє думати, — навпаки, він припускає в нерозвиненому читачеві серйозний намір працювати головою і *допомагає*

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 193.

¹⁰ Л. В. Щерба. Избранные работы по русскому языку, М., 1957, стор. 138.

¹¹ Див.: «Правда», 13 жовтня 1972 р.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 341.

йому виконувати цю серйозну й важку працю, *веде* його, допомагаючи йому робити перші кроки і *навчаючи* йти далі самостійно»¹³. І, навпаки, вульгарний письменник має на увазі читача, що не думає і думати нездатний. Тому він не наштовхує такого читача на глибокі думки, а в потворно-спрошеному вигляді підносить йому «готовими» всі висновки. В. І. Ленін з обуренням ставився до всякого сюсюкання з робітниками, до заміни серйозного обговорення питань «примовками й фразами».

Простота й популярність у викладі не повинні підмінюватися спрощенством і вульгаризацією. У статті «Перший крок» (1915 р.) Володимир Ілліч писав: «Популяризація — річ корисна, безперечно. Але, якщо ми хочемо добиватись ясності думки робітничого класу, якщо ми надаємо значення систематичній, наполегливій пропаганді, то треба точно й повно встановлювати ті принципи, які треба популяризувати»¹⁴.

Про суть популярного викладу В. І. Ленін неодноразово говорив і пізніше. Зокрема, в «Тезах про виробничу пропаганду» (1920 р.) він зазначав, що наша преса «...повинна бути популярною, в розумінні доступності мільйонам, але ні в якому разі не впадати в популярничання. Не опускається до нерозвиненого читача, а неухильно — з дуже обережною поступовістю — підносити його розвиток»¹⁵.

Партійний публіцист, якщо він справді прагне активно впливати на широкі маси трудящих, зобов'язаний навчитися писати «найбільш доступно, найбільш зрозуміло, найбільш ясно і живо»¹⁶. Для нього слово теж є ділом. Воно не є фактом короточасного впливу. Глибоко обгрунтоване, яскраве й дійове слово надовго зберігає «величезне, живе значення»¹⁷.

Простота і ясність думки — одна з головних ленінських вимог до публіцистики. Разом з тим В. І. Ленін ніколи не відділяв чіткість і доступність викладу від політичної спрямованості, змістової значимості висловлювання. В замітці «Про ліберальне і марксистське поняття класової боротьби» (1913 р.) Володимир Ілліч зазначав, що автор публіцистичного твору має викладати суть революційної теорії «ясно, чітко, без викрутів»¹⁸.

Сила переконання, дохідливість публіцистичних виступів самого Володимира Ілліча невіддільні від його постійного прагнення до смислової точності та ясності слова, виразності й відшліфованості стилю. Слово, говорив він, може допомогти з'ясувати істину, але може й затуманити її. «Коли говорять про «революцію», про «революційний народ», про «революційну демократію» і т. п., — писав Ленін, — то в *дев'яти випадках з десяти* це брехня або самообман. Треба питати, про революцію *якого класу* йде мова? про революцію *проти кого?*»¹⁹.

Глибока ідейність і революційна переконаність у поєднанні з простотою, стислістю і точністю мови дають можливість партійному публіцистові досягти оптимального впливу словом на маси. Саме для досягнення цієї мети В. І. Ленін наполегливо радив писати «надзвичайно ясно, коротко і точно, по-марксистському»²⁰. Таким чином, писати по-марксистському, в розумінні Володимира Ілліча, означає не лише

¹³ Там же.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 27, стор. 36.

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 15.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 88.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 91.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 226.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 30.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 90.

по-марксистському підходити до змісту, ідейних якостей праці, а й до її форми, мовного стилю.

У замітці «Про очищення російської мови» (1919 р.) В. І. Ленін рішуче виступив проти вживання без потреби іншомовних слів, які засмічують мову. Разом з тим Володимир Ілліч ніколи не відмовлявся, якщо це, звичайно, було необхідним і доцільним, від уживання іншомовних слів. Він вважав, що трудящі мають засвоїти суспільно-політичну термінологію, а разом з нею і певну суму знань про рушійні сили розвитку суспільства і завдання революційної боротьби. Це свідчить про неухильне прагнення вождя підносити політичний і культурний рівень трудящих читачів.

Недоліком публіцистичного стилю В. І. Ленін вважав багатослівність. У будь-якому викладі зайві слова не додають нічого до того, що вже сказано, а тільки погіршують стиль автора. Багатослівність неминуче веде до пустої фрази, фразерства в усіх його видах, у тому числі й до революційного фразерства. «Немає нічого противнішого духові марксизму, як фраза»²¹.

В. І. Ленін виступав і проти «красот» стилю. В статті «Чи вдержать більшовики державну владу?» (1917 р.), висловлюючись з приводу однієї меншовицької декларації, Володимир Ілліч писав: «Це сказано трошки занадто красиво, тобто пишномовність висловів прикриває тут брак ясності політичної думки»²². Пропонуючи уникати «поганих «красот» стилю», В. І. Ленін завжди цінував у статтях партійного публіциста силу й виразність мови, справжню її красу. З цією метою він рекомендував уміло користуватися образними засобами мови. В листі до редакції «Правды» 8 вересня 1912 р. Володимир Ілліч радив цитувати уривки з художньої літератури. Для читачів «...це було б доречно, цікаво, та й вийшло б висвітлення теперішніх питань робітничої демократії з іншого боку, іншим голосом»²³. Викладові матеріалу живо, виразно, «іншим голосом» сприяє також уміле вживання крилатих слів, приказок, прислів'їв. Крилаті слова, за визначенням Володимира Ілліча, «...з дивною влучністю виражають суть досить складних явищ»²⁴.

В. І. Ленін не міг терпіти байдуже-об'єктивістського публіцистичного стилю. Писати слід пристрасно, емоційно, говорив він. Коли знадобиться, не треба боятися гнівного тону. Однотонність завжди робить текст сухим, неінтересним. При необхідності виклад може бути полемічно загостреним. Партійний публіцист повинен уміти вести діюву, наступальну полеміку, використовуючи з цією метою найбільш виразні засоби мови.

Близкучим зразком ленінського публіцистичного стилю є масово-політичні брошури і статті Володимира Ілліча, зокрема, «Сторінки з щоденника», «Про кооперацію», «Про нашу революцію», «Як нам реорганізувати Робельнспекцію», «Краще менше, та краще» і листи — «Лист до з'їзду», «Про надання законодавчих функцій Держпланові», «До питання про національності або про «автономізацію», в яких Володимир Ілліч обґрунтував генеральну лінію Комуністичної партії, розраховану на перемогу соціалізму в СРСР, завершив розробку плану побудови соціалізму, вказав шлях до комунізму. Відомі партійні публіцисти — соратники В. І. Леніна у своїх статтях і спогадах пишуть про виняткову користь для них ленінських уроків ідейного

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 71.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 289.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 87.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 133.

гарту, творчої майстерності, стилю публіцистичної мови. Публіцистична майстерність В. І. Леніна має величезний вплив і на розвиток сучасної радянської публіцистики, яка гідно продовжує ленінські літературно-стилістичні традиції.

В. І. Ленін завжди обстоював право літераторів і вчених на творчий пошук та індивідуальний стиль, обумовлений темою праці, предметом розмови, на відверті виступи проти неправильних поглядів. Ці вимоги перебувають у повній відповідності з його положенням про те, що літературна частина партійної роботи потребує значно більшого простору для думки й змісту, для форми, стилю й мови. Ленін вважав, що кожний автор, висловлюючи свої думки, по-своєму використовує мовні засоби, має власну манеру викладу, індивідуальний стиль і тон. А стиль і тон — це теж партійна позиція, і її у принципово важливий момент, у принципово складній обстановці треба вміти захищати з усією силою переконаності і пристрасності партійного літератора. У творчій діяльності В. І. Леніна знаходимо чимало чудових зразків того, як треба відстоювати свою авторську мову, свій авторський стиль і тон викладу для вираження принципово важливого ідейного змісту.

У статті В. І. Леніна «Гонителі змства і Аннібали лібералізму» (1901 р.) простежується історія деградації ліберального крила російської буржуазії. Стаття була написана для журналу «Заря», до редакції якої входили Г. В. Плеханов, В. І. Ленін, П. Б. Аксельрод та інші діячі російської соціал-демократії. З приводу зауважень Плеханова до статті Володимир Ілліч у листі до П. Б. Аксельрода (від 21 липня 1901 р.) повідомляв: «Г. В. написав уже мені досить докладно, в чому він бачить бажані зміни, і я, звичайно, постараюся зробити всі ці зміни (тільки щодо переміни *тону*... не знаю вже, чи вдасться. Навряд чи зможу в дипломатичному тоні писати про добродія (тут мається на увазі П. Струве.—П. Ф.), який викликає у мене бурхливі почуття...»²⁵.

Трохи згодом Володимир Ілліч відповів Плеханову, по суті, те ж саме: «І я, певна річ, *вніс* уже всі, конкретно вказані Вами і П. Б., пом'якшення. Що ж до зміни всього тону статті *respectively* (або.— П. Ф.) заміни всіх нападок єхидним повчанням звисока,— то, хоч мені цей Ваш план і подобається, я сумніваюсь, щоб я *міг* це зробити. Якби у мене не було «роздратування» проти автора, я б і не писав так. А коли є «роздратування»..., то мені вже його не приховати і тут уже не схитрувати. Постараюсь ще й ще пом'якшити і ще й ще застерегти: може, дещо і вдасться»²⁶.

Як бачимо з листів, вимоги Плеханова і Аксельрода не обмежувалися лише пом'якшенням стилю і тону статті. В. І. Ленін помічав, що ліберальна буржуазія в період підготовки революції 1905—1907 рр. дедалі більше скочувалася на реакційні позиції. Зокрема, і П. Струве переходив не просто від «легального марксизму» і не просто до ліберальної буржуазії, а разом з нею ставав на позиції реакції. Ще не помічаючи в 1901 р. всього цього, Плеханов продовжував вважати основним союзником пролетаріату не селянство, а цю саму буржуазію, що незабаром перестала бути навіть ліберальною. Тому він і застерігав В. І. Леніна від різкої критики П. Струве. Відстоюючи стиль і тон статті, В. І. Ленін захищав суть своєї партійної позиції. Про це свідчить і лист до Аксельрода від 26 червня 1901 р.: «Дуже

²⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 46, стор. 124.

²⁶ Там же, стор. 127.

радий був, що Ви так детально виклали свої зауваження. Даремно тільки Ви думаєте, що я занадто («добре-таки») «упертий». *Всі* Ваші вказівки на пом'якшення певних місць (як і всі вказівки Г. В.) я взяв до уваги, тобто скрізь пом'якшив... Взагалі я зовсім не такий уже впертий щодо пом'якшень часткових, але принципово не можу тільки відмовитися від думки про наше право (і наш обов'язок) рознести Р. Н. С. (П. Струве.— П. Ф.) за його політичне жонглерство. Він саме політичний жонглер... і в свою критику я вніс усе, що дали нам останні місяці... так би мовити, душу відводив, зводячи рахунки з цим суб'єктом. Вияснення питання про конституційність земства я вважав центром ваги всієї статті. «Земський» лібералізм це — в області впливу на громадянство те ж саме, що економізм — в області впливу на робітників. І ту і другу вузькість ми повинні переслідувати»²⁷.

Плеханов розумів, що В. І. Ленін сперечався з П. Струве, як з класовим ворогом. Але замість того, щоб зайняти по-справжньому революційну позицію, він разом з Аксельродом продовжував наполягати на «спокійнішому» звучанні стилю й тону ленінської праці. Та Володимир Ілліч залишився вірним своїй позиції. Змінивши багато-що в деталях, він обійшовся з П. Струве як з класовим ворогом і мав рацію. «...Загальний тон мого розносу не піддається вже корінній переробці»²⁸,— писав він Плеханову 30 липня 1901 р.

В. І. Ленін вів безустанну боротьбу за таку обстановку в марксистській пресі, яка найліпше відповідала б інтересам творчості. Разом з тим боротьба за індивідуальний стиль і тон була боротьбою за партійні позиції в літературі. Повчальним щодо цього є ще один історичний факт.

Володимир Ілліч дав Г. В. Плеханову для редакторського висновку рукопис своєї статті «Аграрна програма соціал-демократії». Плеханов, а потім і Аксельрод написали на зворотних сторінках рукопису свої зауваження. Г. В. Плеханов, вбачаючи в селянстві силу, ворожу соціалістичній революції, виклав зауваження до ленінської праці в дуже різкому, зухвалому тоні й зажадав, щоб вони були прийняті неодмінно голосуванням. Ось як реагував на це В. І. Ленін: «Трошечки такту могло б підказати авторові зауважень, що наполягати на *голосуванні* бажаних ним змін (чи не на гірше, часом?) *стилю* — дуже недоречно»²⁹. «Ставлю на голосування питання про те, *чи пристойні* щодо колеги по редакції такі *канканні* своїм тоном зауваження? і куди ми прийдемо, коли почнемо *всі так* частувати один одного?»³⁰. «Коли автори зауважень не захочуть навіть при *другому* читанні статті потрудитися точно сформулювати поправки (хоч ця вимога нарочито була прийнята і всім надіслана),— то зволіканням з допомогою голосувань про «переробку» взагалі (а потім про текст переробки??) не буде кінця. Не гріх би менше боятися того, що автор підписаної статті *висловиться* по-своєму»³¹.

Згодом з'ясувалося, що Плеханова так сильно турбували не окремі вирази, не стиль і тон ленінської статті, а головним чином те, що вона спростовувала його доктрину про союз робітничого класу з ліберальною буржуазією. Оскільки ж Плеханов не наважився відкрито виступити проти ленінської позиції, Володимир Ілліч акцентує увагу лише на неприпустимому тоні його зауважень.

²⁷ Там же, стор. 128—129.

²⁸ Там же, стор. 131.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 6, стор. 408—409.

³⁰ Там же, стор. 411.

³¹ Там же, стор. 417.

В заключній частині своїх відповідей опонентам Ленін знову підкреслив, що тон зауважень Плеханова образливий, що жоден з пропонуванних варіантів переробки чітко не сформульований і спроби голосуванням нав'язати авторові спосіб висловлення думок, калічити індивідуальний стиль — межа безтактності.

Дбайливе ставлення до авторської манери письма дає можливість зберегти притаманну для кожного автора своєрідність викладу, слововживання, сполучення слів у реченнях, розташування речень в абзацах, яскраві мовні фарби твору. Коли ж мову, манеру викладу, стиль автора стрижуть під один гребінець, перекладають на суху, казенну мову, матеріал стає монотонним, нецікавим.

Якщо пристрасна переконаність поєднується з умілим аналізом і синтезом, глибоким проникненням у суть питання, тоді закономірною є і авторська емоційність та схвильованість стилю. «З якого часу *гнівний* тон проти того, що погане, шкідливе, неправильне (адже ж редакція «принципiально» згодна!), шкодить щоденній газеті?? Навпаки, колеги, їй-богу, навпаки. Без «гніву» писати про шкідливе — значить, нудно писати. А Ви самі вказуєте — і справедливо — на «однотонність!» — радив В. І. Ленін працівникам редакції «Правди» в серпні 1912 р.³²

Але ніяка зовнішня «схвильованість», розмахистість не можуть бути виправдані, коли відсутнє глибоке знання матеріалу, творче його осмислення, переконливе розкриття теми. З приводу однієї з таких статей Володимир Ілліч зазначав: «Погана стаття «Свого» в № 25. Хльостко і тільки. Ради бога, менше хльосткості. Спокійніше розбирати доводи і повторювати *правду* ґрунтовніше, простіше. Так і тільки так забезпечується перемога безумовна»³³.

В. І. Ленін згуртував під прапором марксизму тисячі однодумців, виховав могутню когорту вчених, публіцистів, ораторів партії. Ленінську школу наукової, публіцистичної й ораторської творчості пройшли В. В. Воровський, А. В. Луначарський, П. М. Лепешинський, М. С. Ольмінський, В. О. Карпінський, І. В. Бабушкін, І. І. Скворцов-Степанов та багато інших.

Керівник партії, теоретик, публіцист, оратор, редактор, В. І. Ленін у листах та усних бесідах завжди ділився зі своїми соратниками досвідом наукової й публіцистичної майстерності, «секретами» мистецтва переконувати маси, давав конкретні поради з приводу доцільності постановки того чи іншого питання, розробки певної теми, з приводу змісту й форми, мови й стилю викладу.

Ленінські правки рукописів, що збереглися, — яскраве свідчення бережливого, дбайливого ставлення до задуму літератора, до авторського тексту і в той же час — приклад суворої вимогливості. Від правок, зроблених Володимиром Іллічем, статті завжди вигравали і в чіткості думки, і в революційній спрямованості та енергії стилю.

В. І. Ленін цінував відданість більшовицьких літераторів справі партії, їх роботу в пресі і не раз схвально відгукувався про їх твори. 8 вересня 1912 р. Володимир Ілліч надіслав із Кракова листа до редакції «Правди», в якому зазначалося: «Користуюсь з нагоди, щоб поздоровити т. Вітімського (М. С. Ольмінського.— П. Ф.) (сподіваюсь, вам не важко буде передати цього листа йому) з напрочуд вдалою статтею в одержаній мною сьогодні «Правде» (№ 98). Надзвичайно доречно взята тема і розроблена в стислій, але ясній формі чудово»³⁴.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 48, стор. 76—77.

³³ Там же, стор. 226.

³⁴ Там же, стор. 87.

Володимир Ілліч завжди нагадував авторам теоретичних досліджень і публіцистичних статей, як важливо не тільки розуміти завдання, а й оволодіти формами та методами виступів у пресі. І все ж головне, чого навчав Володимир Ілліч своїх колег по перу, — це партійного, класового підходу до осмислення фактів і явищ життя й боротьби, глибокого вивчення предмета суперечки, обґрунтованості доказів. Про літератора, що співробітничав в марксистській пресі, підкреслював В. І. Ленін у статті «Про О. Богданова», треба судити «...не з точки зору стилю, дотепності, популяризаторського таланту даного письменника, а з точки зору його напряму в цілому, з точки зору того, що несе він своїм ученням в робітничі маси»³⁵. Дійовий, енергійний стиль, влучність і популяризаторська майстерність автора набувають справжньої соціальної значимості лише за тієї умови, коли вони служать оптимальному вираженню глибокого змісту, пройнятого комуністичною партійністю, ідейністю й принциповістю.

В одному з листів Ф. Енгельс писав, що, «...хоч ми й не можемо копіювати стиль Маркса, але все ж необхідно, щоб наш стиль не був прямою протилежністю його стилеві»³⁶. Це ж саме ми можемо сказати й про стиль В. І. Леніна.

Погляди В. І. Леніна на стиль виступів у пресі є й будуть для багатьох поколінь науковців, письменників, публіцистів, редакторів, пропагандистів дороговказом, а мова і стиль його творів — зразком для наслідування. А, як казав сам Володимир Ілліч, «... в наслідуванні того, що хороше, немає нічого поганого...»³⁷. Тим більше, що таке наслідування ні в якому разі не повинно бути простим копіюванням, а творчим розвитком ленінських літературно-стилістичних традицій.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 322.

³⁶ К. Маркс, Ф. Енгельс. Твори, т. 36, стор. 65.

³⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 211.

ПРОПАГАНДА ЛЕНІНСЬКОЇ ІДЕЙНОЇ СПАДЩИНИ МУЗЕЄМ В. І. ЛЕНІНА В КИЄВІ

С. К. КИРИЛОВА (Київ)

З палким схваленням зустрів наш народ XXV з'їзд КПРС. Натхнений його історичними рішеннями, радянський народ впевнено взявся за розв'язання завдань десятої п'ятирічки. Величні плани нового етапу комуністичного будівництва, накреслені XXV з'їздом КПРС, підтверджують послідовність прагнень радянських людей і далі йти шляхом, вказаним В. І. Леніним, стійко зміцнювати справу миру і комунізму.

Наймогутнішою зброєю трудящих нашої країни і Комуністичної партії у боротьбі за комунізм є марксистсько-ленінська теорія, велика ленінська спадщина.

Чільне місце у пропаганді ленінської ідейної спадщини посідають музеї В. І. Леніна, зокрема, Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна, створений 1938 р., і філіал Центрального музею В. І. Леніна у Львові, створений 1950 р.

Документи і матеріали, які розміщені в музеях, крок за кроком розкривають життя і революційну діяльність В. І. Леніна, змальовують картину героїчної боротьби більшовиків на чолі з Леніним за пова-

лення в Росії самодержавства і капіталізму, встановлення диктатури пролетаріату, розповідають про його роботу по створенню Радянської держави, організації її захисту і будівництву соціалістичного народного господарства. Експозиції музеїв переконливо розкривають торжество ідей ленінізму, втілення нашою партією, народом в життя ленінських заповітів, величезне міжнародне значення його безсмертного вчення.

З року в рік в музеях В. І. Леніна збільшується кількість експонатів. Фонди збагачуються новими документами і фотографіями, творами мистецтва. Нині лише в Київському музеї В. І. Леніна зібрано близько 24 тис. експонатів. Це дає можливість постійно удосконалювати експозицію музею, провадити на більш високому ідейно-теоретичному рівні наукову і лекційну роботу. Тільки 1975 р. музей одержав 57 ксерокопій ленінських документів. Комуністи ФРН передали в дар набір ксерокопій «Нової Рейнської газети», яку ще редагував К. Маркс. До фондів почали надходити перші голограми достоємних предметів. Зокрема орден Праці Хорезмської Республіки, яким було нагороджено В. І. Леніна 1922 р. За останній час тільки предметний фонд музею зріс більш як на 2700 предметів. Серед них живописні полотна українських радянських художників В. Бабенцева «Біля стіни комунарів», А. Костюченка «В. І. Ленін приймає делегатів I з'їзду Компартії України», польського митця А. Сівецького — триптих про перебування В. І. Леніна в Польщі та ін. Фонди музею за останні роки поповнилися 940 плакатами на ленінську тему, а також багатьма роботами майстрів народно-прикладного мистецтва. Поповнення фондів дало можливість постійно збагачувати і вдосконалювати експозицію музею. Так, був переоформлений розділ «Маніфест Комуністичної партії», новий експозиційний розділ «Розповсюдження марксизму в Росії», в матеріали якого входять діапозитивна карта-схема «Перші соціал-демократичні гуртки і групи в Росії 1883—1893 рр.», фотографії організаторів і керівників перших марксистських груп і гуртків.

Удосконалено розділи експозицій, присвячені підготовці та проведенню II з'їзду РСДРП. Тут розміщено електрифіковані карти-схеми «Розповсюдження Ленінської «Искры» в Росії», «II з'їзд РСДРП» та фотомонтаж зарубіжних газет з відгуками на рішення II з'їзду партії, виділено всесвітньо-історичне значення цього партійного форуму.

До 70-річчя першої російської революції 1905—1907 рр. було наведено нові цікаві документи і фотографії, що розкривають соціальний стан напередодні революції, рушійні сили, стратегію і тактику більшовиків в період революції.

Документами і картами-схемами виділено розділи про вищий етап революції (листопад—грудень 1905 р.) та міжнародне значення революції 1905—1907 рр.

Значну увагу було приділено удосконаленню розділу «Розробка В. І. Леніном національної програми і політики партії». Матеріали розділу розкривають ленінські положення про необхідність рішучої боротьби з буржуазним націоналізмом, зокрема з українським буржуазним націоналізмом, при цьому наголошено, що єдино вірний шлях соціального і національного визволення трудящих України полягає в революційному союзі з трудящими Росії. «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських,— писав В. І. Ленін,— вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови»¹.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

Чільне місце в експозиції займають документи про зв'язки В. І. Леніна з інтернаціоналістами Європи і Америки в роки першої світової війни.

Вдосконалено експозиції залу, де йдеться про утворення Союзу РСР, показу ролі В. І. Леніна у розв'язанні в нашій країні національного питання та в розділах «Встановлення Радянської влади на Україні», «I з'їзд КП(б)У». Значну роботу проведено по дальшому науковому поглибленню розділів експозиції «Ленінський план електрифікації Росії в дії», «X з'їзд РКП(б)» та ін.

Готуючись до 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр., було доповнено експозицію цієї теми. Головна увага приділена висвітленню зростаючої ролі партії в роки війни і безприкладного героїзму радянських людей на фронті і в тилу.

Значне місце в експозиції відведено пропаганді і виконанню історичних рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України.

У звітній доповіді XXIV з'їздові КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев говорив: «Звертаючись до ідейної спадщини В. І. Леніна, партія вбачає своє найважливіше завдання в тому, щоб на основі ленінських думок, ленінської методології знаходити розв'язання актуальних проблем комуністичного будівництва»².

На значному, багатому документальному матеріалі в експозиції розкриваються успіхи радянського народу в будівництві комунізму і торжество ленінських ідей у всесвітньому масштабі.

Значне місце відведено зовнішньо-політичному курсу КПРС, показу особистого вкладу Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнева в досягнення розрядки міжнародної напруженості в світі.

Понад 700 документів і матеріалів в експозиції розповідають про зв'язки В. І. Леніна з Україною та його роль у соціальному і національному визволенні українського народу, про палку любов і глибоку шану трудівників республіки до великого вождя.

Експозиція Київського музею побудована таким чином, щоб відвідувач при допомозі екскурсії по 17 залах, де розміщено більше 8 тис. експонатів, одержав найповнішу уяву про життя і революційну діяльність В. І. Леніна, про його твори, історичну обстановку, в якій вони написані, про те, як величні ленінські ідеї перетворюються в життя, творчо розвиваються КПРС, братніми комуністичними і робітничими партіями.

Експозиція переконливо підкреслює положення про те, що марксизм-ленінізм є прапором і керівництвом для всієї діяльності КПРС і Радянської держави, для всіх країн соціалістичної співдружності, міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху. При відборі матеріалів для експозиції і читанні лекцій враховується необхідність широкого розкриття завдань будівництва соціалізму і комунізму в СРСР та в інших соціалістичних країнах, важливі проблеми розвитку світового революційного процесу.

У проведенні роботи по пропаганді ленінської теоретичної спадщини працівники музею враховують значне підвищення зацікавленості найширших верств трудящих до вивчення ленінської ідейно-теоретичної спадщини, актуальних теоретичних і практичних проблем будівництва комунізму. Відвідувачів цікавить не тільки розповідь про Ілліча в лекціях оглядового плану, а й важливі проблемні питання — та-

² Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 116.

жі, як: «Ленін і науково-технічний прогрес», «Окремі риси ленінського стилю роботи і розвиток їх КППС на сучасному етапі», «Ленін і міжнародний комуністичний і робітничий рух» тощо. Лише 1975 р. в Київському музеї В. І. Леніна побувало 310 тис. чоловік.

Основною формою роботи музею є проведення оглядових, тематичних, проблемних лекцій-екскурсій. За 1971—1975 рр. науковими співробітниками і лекторами музею проведено близько 22 тис. таких лекцій, більше 1700 — позаштатними лекторами-екскурсоводами — аспірантами, студентами вищих учбових закладів столиці. Крім оглядових, тематичних лекцій наукові співробітники і лектори музею готують лекції і з окремих проблем. Можна назвати кілька з них: «Торжество ленінських ідей на сучасному етапі», «КППС — партія інтернаціоналістів», «В. І. Ленін і молодь», «В. І. Ленін про захист соціалістичної Вітчизни» та ін.

Важливою ділянкою роботи музею є подання допомоги партійним організаціям у теоретичному і професійному навчанні ідеологічних кадрів. Протягом ряду років Київський обласний, міський, районні комітети партії разом з Вищою партійною школою при ЦК Компартії України, інститутами історії, філософії, економіки АН УРСР в музеї регулярно проводять заняття лекторіїв, семінари для партійних працівників, секретарів і заступників секретарів первинних партійних організацій, лекторів і пропагандистів системи партійної, комсомольської освіти, політінформаторів, агітаторів.

В 1975—1976 рр. для ідеологічних працівників проводимуться заняття лекторію «Ленін і сучасність». Вже прочитано для слухачів лекторію лекції «Зростаюча роль КППС в період будівництва комунізму», «Ленін і світовий революційний процес» та ін. До читання лекцій залучаються висококваліфіковані фахівці. Як показав досвід, ця форма роботи найбільш дієва і ефективна. Вона сприяє підвищенню рівня ідейно-виховної роботи як в первинних партійних організаціях, так і безпосередньо в колективах підприємств, установ.

Традиційним стало проведення ленінських читань, теоретичних занять, екскурсій для молодих робітників підприємств, учнів профтехучилищ Києва. В музеї провадиться постійна робота з викладачами суспільних наук, студентами вузів. В залах лектори, викладачі суспільних наук проводять наукові консультації, лекції, практичні заняття з питань історії КППС, наукового комунізму тощо.

Сьогодні життя ставить до радянського спеціаліста високі вимоги, серед яких однією з головних є глибоке оволодіння марксистсько-ленінським вченням, чітке уявлення політичних цілей і завдань, які вирішуються в нашій країні. Вихованню таких якостей певною мірою сприяють науково-теоретичні конференції з різних проблем марксистсько-ленінської теорії і практики, які проводяться в музеї. Такі конференції були присвячені 50-річчю утворення СРСР, 70-річчю II з'їзду РСДРП, 70-річчю першої революції в Росії 1905—1907 рр., 30-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 50-річчю присвоєння комсомолові імені В. І. Леніна. Присвячувалися вони і таким темам: «КППС — партія інтернаціоналістів», «Ленінізм — велике інтернаціональне вчення», «Ленін і комсомол».

Стало традиційним проведення «Ленінського дня» для іноземних студентів. В ці дні вони знайомляться з експозицією музею, зустрічаються з ветеранами партії, переглядають фільми про В. І. Леніна. У квітні 1975 р. в музеї відбулася інтернаціональна студентська науково-теоретична конференція. З доповідями виступали студенти Венесуели, Алжирі, Гвінеї та ін.

Виходячи з завдань, поставлених у постанові ЦК КПРС «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів в партійних організаціях Білорусії», зокрема про необхідність прищеплювати майбутнім педагогам, спеціалістам народного господарства вміння бути вихователями, в музеї спільно з парткомом Київського медичного інституту ім. Богомольця організували школу молодого лектора, в якій навчались студенти, що проявили себе в громадсько-політичній роботі. Слухачі школи одержували науково-методичні консультації, виступали перед студентами, населенням, куди виїжджали на виробничу практику, або в складі будівельних загонів. Значну увагу приділяв музей роботі з педагогами, особливо з класними керівниками старших класів, викладачами історії, керівниками шкільних ленінських кімнат м. Києва. Наприклад, 1975 р. Київський міськком партії провів спільно з музеєм семінар для керівників 8-х класів середніх шкіл по проблемі виховання учнів на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна. Учасники семінару говорили про практику проведення ленінських уроків і заліків, відмічали і аналізували хиби, які ще є у проведенні цієї роботи з восьмикласниками, що готуються вступити до лав Ленінського комсомолу.

Чільне місце в пропаганді ленінської теми належить художній інтелігенції м. Києва, республіки. Письменники, художники, кінематографісти, композитори працюють над ленінською темою. Про це свідчить поповнення фондів музею кінострічками, художніми творами, проведення творчих зустрічей з митцями, організація художніх виставок, присвячених ленінській темі.

Так, президія Київського відділення Спілки письменників ухвалила щорічно 22 квітня творчо звітувати перед трудящими в Київському музеї В. І. Леніна. Вже відбулися звіти у квітні минулого й січні цього року і викликали великий інтерес у відвідувачів.

Значну увагу музей приділяє інтернаціонально-патріотичному вихованню трудящих. За останні роки систематично приймаються туристські поїзди із братніх союзних республік, їх учасники знайомляться з музеєм, організовуються зустрічі з ветеранами КПРС. Хвилюючі були зустрічі з передовиками-бавовнярами з Узбекистану, студентами Ташкентського педінституту, трудящими Російської, Білоруської, Прибалтійських союзних республік.

В музеї відбуваються зустрічі ветеранів комуністичних і робітничих партій зарубіжних країн з ветеранами КПРС. В них брали участь члени Італійської Компартії, комуністи Фінляндії, члени СЕПН та ін.

Важливою ділянкою роботи музею є обмін досвідом з музеями В. І. Леніна, створеними в братніх країнах соціалізму. Нещодавно гостями киян були директори музеїв В. І. Леніна в Варшаві і Кракові. В ПНР, крім Варшави і Кракова, Ленінські музеї створені в Пороніно і Білому Дунайці. Польські колеги передали нашому музею фотоматеріали про перебування В. І. Леніна в Польщі. Дружні зв'язки має Київський музей В. І. Леніна з музеями В. І. Леніна в Празі, Тампере (Фінляндія).

Важливе значення в ідейно-політичній роботі музею мають вечори присвячені найважливішим історичним подіям, а також врученню комсомолських квитків, прийому в піонери, посвяченню в робітничий клас і студенти вузів, технікумів, прийняттю військової присяги.

Лише за останні роки в музеї відбулося більше 1200 піонерських лінійок і зборів піонерських дружин. Широко практикується проведення комсомольських зборів і зльотів ударників комуністичної праці і

прапорonoсців, слiдопитiв середнiх шкiл по лeнiнськiх мiсцях i мiсцях бойової слави; пiдведення пiдсумкiв конкурсiв шкiльних лeнiнськiх кiмнат, проведення лeнiнськiх урокiв i залiкiв.

До проведення цих заходiв залучаються ветерани КПРС, комсомолу, передовики пiдприємств, колгоспiв, переможцi соцiалiстичного змагання.

Так, у жовтнi 1975 р. в кiнолекцiйному залi музею комсомол м. Києва вiдзначив 55-у рiчницю промови В. I. Лeнiна на III з'їзди РКСМ. Перед юнаками i дiвчатами виступили тi, хто штурмував Зимовий в 1917 р., хто слухав В. I. Лeнiна на III з'їзди РКСМ, однi з перших нагороджених орденом Лeнiна, комсомольцi 70-х рокiв.

10 грудня минулого року Київський МК Компартії України провів вечір, присвячений 70-рiччю першої народної революцiї в Росiї 1905—1907 рр. На ньому виступили учасники революцiйних подiїв 1905 р. члени КПРС з 1905 р., колишнiй студент медичного факультету Одеського унiверситету нинi Герой Соцiалiстичної Працi, дійсний член Академiї медичних наук СРСР Л. В. Громашевський, учасник штурму Зимового палацу, член КПРС з 1918 р., нинi генерал-лейтенант у вiдставцi В. Ю. Васильєв, двiчі Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант у вiдставцi З. К. Слюсаренко, один з перших зачинателiв стахановського руху, ударник комунiстичної працi, майстер «Золотi руки» заводу «Арсенал» iм. В. I. Лeнiна В. Г. Найдeнко, депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соцiалiстичної Працi, робiтниця заводу «Бiльшовик» Н. I. Марченко.

Вихованню високих моральних якостей молодi сприяють зустрiчi її з ветеранами партiї, героями бойових i трудових подвигiв. За останнi п'ять рокiв в музеї побувало понад 1800 ветеранiв партiї. Молодь з величезним iнтересом слухає тих, хто бачив i слухав В. I. Лeнiна, був свiдком iсторiї нашої Соцiалiстичної Вiтчизни.

Урiзноманiтнюючи форми роботи з вiдвiдувачами, лекторський колектив постiйно займається пропагандою життя i дiяльностi iдейної спадщини Лeнiна поза музеєм. З цiєю метою лектори музею виїздять з пересувною виставкою про життя i дiяльнiсть В. I. Лeнiна в областi республiки. Поряд з виставкою використовуються магнiтофони, дiапроектори для показу фiльмiв, щоб дати можливiсть почути голос Володимира Иллича. Тiльки за 1971—1975 рр. було здiйснено 44 такi виїзди в 21 область республiки, пiд час яких прочитано бiльше 100 лекцiй, якi прослухали понад 140 тис. чол. Бiльшiсть лекцiй читалися в цехах заводiв, фабрик, на польових станах i фермах. Пiд час поїздок дуже часто практикуються виступи лекторiв на семiнарах пропагандистiв, районних активах. Пiд час таких виїздiв вони разом з тим знайомляться на мiсцях з роботою лeнiнськiх музеiв, кiмнат, допомагають методичними порадами.

Про те, якою популярнiстю користуються лекцiї з пересувною виставкою, використанням технiчних засобiв, свiдчать чисельнi вiдгуки райкомiв партiї, партiйних органiзацiй, робiтникiв, колгоспникiв.

Значне мiсце в позамузейнiй роботi має експонування на мiсцях виставок. Так, виставка «Лeнiнський партiйний квиток» побувала в вузах, технiкумах, вiйськових частинах, областях республiки.

Спiвробiтники музею широко використовують перiодичну пресу, телебачення, радіо для пропаганди лeнiнської iдейної спадщини. Широка допомога подається Лeнiнським музеям, кiмнатам, створених в багатьох мiстах, районах, селах республiки. Нинi на Українi дiє 100 лeнiнськiх музеiв i кiмнат (взятi на облiк Мiнiстерством культури

УРСР), понад 18 тис. шкільних ленінських залів, кімнат. Лише 1975 р. було надіслано понад 7300 фотоматеріалів для організації і вдосконалення ленінських кімнат.

Велика роль музеїв В. І. Леніна в пропаганді ленінської ідейної спадщини, в комуністичному вихованні трудящих. XXV з'їзд КПРС визначив грандіозні перспективи комуністичного будівництва в нашій країні. Будувати комунізм можуть тільки глибоко ідейно переконані, духовно багаті люди. Свій вклад у здійснення накреслень форуму комуністів внесуть ленінські музеї. Ведучи величезну історичну битву за те, щоб «здійснити кращі ідеали людства»³ трудящі люди землі завжди пам'ятають, що на чолі першопроходців комунізму був Ленін, що саме він заклав основи нового, справді вільного світу, що саме цьому він віддав все своє життя, свій геній, розум, незламну волю революціонера. Свято шануючи Великого Леніна нескінченним потоком до музеїв В. І. Леніна ідуть і ідуть люди, набираючись тут наснаги і натхнення у боротьбі за комунізм.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 397.

УКРАЇНЬКА РСР У РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Л. Д. ЧЕКАЛЕНКО (Київ)

Завдання комуністичного виховання молоді, її революційної, класової загартованості, марксистсько-ленінського світогляду завжди були і є в центрі уваги КПРС і Радянської держави. У зв'язку з цим великий науковий інтерес і практичне значення має дослідження співробітництва країн соціалізму у галузі вищої освіти.

Питання співробітництва вищих навчальних закладів СРСР і ПНР у післявоєнний період частково висвітлювалися у колективних монографіях і окремих наукових розробках радянських істориків-полоністів¹, а також польського дослідника Я. Пташека². На основі вивчення матеріалів центральних і республіканських архівів у даному повідомленні зроблено спробу показати, як здійснюються українсько-польські зв'язки у галузі вищої школи, а також форми багатогранного співробітництва вузів і студентської молоді двох братніх країн.

Дружба між радянською і польською молоддю народилась у буремні роки другої світової війни. Під час гітлерівської окупації в Польщі виникла демократична молодіжна організація — Спілка боротьби молодих. Багато її членів віддали життя за волю і незалежність свого народу. Загинув і керівник організації — вихованець Ле-

¹ На магістралях дружби і братерства. Участь УРСР у співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966—1970 рр.), К., 1974; Украинская ССР и зарубежные социалистические страны, К., 1965; Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР. Летопись важнейших событий советско-польских отношений 1944—1974 гг., К., 1974; Вклад Української РСР у науково-культурне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами, К., 1970; Дружба братніх університетів, К., 1966; И. Ф. Евсеев. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944—1960), К., 1962; И. М. Калениченко. Співробітництво Радянської України та Народної Польщі (1944—1969 рр.), К., 1969.

² Ян Пташек. Польша—СССР. Экономика, сотрудничество. Перевод с польск., М., 1974.

нінського комсомолу Ян Красицький. Високого звання Героя Радянського Союзу була удостоєна польська дівчина Анеля Кшивонь — боєць Війська Польського.

Війна принесла багато страждань народові Польщі. Окупанти зруйнували вузи, пограбували або знищили обладнання лабораторій і кабінетів. Країна втратила 60% своїх наукових кадрів.

У післявоєнні роки перед ПНР постало важливе завдання — відбудувати вищі і середні навчальні заклади, прискореними темпами готувати висококваліфіковані кадри, в яких відчувала гостру потребу польська економіка. Доки країна піднімалася з попелу і руїн, вузи СРСР прийняли польських юнаків та дівчат. Зокрема, до Алма-Ати для навчання прибуло 45 студентів з Польщі³. У жовтні 1946 р. міністр освіти Польської Республіки Чеслав Вицех надіслав урядові СРСР листа з висловленням подяки за надання стипендій польським студентам, які навчалися в Радянському Союзі.

28 травня 1948 р. у Москві було підписано договір між СРСР і Польщею про навчання польських студентів у вищих навчальних закладах СРСР, причому дипломи про закінчення вузів мали силу в обох країнах. У Положенні про вищу освіту, підписаному 10 травня 1950 р. Міністерством охорони здоров'я СРСР і Міністерством освіти Польської Республіки, зазначалося, що польські громадяни, які закінчили вузи СРСР після 1917 р., користуються всіма правами тих, хто закінчив відповідні польські навчальні заклади⁴.

1949 р. група економістів з ПНР протягом трьох місяців вивчала систему економічної освіти в СРСР. У наступні роки нашу країну відвідали ще дві групи, які набули значний досвід для організації навчального процесу у вузах Польщі. З допомогою радянських учених в Отвоцьку, Щеціні, Цеплице почали функціонувати курси по підготовці наукових кадрів для вищих економічних навчальних закладів, а медики з СРСР неодноразово виїжджали до Польщі для подання допомоги в організації медичних вузів та науково-дослідних інститутів⁵. 1949 р. у країні вже налічувалося 9 медичних факультетів (до війни їх було лише 5), кількість студентів у яких зросла в 2,5 раза⁶. Велику допомогу у відродженні польської науки подали вищі навчальні заклади Української РСР. Так, у 1950 р. університетам Польщі були передані посібники, програми, навчальні плани з української та російської мов і літератур, словники, книги радянських письменників, а також програми з філософії, діалектичного та історичного матеріалізму, логіки, психології й нової історії⁷. Львівський лісотехнічний інститут передав насіння амурського оксамитового клена і кавказького горіха співробітникам лісового господарства в Кадині Ольштинського воеводства⁸. З метою популяризації досягнень радянських учених при сільськогосподарських вищих і середніх навчальних закладах створювалися гуртки, де вивчалися праці І. В. Мічуріна.

Наша країна передала польському народові врятовані від знищення загарбниками архівні документи, рукописні книги, музейні експонати тощо. Крім літератури, вищі навчальні заклади СРСР надсилали польським вузам різні прилади й устаткування для проведення

³ Документи и материалы по истории советско-польских отношений. Т. VIII, январь 1944 — декабрь 1945 гг., М., 1974, стор. 337.

⁴ Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР. Летопись важнейших событий в области советско-польских отношений 1944—1974 гг., стор. 44.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 4915, оп. 1, спр. 1036, арк. 419.

⁶ Наука в Польше, 1950, № 1, стор. 11, 34.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 4211, арк. 92, 96.

⁸ Там же, спр. 589, арк. 127.

науково-дослідної роботи. Зокрема, Варшавський політехнічний інститут одержав з Радянського Союзу сучасні геодезичні прилади⁹. Львівський політехнічний інститут передав Головній школі планування і статистики у Варшаві навчальні машини типу «Альфа-2» та «Альфа-5» і документацію на них, а Вищій інженерній школі в Жешові — навчальні плани і програми з 18 предметів, методичні посібники та ін. Для налагодження роботи географічних факультетів університетів і викладання географії в школах у червні 1954 р. на запрошення польського уряду до країни прибули радянські географи, які брали також участь у Всепольській науковій конференції географів¹⁰. Працівники Мліївської станції садівництва ім. Симиренка, що на Черкащині, надіслали факультетові біології Торунського університету ряд наукових праць та інформацію щодо виведення нових сортів фруктових дерев¹¹. З свого боку, польські вузи надсилали необхідну літературу до нашої республіки. Так, студенти і викладачі Київського державного університету і Київського технологічного інституту харчової промисловості одержали польську літературу з питань економіки ПНР¹².

З 1952 р. між СРСР і Польщею відбувається регулярний обмін студентами й аспірантами, і в 1957 р. у Радянському Союзі вже навчалось понад 1200 польських студентів і аспірантів¹³.

30 червня 1956 р. між СРСР і ПНР було підписано угоду про культурне співробітництво, в якій йшлося про обмін студентами і викладачами, переклад і видання наукових праць, створення необхідних умов для роботи дослідників у лабораторіях, інститутах, архівах, музеях і бібліотеках країн, а також про діяльність кафедр суспільних наук, викладання польської мови в СРСР і російської — в ПНР, читання лекцій про наукові досягнення і культурне життя братніх країн¹⁴.

Водночас відбувався й поглиблювався процес встановлення контактів між вузами братніх країн. Якщо спочатку вони мали форму листування й обміну літературою, то пізніше почали широко практикуватись поїздки викладачів і студентів, проведення спільних семінарів і нарад, підготовка аспірантів. Прикладами таких зв'язків можуть бути міжнародний семінар студентів-медиків (Москва, 1956 р.), конференція з економічних і соціальних питань, семінар студентів, що вивчають російську мову (1958 р.), V міжнародна конференція студентів-архітекторів та ін. У 1959 р. студентська рада, що займалася підготовкою Міжнародного семінару «Вища освіта в СРСР», одержала від Асоціації польських студентів заявку на участь в ньому. «Проведення семінару... надасть нашому представникові можливість детально ознайомитися з досягненнями та умовами розвитку вищої школи у вашій країні, з наслідками навчання, реформами, проведеними нещодавно в системі вищої освіти і соціалістичного виховання»¹⁵.

Починаючи з 60-х років, кількість студентів і аспірантів з Польщі, які навчалися у вузах СРСР, скоротилася, оскільки підготовка фахівців з цілого ряду спеціальностей була вже добре налагоджена безпосередньо в польських вищих навчальних закладах. У зв'язку з цим в 1970 р. між СРСР і ПНР було підписано нову угоду про культурне і наукове співробітництво, у четвертій статті якої підкреслювалося,

⁹ Там же, ф. 4915, оп. 1, спр. 1184, арк. 23.

¹⁰ «Географія в школі», 1955, № 1, стор. 9.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 2087, арк. 113.

¹² Там же, спр. 500, арк. 66—67.

¹³ Там же, спр. 897, арк. 33.

¹⁴ Советский Союз — Народная Польша. 1944—1974. Документы и материалы, стор. 193.

¹⁵ «Вестник высшей школы», 1959, № 8, стор. 81.

що обидві країни здійснюватимуть «широку програму співробітництва й обміну досвідом у галузі вищої і середньої спеціальної освіти, середньої освіти, професійно-технічного навчання». З цією метою вони проводитимуть повне або часткове навчання студентів і аспірантів у вузах обох країн¹⁶. Нині іноземні студенти в основному набувають технічних спеціальностей, але й приїзять для того, щоб оволодіти основами гуманітарних наук. Так, із загальної кількості підготовлених з 1946 по 1970 рр. польських студентів вузами нашої республіки — 192 мали гуманітарну освіту^{17–18}. Загалом радянські вищі навчальні заклади підготували близько 6 тис. висококваліфікованих польських спеціалістів, у тому числі вузи Української РСР — 681 чол.¹⁹ Зокрема, Харківський і Київський політехнічні інститути випустили відповідно 100 і 116 фахівців, Київський університет — 88, Донецький політехнічний — 45, Одеський університет — 44, Одеський сільськогосподарський інститут — 24 та ін.

В травні 1973 р. радянська делегація у Варшаві підписала довгострокову Угоду про співробітництво в галузі вищої освіти між МВССО СРСР і Міністерством науки, вищої освіти і техніки ПНР з таких основних питань: комуністичне виховання студентської молоді й удосконалення викладання марксистсько-ленінської теорії, планування й організація навчального процесу у вузах, організація наукових досліджень, проектування і будівництво вищих навчальних закладів. Обидві сторони домовилися й надалі розвивати і поглиблювати безпосередні зв'язки між вузами двох країн. Водночас за дорученням своїх урядів міністри підписали Угоду «Про еквівалентність документів про освіту, вчених ступенів і звань, що надаються в Союзі Радянських Соціалістичних Республік і Польській Народній Республіці», згідно з якою встановлювалась рівноцінність диплому в СРСР і ПНР після закінчення вузу²⁰.

Важливу роль у науковому і культурному співробітництві відіграють безпосередні міжвузівські зв'язки. Їх здійснюють 28 університетів і інститутів нашої республіки (серед них — 17 вузів МВССО УРСР, 5 — Міністерства освіти, 3 — Міністерства сільського господарства, 2 — Міністерства охорони здоров'я, 1 — Міністерства культури УРСР) з 50 зарубіжними вищими навчальними закладами. Процес поступового налагодження тісних контактів між вузами та форми співробітництва можна прослідкувати на встановленні наукових і дружніх зв'язків між університетами Львівським ім. Ів. Франка і Люблінським ім. Марії Склодовської-Кюрі. Це почалося у 1956 р., коли до Львова прибула велика група польських учених на чолі з ректором Люблінського університету. Проте договір про наукове і культурне співробітництво між обома університетами був підписаний пізніше — 24 жовтня 1964 р. Львівські вчені подавали постійну допомогу своїм польським колегам в організації навчального процесу, надсилали необхідну літературу, програми і посібники. Крім того, в Люблінському університеті працювали висококваліфіковані викладачі зі Львова. Зокрема, доктор філологічних наук проф. І. П. Вишневський організував там відділення російської філології, яке й нині готує викладачів російської мови, а також працівників для видавництва. За п'ять років

¹⁶ Советский Союз — Народная Польша, стор. 489.

^{17–18} Поточний архів Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР (далі — Поточний архів МВССО УРСР).

¹⁹ Там же.

²⁰ «Вестник высшей школы», 1974, № 7, стор. 87.

співробітництва (1966—1970) до Любліна було надіслано 220 примірників різних видань й одержано звітди — 181 примірник²¹.

Договір між Київським ордена Леніна державним університетом ім. Т. Г. Шевченка і Ягеллонським університетом у Кракові був підписаний 1 жовтня 1962 р. Згідно з ним вчені університетів-побратимів проводять спільні розробки наукових проблем, працюють над виданням монографічних досліджень, тематичних збірників, підручників, навчальних програм, здійснюють обмін методичною і науковою літературою. Тільки за три роки (1970—1972) КДУ надіслав Ягеллонському університету 545 книжок, а одержав — 195 примірників різних видань²². Крім згаданих Львівського і Київського університетів, тісно співробітничать з польськими вузами ще 10 вищих навчальних закладів УРСР: Харківський держуніверситет з Познаньським університетом, Київський, Харківський і Львівський політехнічні інститути з Броцлавським та Познаньським політехнічними інститутами і Вищою інженерною школою в Жешові, київські інститути народного господарства і медичний відповідно з Вищою економічною школою в Катовицях і Поморською медичною академією в Щеціні, Харківський інженерно-економічний інститут — з Познаньською Вищою економічною школою, Київський художній інститут — з Краківською художньою академією, Дрогобицький педагогічний інститут — з Вищою педагогічною школою в Жешові. Вони щорічно обмінюються викладачами для читання лекцій і проведення наукової роботи, студентами, аспірантами, стажистами-дослідниками.

Крім згаданих, співробітничать й інші вузи республіки. Підготовку спеціалістів для народного господарства Польщі проводять 10 вищих навчальних закладів Києва, 11 — Харкова, 9 — Одеси та ін. Загалом з 1947 по 1975 рр. вищі навчальні заклади УРСР підготували для ПНР 681 спеціаліста, з яких 140 чол. — з гуманітарних спеціальностей, 410 чол. — з інженерно-технічних, 15 — з економічних, 29 — з медичних, 87 — з сільськогосподарських.

Роки	Місто	Кількість вузів	Кількість студентів	Кількість аспірантів	Кількість стажерів	всього
1947—1975	Київ	9	172	9	56	237
	Харків	11	197	2	6	205
	Одеса	9	146	—	1	147
	Львів	1	5	—	—	5
	Донецьк	1	45	—	—	45
	Дніпропетровськ	3	38	—	—	38
	Запоріжжя	1	4	—	—	4
Всього:		35	607	11	63	681 *

В 1975 р. у 25 вузах України навчалось 350 польських студентів.

Велику допомогу ПНР у підготовці національних кадрів подають радянські вчені і викладачі, які виїздять у довгострокові відрядження для читання лекцій, обміну досвідом, підвищення кваліфікації, проведення наукових досліджень, участі у конференціях, навчання в аспірантурі та стажування. Робота посланців нашої країни за кордоном

²¹ Поточний архів МВССО УРСР.

²² Там же.

* Таблицю складено на основі даних Поточного архіву МВССО УРСР.

спрямована на пропаганду передової марксистсько-ленінської ідеології, досягнень науки і техніки, на використання позитивного досвіду зарубіжних колег у своїй педагогічній та науково-дослідній роботі. З 1966 по 1974 рр. вузи СРСР відрядили до Польщі 400 спеціалістів, а прийняли 639²³. Кількісні зміни такого обміну ілюструє наведена нижче таблиця:

Роки	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Відряджено МВССО									
УРСР до ПНР	49	61	35	47	50	24	40	64	30
Прийнято	65	63	67	119	65	58	83	65	54

Тісне співробітництво існує між вузами-побратимами. Протягом 1966—1970 рр. у Люблінському університеті працював 31 викладач Львівського університету, а до Львова приїжджало 35 польських фахівців. Згідно з даними за п'ять минулих років (1970—1974 рр.) науковцями двох братніх країн було опубліковано 195 статей, 23 монографії, прочитано 35 спецкурсів, захищено 113 дисертацій, зроблено 122 повідомлення²⁴. Про ефективність наукових відряджень свідчить висловлювання зав. кафедрою математичної логіки Ягеллонського університету професора С. Сурми. «Перебування в КДУ,— заявив він,— надало мені можливість досконало вивчити навчальну, наукову і організаційну роботу факультету кібернетики. Одержані мною дані передано до Ягеллонського університету і немає сумніву в тому, що вони нам стануть в пригоді під час створення інституту кібернетики»²⁵. Всього в 1974 р. вузами республіки до Польщі було відряджено 116 викладачів. Як свідчать дані, щодо кількості відряджених з СРСР науковців ПНР займає перше місце (до НДР виїжджало 95 чол., до ЧССР — 92 чол.)²⁶.

Першими ластівками наукового співробітництва радянських і польських вузів були спільні наукові розробки істориків, філологів, філософів, юристів, які вивчали проблеми походження слов'янських народів, формування їх культур, історичні корені дружби між ними. До таких праць слід віднести монографію вчених з Києва, Кракова, Дебрецена і Брно — «Дружба братерських університетів» (1966 р.), Київського і Краківського університетів — «Дружба і співробітництво народів України і Польщі», присвячену 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна вчені Львівського і Люблінського університетів випустили у світ науковий збірник «Ідеї Леніна — джерело дружби народів» українською і польською мовами. Наукові дослідження українських вчених друкуються в люблінських «Аналах», а польських — в журналах «Українське слов'янознавство» і «Вісник Львівського університету». З середини 60-х років ведеться спільна розробка наукових тем в галузі природничих і технічних наук. За Міжнародною біологічною програмою працювали вчені-біологи з Польщі і УРСР. За п'ять років (1965—1970) у республіці було видано 152 наукові праці, з них в СРСР опубліковано 43 і за кордоном — 109²⁷.

²³ Поточний архів МВССО УРСР.

²⁴ Там же.

²⁵ Там же.

²⁶ Там же.

²⁷ Там же.

В угоді про культурне і наукове співробітництво, підписаній у 1970 р. між СРСР і ПНР, підкреслювалося, що обидві країни «розширюватимуть обмін студентами університетів і вузів для проходження виробничої практики»²⁸, зміцнюватимуть і розширюватимуть дружні контакти, інтернаціональне виховання молоді, практикуватимуть ознайомлення студентів з життям братніх народів, сприятимуть підвищенню кваліфікації спеціалістів. Обмін студентами-практикантами, що приїждять на практику, в основному проводиться на безвалютній основі. Якщо з 1686 іноземних студентів, які проходили в 1967 р. практику на Україні, було 257 посланців з Польщі, то в 1974 р.— 470²⁹. Групами студентів-практикантів обмінюються 24 вузи і технікуми УРСР, зокрема, таких міст, як Київ (7 вузів), Харків (6 вузів), Одеса (3 вузи), Львів (4 вузи і 2 технікуми), Донецьк (1 вуз), Сімферополь (1 вуз) з 29 вищими навчальними закладами і технікумами ПНР*. Крім того, Черкаський технікум радянської торгівлі й Чугуєво-Бабчанський лісовий технікум встановили контакти з відповідними польськими середніми спеціальними навчальними закладами, а студенти Артемівського кераміко-механічного (Донецька область) і Сокиринського сільськогосподарського (на Чернігівщині) технікумів листуються з однопрофільними технікумами Бидгощського і Келецького воеводств³⁰.

1959 р. у Гданському політехнічному інституті успішно захистили дипломні роботи студенти Ленінградського суднобудівного інституту³¹, а в 1969 р. 32 польських студенти з Вроцлавського університету проходили практику на Броварському заводі пластмас³². У середніх школах №№ 87 і 92 Києва студенти-філологи з ПНР ведуть уроки української мови і літератури, відвідують фонетичні кабінети, зустрічаються з українськими письменниками у Спілці письменників УРСР та Інституті літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка³³. Всього за весь період співробітництва (1967—1975 рр.) вузи УРСР і Польщі обмінялися 3268 студентами³⁴. Про участь Української РСР у проведенні обміну студентськими групами у всесоюзному масштабі свідчать такі цифри: з ПНР підтримують тісні зв'язки 97 радянських вищих навчальних закладів, з них 11 розміщені на Україні³⁵.

В інтернаціональному вихованні молоді велике значення має виробнича практика, під час якої студенти безпосередньо знайомляться з виробництвом, робітничим класом. Це дає їй можливість правильно зорієнтуватися в політичному і економічному житті братньої країни.

Однією з форм співробітництва між вузами братніх соціалістичних країн є спільна робота у міжнародних студентських будівельних загонах. Так, юнаки і дівчата Львівського медичного інституту разом із студентами ПНР, СФРЮ працювали на будовах Чехословаччини. Львів'яни регулярно обмінюються студентськими будівельними загонами з вищими навчальними закладами Люблінського воеводства, Київський політехнічний інститут — з Вроцлавським, Ченстоховським та Лодзінським політехнічними інститутами. З свого боку студенти Люб-

²⁸ Советский Союз — Народная Польша, стор. 497.

²⁹ Поточний архів МВССО УРСР.

* Підрахунок зроблено на основі даних за 1972 р.

³⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 5110, оп. 1, спр. 1421, арк. 5; спр. 1662, арк. 61.

³¹ «Вестник высшей школы», 1960, № 2, стор. 75.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 5000, оп. 1, спр. 683, арк. 18; спр. 676, арк. 41.

³³ «Радянська освіта», 20 листопада 1965 р.

³⁴ Поточний архів МВССО УРСР.

³⁵ Підраховано автором.

лінського університету разом із студентами КДУ працювали на будовах Казахстану. Щороку на Україні у студентських будівельних загонах працюють 400—500 іноземних студентів, 13—20% з них — юнаки і дівчата з Польщі. В 1975 р. у добровільних загонах праці ПНР було 1,5 тис. радянських студентів³⁶. Молодь не тільки працює, але й вчиться сприймати дійсність, набуває навичок і знань, ділиться своїми думками і досвідом. Саме тут народжується міцна дружба, довіря, взаєморозуміння і, як відзначалося на VI з'їзді ПОРП, «криється глибокий історичний зміст: так закладається фундамент майбутнього всесвітнього братерства народів»³⁷.

³⁶ «Штандар млодих», 5 серпня 1975 р.

³⁷ VI съезд Польской объединенной рабочей партии. Основные материалы и документы, М., 1972, стор. 189.

ВПЛИВ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ

Ф. І. СТЕБЛІЙ (Л ь в і в)

Декабристський рух, кульмінаційним моментом якого були повстання на Сенатській площі в Петербурзі і Чернігівського полку на Україні, став однією з важливих подій в історії Росії. Порівняно невелика група дворянських революціонерів, що піднялися зі зброєю в руках на боротьбу за повалення самодержавства, ліквідацію кріпосного права і завоювання необхідних умов для свободи і прогресивного розвитку народів Росії, відкрила славу сторінку в літописі російського революційного руху. Їхні передові ідеї назавжди увійшли золотим фондом в історію суспільної думки, надихали не одне з наступних поколінь революційних борців.

Рух декабристів, що сколихнув Росію і знайшов відгук в багатьох країнах Європи, певною мірою торкнувся й Галичини, яка на той час була в складі монархічної Австрії. Ця тема, за винятком лише деяких її аспектів (наприклад, ставлення уряду Австрії до повстання дворянських революціонерів), досі не була предметом спеціального дослідження. Вивчення ж існуючих джерел і літератури дає змогу розкрити цілий ряд маловідомих, а то й зовсім невідомих зв'язків прогресивних сил Галичини з передовою Росією.

Перше знайомство майбутніх учасників руху декабристів з Галичиною відбулося під час воєнних походів у роки воєн проти Наполеона. Під час кампанії 1805—1806 рр. через її територію в Австрію і назад із своїм Алексопольським полком двічі передислокувався пізніше активний член Південного товариства І. С. Повало-Швейковський¹. Тоді ж через Броди — Золочів — Львів пролягав маршрут Апшеронського піхотного полку, в якому полковим ад'ютантом був підпоручик Ф. М. Глінка, в майбутньому представник першого покоління декабристів: член «Союзу порятунку», один з керівників «Союзу благоденства» і фактичний організатор та керівник його філіалу — «Вільного товариства любителів російської словесності»². Як учасник кам-

¹ Восстание декабристов, т. XI, М., 1954, стор. 137.

² Федор Глинка. Избранное, Петрозаводск, 1949, стор. 7.

панії 1815 р. через Галичину в Чехію і далі аж до Франції проходив згодом один з керівників Кам'янської управи Південного товариства С. Г. Волконський³.

Під час свого перебування в Галичині майбутні декабристи вступали в контакти з місцевим населенням, знайомлячись з його життям, спостерігали картину великих соціальних контрастів і суперечностей, співзвучну тяжкій кріпосницькій дійсності у себе на батьківщині. Своїми враженнями учасники походів через Галичину ділилися із співвітчизниками. Зокрема, Ф. М. Глінка розповів про них у книзі «Листи російського офіцера про Польщу, австрійські володіння в Угорщині з детальним описом походу росіян проти французів у 1805 і 1806 роках» (1808 р.), в основу якої було покладено його щоденник. Автор лаконічно, але змістовно описує зовнішній вигляд торгового міста Броди, замок у с. Підгірцях з його мистецькими цінностями, згадує про обізваність окремих жителів м. Золочева з науковою літературою, виявляє великий інтерес до м. Львова. Зокрема, приділяє увагу його давній історії, згадує засновників, говорить про захоплення цього руського міста польськими королями. «Не лише Львів, але й більша частина Галичини належали Росії (читай — Русі). Велика була держава Руська!»⁴ — писав Ф. М. Глінка.

У книзі автор відтворює життя народних мас, їхні звичаї, дає характеристику державного ладу, описує тяжке становище галицького селянства. «Чому ж вони такі нещасні? На це, — відзначає він, — можна вказати багато причин; найголовніша з них — надмірні податки... Галичина є новонадбаним краєм і тому платить податків незрівнянно більше від усіх німецьких областей»⁵. Ф. М. Глінка констатує надзвичайну економічну й культурну відсталість краю. Торкаючись правового становища галицьких селян, він говорить, що отримане у 80-х роках XVIII ст. право подавати скарги на поміщиків в окружне староство в дійсності є чистою ілюзією, оскільки останні «...за допомогою червінців уміють завжди засліплювати золотолюбних присяжних і складати вину на селян»⁶.

Правдивим зображенням гіркого, безправного життя селянства Галичини, щирим вболіванням за долю пригнобленого народу Ф. М. Глінка зарекомендував себе як письменник-гуманіст, що сприйняв радищевську концепцію про вільну людину і викриття тиранії. Заслугою Ф. М. Глінки було те, що він одним з перших прокладав шлях західноукраїнській тематиці на сторінки російської літератури XIX ст., намагаючись повернути до неї увагу своїх співвітчизників.

В кінці 10-х—на початку 20-х років з Галичиною підтримували міцні зв'язки й діячі зв'язаного з декабристським рухом «Вільного товариства любителів російської словесності». Членом-кореспондентом його був відомий польський етнограф та історик, піонер української фольклористики З. Доленга-Ходаковський — Адам Чарноцький⁷. У 1817—1818 рр. він жив у Галичині, займаючись історико-географічними, археологічними, етнографічними і фольклористичними дослідженнями. З. Доленга-Ходаковський зібрав там значний матеріал, що увійшов пізніше в його працю «Географічний словник», познайомився і встановив контакти з такими діячами культури, як І. Могильницький,

³ Восстание декабристов, т. X, М., 1953, стор. 103.

⁴ Ф. Г л и н к а. Письма русского офицера о Польше, австрийских владениях, Пруссии и Франции, ч. 1, М., 1815, стор. 186—187.

⁵ Там же, стор. 179—180.

⁶ Там же, стор. 186.

⁷ В. Б а з а н о в. Вольное общество любителей российской словесности, Петрозаводск, 1949, стор. 408.

І. Лаврівський, М. Гриневецький⁸. У праці З. Доленги-Ходаковського «Про слов'янщину до прийняття християнства», пройнятій просвітительськими ідеями, була зроблена перша спроба дати загальний огляд народнопоетичної творчості як цінного джерела для характеристики стародавньої історії слов'янства⁹.

Вчений не приховував ненависті до шляхти й духовенства, засуджував гніт і зневажливе ставлення панівних класів до народу і народних традицій. Погляди Ходаковського на походження слов'ян поділяли історики декабристи, зокрема О. Корнилович, О. Бестужев, А. Муравйов та ін.

У 1822 р. в Галичині під час наукової подорожі в слов'янські землі побував один з найактивніших діячів «Вільного товариства любителів російської словесності», близький до декабристських кіл, П. І. Кеппен¹⁰. Майбутній відомий російський статистик, географ і етнограф встановив контакти і налагодив обмін науковою інформацією в галузі джерелознавства і мовознавства з І. Лаврівським та М. Гриневецьким, сприяючи розширенню їхніх зв'язків з ученими братньої Росії¹¹.

Декабристи і близькі до них люди не обмежувалися лише відвідуванням Галичини та контактами з місцевим населенням. Цей край перебував у полі зору перших російських революціонерів і при виробленні ними планів повстання та майбутньої перебудови державного устрою Росії. Дедалі тіснішими ставали їх зв'язки з польськими таємними організаціями, які виступали за відновлення незалежності Польщі. Один з керівників Кам'янської управи Південного товариства декабристів, С. Г. Волконський, який на початку 1825 р. у Києві разом з П. І. Пестелем вів переговори з представником польського Патріотичного товариства про спільні дії проти царизму, знав про те, що мета польських таємних товариств — «створення незалежної держави з приєднанням до неї в різний час відірваних від Польської корони провінцій»¹². Цілком обгрунтованим є твердження М. В. Нечкіної про те, що на цих переговорах при розгляді питання про «взаємне сприяння на випадок зовнішньої війни» фактично ішлося про зобов'язання республіканської Росії сприяти відвоюванню «для незалежної Польщі і разом з нею польських територій, відірваних при поділах Польщі Пруссією і Австрією»¹³. Учасник переговорів з польського боку, Гродецький, свідчив на допиті, що росіяни обіцяли допомогти в поверненні цих земель¹⁴.

Заслуговує на увагу заява одного з керівників Північного товариства декабристів К. Ф. Рилеева під час обговорення разом з П. І. Пестелем у 1824 р. в Петербурзі питання про кордони майбутньої незалежної Польщі. «Кордони Польщі, — вважав К. Ф. Рилеев, — власне починаються там, де кінчаються наріччя малоросійське і руське, або по-польському хлопське; де ж більша частина розмовляє зга-

⁸ Г. Ю. Гербільський. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.), Львів, 1964, стор. 97—117.

⁹ В. А. Юзвенко. Українська народна постична творчість у польській фольклористиці XIX ст., К., 1961, стор. 29—34.

¹⁰ Е. Л. Мешкова. Рука и сердце брата. Из истории чешско-русских литературных связей первой половины XIX века, К., 1971, стор. 54.

¹¹ Г. Ю. Гербільський. Назв. праця, стор. 62—65; Матеріали по історії возродження Карпатской Руси, Львов, 1906, стор. 121—141.

¹² Восстание декабристов, т. X, стор. 127—128.

¹³ М. В. Нечкіна. Движение декабристов, т. II, М., 1955, стор. 117.

¹⁴ П. Ольшанский. Декабристы и польское национально-освободительное движение, М., 1959, стор. 119.

даними наріччями і сповідує греко-російську чи уніатську релігії, там Русь, давнє наше надбання»¹⁵. Такої ж думки дотримувалися й інші члени Північного товариства¹⁶. Це може бути достатнім свідченням того, що Східна Галичина розглядалася декабристами як українська земля, майбутня доля якої мала бути невіддільною від долі основних українських земель, возз'єднаних з Росією.

Підтримуючи контакти з керівниками польського Патріотичного товариства, декабристи знали про його зв'язки з Галичиною. Про це говорили на допитах П. І. Пестель, С. Г. Волконський, М. Бестужев-Рюмін¹⁷. За словами І. І. Горбачевського, на переговорах представників Південного товариства і Товариства об'єднаних слов'ян у вересні 1825 р. М. Бестужев-Рюмін запевняв «слов'ян», що члени польського таємного товариства «розсіяні не лише в Царстві Польському і приєднаних до Росії губерніях, а й в Галичині»¹⁸.

Традиція участі передових діячів — галичан в таємних організаціях, що йшла від «Союзу вільних поляків», знайшла своє продовження в Патріотичному товаристві, заснованому у Варшаві 1—3 травня 1821 р. Уже на першому етапі (1821—1822 рр.), коли в ньому брали гору найбільш прогресивні діячі В. Лукасінський та його однодумці, які пов'язували завдання боротьби проти царизму за незалежність Польщі з ліквідацією феодально-кріпосницького ладу і виступали за зміцнення дружби та союзу російського і польського народів у спільній боротьбі за свободу й посилено шукали безпосередніх контактів з російськими революціонерами, товариство прагнуло поширити свій вплив на Галичину¹⁹. В серпні 1821 р. до нього був прийнятий син шляхтича з Галичини, В. Тишкевич, який мав доручення вербувати там нових членів для цієї організації. Згодом, близько 1822 р., до неї ввійшов Я. Стшельбійський — колишній полковник польського війська, учасник національно-визвольного повстання під проводом Т. Костюшка, який з 1799 р. жив у Галичині. За відомостями, переданими царським урядом австрійським властям, він разом з Л. Пйотруським (також членом товариства) нібито був призначений «для поширення цієї секти в Галичині». Пізніше стало відомо про належність до товариства і Й. Стадніцького. У 1822 р. в Галичині (с. Лонка Ряшівського округу) поселився один із засновників і керівних діячів Патріотичного товариства полковник О. Оборський, який перед тим, будучи відряджений як емісар до м. Вільно, успішно здійснив організацію литовського відділення товариства. Майже всі названі особи підтримували зв'язки між собою, неодноразово зустрічалися у Львові, Ярославі, Боратині, Лонці, де, очевидно, обговорювалися справи товариства²⁰.

Галицькі члени товариства підтримували контакти з представниками варшавського центру. В 1822 р. до Львова з Варшави приїздив учасник організації К. Черноцький, який зустрічався там з О. Оборським і Я. Стшельбійським. В. Тишкевич неодноразово їздив з Гали-

¹⁵ Восстание декабристов, т. I, М., 1925, стор. 180.

¹⁶ М. В. Нечкина. Движение декабристов, т. II, стор. 52.

¹⁷ Восстание декабристов, т. IV, М., 1927, стор. 106; т. IX, М., 1950, стор. 232; т. X, стор. 127.

¹⁸ И. И. Горбачевский. Записки, письма, М., 1963, стор. 10.

¹⁹ И. А. Воронков. Польские тайные общества в Литве и Белоруссии в конце XVIII и первом тридцатилетии XIX в. — Исторические записки, т. 60, М., 1957, стор. 294; П. Ольшанский. Назв. праця, стор. 54—61.

²⁰ ЦДА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 1228, арк. 21—22; спр. 1225, арк. 1—7, 17—142; спр. 1226, арк. 11—13; спр. 1221, арк. 11—30; И. А. Воронков. Назв. праця, стор. 294.

чини до Королівства Польського і на Україну, де зустрічався із засновниками товариства, які рекомендували його О. Оборському як людину, віддану справі²¹.

Галичина перебувала в полі зору Патріотичного товариства і на другому етапі його існування (1822—1825 рр.), коли в керівництві стали переважати представники магнатства і вищого чиновництва, які ставили своєю метою лише незалежність Польщі в кордонах 1772 р., були противниками соціальних реформ і, хоч і йшли на переговори з декабристами, проте, боячись їх революційної програми, всіляко зволікали з остаточним затвердженням договору про російсько-польський революційний союз²². В той час до Кракова, Варшави, Пулав неодноразово приїжджав Й. Стадніцький. В січні 1824 р. він здійснив поїздку до Києва, де, як відомо, відбувалися переговори між представниками Південного і Патріотичного товариств. Там Й. Стадніцький зустрічався з одним із керівних діячів Патріотичного товариства: А. Яблоновським, а також з уповноваженим товариства по Волинській губернії П. Мошинським, тричі відвідував генерала М. Раєвського, в будинку якого збиралися декабристи²³.

Тісні зв'язки з Галичиною підтримували провідні діячі Патріотичного товариства: О. Ходкевич, Р. Сангушко, генерал Тишкевич, П. Мошинський, Антон і Станіслав Яблоновські, Г. Любомирський. За даними, надісланими галицькому губернському управлінню австрійським консульством з Варшави, на початку 1825 р. багато які з них побували у Львові, де зустрічалися з одним із керівників товариства, колишнім генералом Княжевичем, що прибув з Дрездена, і обговорювали справи товариства²⁴.

У світлі всього цього стає зрозумілою поінформованість декабристів напередодні повстання про зв'язки Патріотичного товариства з Галичиною. За свідченням І. І. Горбачевського, М. Бестужев-Рюмін у вересні 1825 р. переконував членів Товариства об'єднаних слов'ян, що учасники польського таємного товариства були «готові розділити з росіянами небезпеку перевороту і сприяти йому всіма своїми силами і способами»²⁵.

Перші звістки про повстання в Петербурзі надійшли до Львова на початку січня 1826 р., а в кінці місяця було одержано відомості і про повстання Чернігівського полку²⁶. Їх негайно було передано у Відень надвірній канцелярії, міністерству внутрішніх справ і губернатору Галичини Тааффе, який перебував у столиці. Звідти одержано вказівку збирати якнай докладніші відомості і терміново доповідати про всі найважливіші події в Росії, оскільки, як зазначалося в розпорядженні губернського управління окружним старостам в Жовкві, Золочеві, Тернополі і Заліщиках, «тепер, коли важливі події в Росії приковують до себе увагу всієї Європи, австрійському урядові дуже важливо мати якнай скоріше достовірні дані про всі важливі події такого характеру, особливо поблизу кордону»²⁷. Між окружними старостами, Львовом і Віднем зав'язалося жваве листування, за допомогою якого до правлячих кіл Австрії (канцлера К. Меттерніха, на-

²¹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 1228, арк. 23—26; спр. 1225, арк. 17—142.

²² П. Ольшанский. Назв. праця, стор. 164.

²³ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 1221, арк. 31—87.

²⁴ Там же, ф. 146, оп. 6, док. № 60, 64 за 1826 р.

²⁵ І. І. Горбачевский. Назв. праця, стор. 10.

²⁶ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 6, док. № 8, 9, 44 за 1826 р.

²⁷ Там же, док. № 45 за 1826 р.

двірної канцелярії, міністерства внутрішніх справ та ін.) надходила досить повна інформація про події в Росії. Крім того, важливі відомості одержували власті від комісаріату поліції в Бродах та австрійського посольства у Варшаві, а також від поміщиків, що поверталися до Галичини з Росії. Інформація стосувалася обставин повстання в Петербурзі і на Україні, його керівників (П. Пестеля, С. Трубецького, С. Муравйова-Апостола, С. Волконського, М. Орлова) та учасників, мети декабристських організацій — повного повалення існуючого ладу, знищення царської родини і запровадження нової форми правління; використання революції в Росії для відновлення незалежності Польщі і возз'єднання всіх польських земель; контактів декабристських організацій з Патріотичним товариством та ролі в них П. Пестеля; арештів керівників та учасників таємних організацій в Росії (С. Волконського, С. Муравйова-Апостола, В. Кюхельбекера, В. Давидова, братів Раєвських та ін.) і Польщі (А. Яблоновського, С. Кшижановського, О. Ходкевича, Г. Любомирського, Княжевича, П. Мошинського, М. Гарновського, Олізара, В. Тишкевича, В. Карвіцького та ін.), їх зв'язків з Галичиною і т. п.²⁸ Збройний виступ дворянських революціонерів у Росії викликав тривогу і страх у австрійських властей. Налякані повстанням, вони намагалися всіляко сприяти царизмові в розправі над декабристами та їх однодумцями — учасниками польських таємних організацій. Заступник губернатора Галичини А. Лобковіц уже в листі від 9 лютого 1826 р. пропонував надвірній канцелярії для того, щоб полегшити самодержавству якнайскоріше схопити учасників декабристських організацій, тимчасово припинити дію декрету надвірної канцелярії від 14 грудня 1808 р., яким встановлювалася досить складна процедура видачі зарубіжним країнам іноземців, звинувачених у вчиненні злочину. За розпорядженням імператора Франца I від 24 лютого 1826 р. дія цього декрету припинялась і губернське управління уповноважувалося «видавати таких осіб на вимогу царських властей без втручання судових органів і прийнятої звичайно в таких випадках процедури»²⁹. Відповідні вказівки були надіслані окружним старостам прикордонних східних округів краю.

Силкуючись за будь-яку ціну відгородити Галичину від можливої впливу ідей декабризму і виявити членів польських таємних організацій, правлячі кола Відня і Львова налагодили тісне співробітництво з властями Петербурга і Варшави з переслідуванні діячів визвольного руху. З цією метою до Петербурга в лютому 1826 р. їздив із спеціальною місією ерцгерцог Фердинанд д'Есте³⁰. Уряди Росії і Австрії обмінювались інформацією про виявлення учасників підпілля.

Особливо гостру реакцію викликали повідомлення ерцгерцога Фердинанда д'Есте з Петербурга від 11 лютого 1826 р. про встановлення там під час слідства зв'язків російських і польських таємних організацій з Галичиною та причетності до них Я. Стшельбійського, Й. Стадніцького і Л. Пйотруського, надіслані копії свідчень арештованого А. Яблоновського та інформація про зустріч учасників цих таємних організацій на початку 1825 р. у Львові з генералом Княжевичем. 22 лютого 1826 р., тільки-но до Львова прибув гонець з Петербур-

²⁸ Там же, док. № 46, 49, 53, 59, 60, 64, 72, 75, 78, 84—85, 90, 93, 97—99, 104, 112, 125, 137, 148—150, 183—185 за 1826 р.; оп. 1, спр. 1223, арк. 3—6; оп. 7, спр. 1546, арк. 14—15.

²⁹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 1546, арк. 10—12; спр. 1554, арк. 21—22.

³⁰ В. Борнс. Ставлення Австрії до повстання декабристів.— «Архіви України», 1966, № 3, стор. 28—29.

га, А. Лобковіц дав таємну вказівку директорові львівської поліції Брежани збирати дані про колишню політичну діяльність названих осіб, їх настрої, здійснювати негласний нагляд за ними, перлюструвати їхнє листування. Ще раніше директорові поліції було наказано зібрати відомості про перебування в 1825 р. у Львові Княжевича та про його контакти. 28 лютого 1826 р. А. Лобковіц віддав розпорядження про арешт Я. Стшельбіцького. 2 березня того ж року його було затримано в Ряшеві і наступного дня передано у в'язницю львівської дирекції поліції з наказом тримати в неприступному місці. Незабаром було арештовано Й. Стадніцького³¹. Міністр внутрішніх справ Австрії в листі до віце-губернатора Галичини 30 березня 1826 р. наголошував на надзвичайній важливості справи обох заарештованих і вимагав поставитись до неї з особливою увагою.

Проте слідство не дало очікуваних результатів. Я. Стшельбіцький і Й. Стадніцький категорично заперечили свою участь в таємних товариствах. За браком доказів їх звільнили з в'язниці. Однак без дозволу губерньського правління їм заборонялося залишати Галичину; за їх листуванням і зв'язками встановлювався нагляд поліції³².

Наприкінці березня 1826 р. великий князь Костянтин з Варшави повідомив віце-губернатора про належність до Патріотичного товариства галичанина О. Оборського. Його було взято під нагляд поліції і незабаром заарештовано. Під час допиту О. Оборський зізнався про свою діяльність у товаристві до переїзду в Галичину, назвав відомих йому керівників і учасників організації, серед них Я. Стшельбіцького і В. Тишкевича. Проте він заявив, що при переїзді до Галичини особисто не одержував від керівництва завдання щодо прийому нових членів і там нічого не робив у цьому напрямі. 8 травня 1826 р. О. Оборський був виданий царським властям³³.

Відомі й інші випадки взаємних дій австрійських і російських властей у виявленні та видачі діячів визвольного руху. Так, галицька адміністрація допомогла царському урядові арештувати діяча Патріотичного товариства Р. Солтика, повідомивши про виїзд останнього з Кракова до Німеччини. В 1826 р. властям Королівства Польського був виданий затриманий в Галичині В. Карвіцький, розшукуваний у зв'язку з належністю до таємного товариства. Адміністрація Королівства Польського передала в Галичину на розправу В. Тишкевича³⁴.

Не встигли австрійські правлячі кола отямитись від страху, викликаного повстанням декабристів, як їх чекав новий удар: на Правобережній Україні, зокрема на території, де раніше розгортали свою діяльність Васильківська і Тульчинська управи Південного товариства декабристів, повстали селяни, які почали нападати на шляхетські двори і чинити розправу над поміщиками та їхніми службовцями³⁵. В Київській, Волинській та Подільській губерніях у квітні 1826 р. спалахнули селянські заворушення, пов'язані з чутками про нову

³¹ Там же, стор. 31—32; ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 1212, арк. 48, 58—60, 101; оп. 6, док. № 64, 125 за 1826 р.; оп. 1, спр. 1213, арк. 26; спр. 1219 арк. 6—11.

³² ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 1220, арк. 28—29; спр. 1213, арк. 78—87; спр. 1216, арк. 100—106; спр. 1217, арк. 45; спр. 1219, арк. 6—11; спр. 1221 арк. 11—45; спр. 1225, арк. 1—7; В. Борис. Назв. праця, стор. 31—32.

³³ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 1218, арк. 56—62; спр. 1223, арк. 47—51; спр. 1225, арк. 17—142; спр. 1226, арк. 36—38.

³⁴ Там же, спр. 1223, арк. 12—15; спр. 1227, арк. 16—17; спр. 1228, арк. 12 спр. 1229, арк. 53—54.

³⁵ Там же, ф. 146, оп. 6, док. № 265, 289, 290 за 1826 р.

«Коліївщину» і появу «сина Гонти», який нібито розіслав панам укази з вимогою віддати всю землю селянам. В Уманському повіті повстали селяни сіл Романівки і Мошурового під керівництвом солдата Олексія Семенова³⁶. Австрійські власті побоювалися, щоб повстання не перекинулося в Галичину, де і без того не вщухали антикріпосницькі селянські виступи. Саме це спонукало їх з посиленою увагою слідкувати за подіями на Україні. Одержане 18 травня 1826 р. повідомлення про повстання селян А. Лобковіц передав надвірній канцелярії і міністерству внутрішніх справ, звідки надійшла вказівка чинити перешкоди будь-якому спілкуванню російських повстанців з галицькими селянами. У свою чергу, старости східних округів, військово командування, митне управління зобов'язувалися зробити все можливе, щоб учасники цього повстання не мали жодної змоги потрапити до австрійських володінь³⁷. Разом з тим було посилено боротьбу з антикріпосницькими виступами всередині країни. Імператор Франц I наказав вжити найрішучіших заходів для утримання спокою і безпеки в Галичині³⁸.

Австрійські власті намагалися приховати від населення Галичини справжній смисл повстання декабристів у Росії. В деяких періодичних виданнях, які виходили в краї (наприклад, у «Розмаїтостях» — літературному додатку до «Львівської газети»), протягом 1826 р. передруковувалися лише офіційні повідомлення петербурзьких газет, в яких у викривленому світлі трактувалися події в Петербурзі і на Україні, декабристи зображувались невеликою купкою звичайних змовників і державних злочинців³⁹.

Проте приховати правду про самовідданих борців за свободу Росії урядові не вдалося. Завдяки таємним антикріпосницьким організаціям, створеним українською і польською прогресивною молоддю, до Галичини проникала позитивна інформація про рух декабристів. У 30-х роках серед учасників «Союзу друзів народу», «Співдружності польського народу», «Союзу вільних галичан», «Союзу синів вітчизни» та ін. нелегально розповсюджувалася книга діяча польського визвольного руху М. Мохнацького «Повстання польського народу в р. 1830 і 1831», в якій містилася докладна розповідь про виникнення і діяльність декабристських організацій («Союзу благоденства», Північного і Південного товариств, Товариства об'єднаних слов'ян), їхню республіканську програму, а також переговори про спільний виступ з керівниками польського Патріотичного товариства проти царизму. Автор високо оцінював подвиг декабристів, яких називав найсвітлішими росіянами⁴⁰.

Молоді підпільники Галичини захоплювалися славнозвісною поемою «Дзяди» А. Міцкевича, в якій він вивів одним з героїв декабриста М. П. Бестужева-Рюміна, що співробітничав з польськими прогресивними колами. В посланні «Російським друзям», яким закінчувалася третя частина поеми, геніальний поет тепло відгукнувся про своїх ро-

³⁶ М. В. Нечкина. Назв. праця, т. II, стор. 423.

³⁷ ЦДДА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 6, док. № 284 за 1826 р.; № 265 за 1825 р.

³⁸ Класова боротьба селянства Східної Галичини. 1772—1849. Документи і матеріали, К., 1974, стор. 165—173.

³⁹ «Rozmaitości», 1826, №№ 7, 10, 32, 33, 35—41.

⁴⁰ М. М о х н а ц к і. Powstanie narodu polskiego w r. 1830 i 1831, t. 2, Wrocław, 1850, стор. 90—105; Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича, Львів, 1916, стор. CLXXVII; К. Студинський. Польські конспірації серед руських п'ютомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1846. — Записки наукового товариства ім. Шевченка, т. 80, стор. 62.

сійських побратимів К. Ф. Рилеева і О. О. Бестужева, до яких звертався із словами:

Коли здаля до вас, до скутого народу
На північ прилетять мої пісні-жалі
І продзвенять вгорі над вічним краєм льоду, —
Хай волю вам звістять, як весну — журавлі⁴¹.

Великою популярністю користувалася серед гуртківців⁴² повість Я. Чинського — польського письменника і публіциста-демократа, популяризатора ідей утопічного соціалізму Ш. Фур'є, під назвою «Цесаревич Костянтин і Йоанна Грудзінська, або польські якобінці», де було дано розгорнуту картину співробітництва діячів Патріотичного товариства (В. Лукасінського, С. Кшижановського та ін.) з декабристами, яких автор називав окрасою Росії, героями, «апостолами свободи», що вмирали на ешафоті із закличками «Хай живе республіка!»⁴³

Після поразки національно-визвольного повстання в Королівстві Польському 1830—1831 рр. в Галичині оселилось чимало його учасників, які несли людям слово правди про російських дворянських революціонерів. Серед них М. Гославський — автор вірша «На смерть Пестеля, Муравйова та інших мучеників російської свободи»⁴⁴.

Знайомство передової молоді Галичини з творами, в яких високо оцінювався подвиг декабристів — борців за волю народу, викликало у неї симпатії до російських революціонерів, а ім'я П. Пестеля стало прикладом, гідним наслідування. Свідченням цього була листівка з віршем львівського студента К. Шайнохи, розповсюджена 29 листопада 1835 р., в п'яту річницю польського національно-визвольного повстання. В ній автор, погрожуючи тиранам помстою з боку поневолених народів, які «починають домагатись своїх прав», звертався до авторитету декабриста П. Пестеля⁴⁵.

Прогресивні ідеали, які привели декабристів на Сенатську площу в грудні 1825 р., в 30—40-х роках гаряче сприймалися широкими колами прогресивної молоді Галичини, запалюючи її на боротьбу проти феодально-кріпосницьких порядків і австрійського абсолютизму, за соціальне і національне визволення українських і польських народних мас.

На початку 30-х років серед студентської молоді м. Львова великої популярності набула ідея слов'янської взаємності. Один з активних учасників тогочасного літературного життя, Людвік Набеляк, пізніше згадував, що поштовх до цього дали «історичні дослідження Зоріяна Ходаковського на ниві слов'янщини, а крім того недавні, хоч і невдалі, політичні зусилля Пестеля і Муравйова», які надихнули місцеву молодь «слов'янським духом». За свідченням Л. Набеляка, у Львові тоді виникло Товариство прихильників слов'янщини, яке ставило собі за мету, «з одного боку, використовувати всі слов'янські пам'ятки старовини для збагачення національної літератури, а з другого боку, шляхом ознайомлення з літературою та історією різних

⁴¹ Адам Міцкевич. Вибрані поезії, К., 1946, стор. 218; Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича, стор. СХХVIII, CLXVIII, CLXVI.

⁴² К. Студинський. Назв. праця, стор. 83; Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича, стор. CLI.

⁴³ J. Czuński. Jakobini polscy (powieść z czasów rewolucji 1830 r.), Warszawa, 1907.

⁴⁴ M. Gosławski. Poezye, Lipsk, 1864, стор. 230—231; Polski słownik biograficzny, т. 8, стор. 355—356; ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 5, спр. 929, арк. 12—93.

⁴⁵ W. Borys. Do historii ruchu społeczno-politycznego studentów uniwersytetu i młodzieży rzemieślniczej Lwowa w latach 1832—46.—Przegląd historyczny, 1963, z. 3, стор. 420.

слов'янських народів зав'язувати тісніші стосунки дружби і доброзичливості між тими народами». Учасниками цього гуртка, крім Л. Набеляка, були такі діячі польської літератури, як А. Бельовський, Жегота Паулі, К. Ценглевич, Л. Семенський, К. Вуйціцький та ін. Близькі стосунки з цими діячами підтримували члени «Руської трійці» — демократично-просвітительського гуртка, на громадсько-культурній діяльності якого також великою мірою позначилася ідея слов'янської взаємності⁴⁶. В таємних молодіжних організаціях «Союз мужів», «Слов'янські республіканці», «Союз синів вітчизни» та ін., в яких брало участь чимало галичан, продовжувала побутувати вперше висунута декабристами ідея об'єднання слов'янських народів у федеративну республіку⁴⁷. Під час революції 1848 р. її гаряче відстоював прогресивний громадсько-політичний діяч, колишній учасник «Союзу синів вітчизни» В. Подолинський⁴⁸.

Всупереч намаганням австрійських властей ізолювати Галичину від революціонізуючого впливу на неї подій в Росії такий вплив мав місце, засвідчивши тим самим популярність висунутих декабристами лозунгів далеко за межами Російської держави. Декабристський рух, зв'язки його учасників і прихильників з Галичиною сприяли поширенню в цьому краї передових ідей та розвитку визвольної боротьби, спрямованої проти кріпосництва і австрійського абсолютизму, за соціальний прогрес.

⁴⁶ W. Zawadzki, L. Nabełak. *Opowieść historyczna*, Lwów, 1886, стор. 3—4; L. Jabłkowski. *Pamiętniki*, Kraków, 1963, стор. 204; Г. Ю. Гербіальський. Назв. праця, стор. 174.

⁴⁷ В. О. Борис. З історії міжслов'янських зв'язків в 30-х і на початку 40-х років XIX ст. — «УІЖ», 1963, № 4, стор. 76—79.

⁴⁸ Ф. І. Стеблій. «Слово перестороги» В. Подолинського. — «УІЖ», 1966, № 12, стор. 44—51.

ВИКОРИСТАННЯ МАОІСТАМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ КИТАЮ В «КУЛЬТУРНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ»

Б. М. ГОРБАЧОВ (Москва)

Збройні сили як один з органів держави спираються на її матеріальну і моральну могутність і, отже, не займають самостійного місця в політичній організації суспільства. Визначаючи природу і призначення армії соціалістичного типу, В. І. Ленін відзначав: «...Ця армія закликається оберігати завоювання революції, нашу народну владу, Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів, весь новий, справді демократичний лад від усіх ворогів народу...»¹.

Марксистсько-ленінська теорія соціалістичної держави виходить з того, що для вираження різних інтересів трудящих необхідна спільна діяльність органів представницької влади, управління, правосуддя, прокуратури, органів захисту завоювань соціалізму, в тому числі армії. І щоб соціалістичне суспільство функціонувало нормально, вони повинні використовуватися за своїми специфічними напрямками, дія-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 208.

ти своїми специфічними засобами і методами. Жодний з цих органів не може розв'язати всі завдання самостійно, у відриві від решти. Спроба спертися в розв'язанні загальнодержавних завдань лише на якийсь один з них, нехтуючи інші, як показує історичний досвід, завжди таїть у собі великі ускладнення. «Досвід, що його проробила Радянська влада в справі військового будівництва,— підкреслював В. І. Ленін,— не можна розглядати як досвід ізольований. Війна включає в себе всі види всіх галузей будівництва. Будівництво нашої армії тільки тому могло привести до успішних результатів, що воно створювалося в дусі загального радянського будівництва, на основі класових співвідношень, які проявляються в галузі будь-якого будівництва»².

З антинаукових позицій ці питання розглядає керівництво Китаю. Теорія і практика військової політики маоїстів свідчать про їх відхід від марксистсько-ленінського вчення про війну й армію, про їх перекирення питання про роль і місце армії в соціалістичному суспільстві.

Спроби ототожнення армії з державною владою, що їх робили деякі лідери КПК ще в роки революційної боротьби китайського народу, наприкінці 50-х років набули дальшого розвитку. Маоїсти, по суті, перетворили армію в головний, вирішальний засіб своєї політики. Збройні сили підмінили в суспільстві керівну роль робітничого класу і комуністичної партії. Військовим ставиться в обов'язок розв'язувати соціально-економічні й культурно-політичні завдання.

Тепер Народно-визвольна армія Китаю діє не як орган політичної влади китайських трудящих, а як самодостатня сила, що використовується у вузькоогоїстичних інтересах групи маоїстів, проти всього народу. При цьому пекінське керівництво ігнорує об'єктивні закони суспільного розвитку, інтереси китайських трудящих, переоцінює роль політичного насилля в розв'язанні загальнодержавних завдань. Такий курс не міг не привести до переродження армії, до втрати її соціалістичного характеру.

Пекінське керівництво, паразитуючи на славних традиціях НВАК, намагається приховати справжню роль армії в сучасній політичній структурі КНР. Тому вивчення політичної ролі китайських збройних сил має велике значення як для викриття антимарксистської суті військової політики маоїстів, так і для аналізу військово-бюрократичного режиму, що існує нині в Китаї.

У повідомленні розглядається політична роль НВАК в період «культурної революції», коли найповніше розкрилися намагання Мао Цзе-дуна та його прибічників використати насильницькі органи держави для боротьби зі своїми противниками при розв'язанні внутрішніх і зовнішньополітичних завдань. Участь військових у здійсненні «культурної революції» свідчить про використання армії в антисоціалістичних цілях.

Схильність Мао Цзе-дуна до застосування збройної сили і «культурної революції» як засобу морально-психологічного впливу на умн для досягнення власних інтересів виявилася ще в ранні роки його діяльності³. Найчіткіше свої погляди на це питання Мао сформулював у 1938 р., заявивши: «Гвинтівка народжує владу, з допомогою гвинтівки здобувається все».

Зіткнувшись із значною опозицією своєму авантюристичному курсові в період провалу політики «великого стрибка», Мао Цзе-дун вирі-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 74.

³ Charismatic Leadership in Asia, Berkely, Calif., Reprinted from Asian Survey, vol. VIII, № 6, June, 1967, стор. 384.

шив використати армію в боротьбі зі своїми противниками. Проте НВАК, яка має славі бойові традиції і будувалася після утворення КНР з допомогою радянських військових спеціалістів на соціально-політичних і організаційних принципах, характерних для армії соціалістичної держави, не була надійною силою в руках групи Мао Цзе-дуна. Враховуючи це, він розгорнув боротьбу за безроздільний контроль над військовими. З цією метою Мао змінив вище керівництво збройних сил. Після усунення в 1959 р. Пин Де-хуая та інших 40 визначних воєначальників новий міністр оборони Лінь Бяо почав перетворювати армію в слухняне знаряддя виконання маоїстських планів. Для цього в армії систематично проводилися чистки командно-політичного складу у вигляді різних кампаній, які до середини 60-х років перевищили цифру 10⁴.

Внаслідок численних чисток, ідеологічної та морально-психологічної обробки маоїстам в основному вдалося подавити настрої невдоволення серед військових. Армія перетворилася в головну силу політичної організації суспільства, якій відводилася провідна роль у проведенні курсу на «загострення класової боротьби в країні». Маоїстська пропаганда розгорнула кампанію «Вся країна вчиться у НВАК»⁵, метою якої була воєнізація партійного і державного апарату, всієї системи ідейно-політичної та організаційної роботи.

Армія, виведена з-під партійного і державного контролю і поставлена на службу антисоціалістичному курсу групи Мао, була тим самим підготовлена до участі в «культурній революції». Так звана «велика пролетарська культурна революція» стала нічим іншим, як військовим терористичним переворотом, у ході якого маоїсти прагнули встановити в країні військово-бюрократичний режим.

У здійсненні плану Мао Цзе-дуна армії відводилася вирішальна роль. Однак спочатку маоїсти намагалися тримати армію в тіні, щоб закамуюфлювати характер військового перевороту.

На політичну арену виступили хунвейбіни і цзаофані, діяльність яких організували та контролювали представники армії⁶. Армійські інструктори навчали «червоних охоронників» прийомам рукопашного бою і стройовій підготовці, спрямовували їх на розгром партійних і конституційних органів влади.

Відкривши «вогонь по штабах», хунвейбіни почали захоплювати владу в присутності озброєних патрулів, а коли опір партійних працівників ставав дедалі значнішим, військові подавали безпосередню допомогу так званим революційним елементам⁷. Армії також доводилося втихомирювати сутички між різними угрупованнями хунвейбінів, припиняти їхні безчинства. В цьому випадку військових закликали виконати наказ Чжоу Ень-лая про те, що в рядах хунвейбінів треба навести порядок і перетворити їх в організаційний і дисциплінований резерв НВАК⁸.

«Червоні охоронники» і «бунтарі» були невдоволені тим, що військові частини не в усьому їх підтримують. Справа часом доходила до великих сутичок між військовими і хунвейбінами. Це змусило маоїстів «наводити порядок» у взаєминах армії та «революційних елементів».

⁴ Чжоу Цзінь-вень. Армія Мао Цзе-дуна (китайською мовою), Гонконг, 1964, стор. 211.

⁵ «Женьмінь жібао», 2 лютого 1964 р.

⁶ Див. Л. М. Гудошников. Политический механизм КНР, М., 1974, стор. 122.

⁷ Frankin W. Hoyn. A Short History of Chinese Communism, New York, 1967, стор. 128.

⁸ "Current History", September 1967, стор. 165.

Так, «Хунці» (1967, № 5) писав: «У деяких місцях військові можуть допустити тимчасові помилки в підтримці революційних лівих у складних умовах класової боротьби. Ні в якому разі не чинити відкритої опору і не боротися проти НВА. Армія вже внесла важливий вклад у підтримку пролетарських елементів у боротьбі за владу»⁹.

Початок залучення збройних сил до «культурної революції» поклала передова стаття «Цзефанцзюнь бао» від 18 квітня 1966 р., яка закликала армію «вище піднести прапор ідей Мао Цзе-дуна» і взяти активнішу участь у боротьбі, що розгорнулася. Після «реорганізації» армійської групи в справах «культурної революції» маоїсти віддали розпорядження «направити армію на всебічну підтримку широких мас лівих»¹⁰. Інакше кажучи, війська одержали наказ встановити контроль по всій країні. Такі заходи були викликані тим, що маоїсти зрозуміли нездатність одних хунвейбінів захопити владу, до того ж армія мала заповнити вакуум, що утворився внаслідок розгрому партійно-державних органів.

Армію наділили поліцейськими функціями. Спеціальні військові частини, що дістали назву «частин по підтримці лівих», розправлялися не тільки з цивільними особами, а й армійськими підрозділами, які виступали проти «вказівок «великого керманіча»¹¹. Перетворивши армію в інструмент насилля над трудящими, Мао Цзе-дун змусив збройні сили виконувати чужі їм функції керівництва всім життям країни.

Відкрито виступивши на арені політичної боротьби, армія розгорнула рух по «трьох підтримках, двох військових заходах». «Три підтримки» означають: «підтримка лівих у захопленні влади, підтримка промисловості й сільського господарства», тобто встановлення військового контролю над народним господарством. «Два військових заходи» означають: «військове управління» і «військове навчання».

Військові брали широку участь у розгромі конституційних органів влади і партійних комітетів як у центрі, так і на місцях. Замість них маоїсти у військових мундирах створювали нові органи влади — «ревкоми», які мали офіційну назву органів «революційного поєднання трьох сил»¹², тобто представників армії, хунвейбінів і відданих Мао колишніх працівників адміністративно-господарського апарату.

Ключові позиції в нових органах влади зайняли військові, вони очолили 24 з 29 «ревкомів» провінційного рівня. Основне призначення «ревкомів» маоїсти бачили в тому, щоб «вивчати і застосовувати ідеї Мао в тісному зв'язку з життям, оволодіти і як слід застосовувати їх»¹³.

Характеризуючи обстановку в Китаї в цей період, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев зазначав: «...Коли армія силою розганяє законні органи влади і створює замість них нові, в яких сама займає ключові пости, то який же це захист справи соціалізму в Китаї? Це більше схоже на реакційний військовий переворот»¹⁴.

На 1968 р. Мао з допомогою НВА встановив свій контроль над більшістю секторів у країні. Армія керувала промисловим і сільсько-

⁹ The People's Liberation Army and China's Nation-Building, New York, 1973, стор. 334.

¹⁰ «Цзефанцзюнь бао», 23 січня 1967 р.

¹¹ В. Г. Гельбрас. Китай: кризис продолжается, М., 1973, стор. 29.

¹² «Хунці», 1967, № 5, стор. 5.

¹³ Китай сегодня, М., 1969, стор. 191.

¹⁴ Л. І. Брежнев в Ленинском курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 501.

господарським виробництвом. Багато воєначальників було послано для роботи в Держраду, 33 міністерства очолили люди, переведені з НВАК¹⁵. В період з 1950 по 1957 рр. кількість демобілізованих військовослужбовців, що працювали, як правило, на керівних постах у народному господарстві, становила 7 млн. чол.¹⁶ У 1965 р. близько 200 тис. колишніх військових займали різні посади в «політвідділах», утворених у господарському апараті¹⁷.

Військово-контрольні комітети, що функціонували по всій країні, керували також ідеологічною обробкою китайського народу. Військовослужбовці розгорнули діяльність загонів «по пропаганді ідей Мао». В червні 1968 р. агентство Сінхуа повідомило, що війська, розміщені в Північному Китаї, виділили 100 тис. військовослужбовців для пропаганди «ідей Мао»¹⁸.

Маоїсти використали армію для здійснення своїх устремлінь в найрізноманітніших галузях аж до керівництва народною освітою і «перевиховання» інтелігенції¹⁹. Військовослужбовці направлялися у навчальні заклади всіх ступенів, щоб викладати головним чином два предмети: «ідеї Мао Цзе-дуна і військову справу»²⁰. Учнівська молодь, що відіграла свою роль у розгромі опозиції Мао, за замислом «великого керманіча», усувалася з політичної арени. Хунвейбінів відсиляли з міст у віддалені сільські райони Китаю, що здійснювалося, переважно, армією. Бійці і командири НВАК конвоювали молодих людей при переїздах, розправлялися з небажаними залишати рідні місця.

Військові тримали під суворим контролем і культурне життя країни, якщо таке взагалі існувало в період «культурної революції»²¹. Військовослужбовці замінили собою письменників, композиторів, художників, значна частина яких знаходилася на «перевихованні» на селі.

У роки «культурної революції» маоїсти остаточно знехтували положення марксизму-ленінізму про керівництво компартії збройними силами. На IX з'їзді КПК (квітень 1969 р.), що оформив підсумки військово-політичного перевороту, військові становили більшість серед членів і кандидатів у члени ЦК КПК і в Політбюро (наводяться різні дані — від 45 до 53%)²².

Вирішальну роль відіграли військові й у створенні нових парткомів. Із 29 парткомів провінційного рівня, встановлених за серпень 1971 р., командири і політкомісари НВАК очолювали 21, серед 158 керівних діячів парткомів, по суті, нової, маоїстської партії більш як 60% становили військові²³. Армія почала виступати як армія-партія з маоїстською ідеологією.

Змусивши збройні сили виконувати внутрішню функцію, чужу арміям соціалістичних країн, — репресії щодо народу, підміну партійних і державно-адміністративних органів і т. п., Мао Цзе-дун не зупинився на цьому. Він повністю перекутив і зовнішню функцію зброй-

¹⁵ "Problems of Communism", March—April, 1969, стор. 37.

¹⁶ J. Gittings. The Role of the Chinese Army, New York, 1966, стор. 365.

¹⁷ «Женьжінь жібао», 18 травня 1965 р.

¹⁸ The Military and Political Power in China in the 1970's, N. Y., 1972, стор. 38.

¹⁹ С. Д. Маркова. Маоизм и интеллигенция, М., 1975, стор. 182, 189.

²⁰ Ван Мин. О событиях в Китае, М., 1969, стор. 26.

²¹ Л. С. Кюзаджан. Идеологические кампании в КНР, М., 1970, стор. 220.

²² James P. Harrison. A History of the Chinese Communist Party, 1921—1972, the Long March to Power, New York, 1972, стор. 507; "Problems of Communism", November—December, 1969, стор. 26.

²³ "Military Review", 1973, стор. 22—23.

них сил Китаю — захист революційних завоювань трудящих від зазіхань імперіалізму.

Лідери Пекіна перетворили НВАК в знаряддя своєї гегемоністської політики на міжнародній арені. «Голодувати і готуватися до війни» — ось на що орієнтували китайський народ маоїсти.

Вістря боротьби керівництво Китаю спрямувало на Радянський Союз. Саме в нашій країні, яка послідовно проводить в життя ленінські принципи зовнішньої політики — політику миру і безпеки народів світу, маоїсти бачать «головну перешкоду на шляху досягнення своїх гегемоністських цілей»²⁴. Штучно напружуючи обстановку на радянсько-китайському кордоні, зосереджуючи в прикордонних районах війська і створюючи там військові поселення, китайські лідери дійшли до збройних провокацій.

Маоїсти, які захопили керівні пости в партії й армії, порвали інтернаціональні зв'язки НВАК із Збройними Силами СРСР і з арміями більшості інших соціалістичних держав.

Мао Цзе-дун та його прибічники виступили проти координації зусиль соціалістичних країн у поданні допомоги героїчному В'єтнаму. Китайська адміністрація навіть перешкоджала переведенню радянської бойової техніки і спеціалістів у ДРВ²⁵. У той самий час китайці дуже обережно й умовно допомагали В'єтнаму в роки найбільшого втручання США, при цьому підкреслюючи, що подаватимуть безпосередню підтримку лише у разі нападу США на Китай²⁶.

Виступаючи проти скорочення озброєнь, проти заходів приборкання паліїв ядерної війни, нарощуючи свій ракетно-ядерний потенціал, китайські лідери сподівалися за допомогою воєнної сили нав'язати народам світу свою волю. Тільки за 1960—1970 рр. щорічні витрати КНР на воєнні потреби зросли з 5,8 до 20 млрд. юанів, тобто в 3,5 рази²⁷. Китай нарощував свої ВМС у районі Південно-Китайського моря і зайняв третє місце у світі за силою підводного флоту і чисельністю ВМС. Така морська могутність відповідала стратегії маоїстів на міжнародній арені²⁸.

Зусилля Китаю щодо створення власної ядерної зброї стали важливим компонентом маоїстської політики по перетворенню країни у військового гіганта, здатного диктувати свої умови при розв'язанні прикордонних та інших міжнародних питань. Маоїсти, крім «ядерного шантажу», були готові застосувати щодо неядерних сусідів воєнний тиск звичайними засобами озброєння²⁹.

Силкуючись встановити безроздільне панування над Азією, китайське керівництво намагалося створити на континенті напружену обстановку. Втручаючись у внутрішні справи країн Південно-Східної Азії, маоїсти підтримують антиурядові партизанські рухи, надають політичне пристищення противникам урядів країн регіону. Наприклад, на північному сході Таїланду перебувало 600—1000 озброєних терористів, що діяли мобільними групами по 20 чол. У травні 1969 р. прем'єр-міністр Малайзії заявив, що зростання антиурядових повстань зумовлене підтримкою і підбурюванням Пекіна³⁰.

²⁴ А. А. Епишев. Идеологическая борьба по военным вопросам, М., 1974, стор. 89.

²⁵ "Problems of Communism", November—December, 1969, стор. 34.

²⁶ С. Сергеевич. США и Китай, М., 1969, стор. 140.

²⁷ «Проблемы Дальнего Востока», 1972, № 3, стор. 64—65.

²⁸ "Foreign Affairs", July, 1972, vol. 50, № 4, стор. 743, 750.

²⁹ Harold Hinton. An Introduction to Chinese Politics, New York, 1973, стор. 179.

³⁰ "Current History", January, 1967, стор. 20; "Current History", September, 1969, стор. 166.

Військовослужбовці НВАК, що користувалися великим довір'ям маоїстів, залучалися як інструктори в розташовані на території Китаю центри військової підготовки повстанців з країн, що розвиваються. Там їх навчали не стільки для боротьби проти колоніалізму, скільки для здійснення особливих цілей у «третьому світі». Китайські лідери не тільки підтримували екстремістів у Бірмі, Індії, Індонезії, але й посилали своїх спеціально навчених військовослужбовців для участі в антиурядових акціях³¹. Штовхаючи національно-визвольний рух на антимарксистський шлях штучного створення «революційних ситуацій», вони силкуються впровадити маоїстську концепцію «народної війни». Такі дії грають на руку міжнародному імперіалізму.

Як «зразок» воєнного будівництва для країн, що розвиваються, керівництво Китаю настійно пропонує армію напівпартизанського типу, яка повинна «заманювати» противника в глибину території і «вмотувати» його затяжними партизанськими діями. Наслідкування китайської «моделі» вело б, по суті, до підризу безздатності молодих національних армій. Так, виступаючи проти припинення вогню в 1967 р. на Близькому Сході, китайські лідери надіслали президенту Насеру спеціальний план воєнних дій, в якому передбачалася реорганізація єгипетської армії для ведення партизанської боротьби. Цей план Насер відхилив³².

Ідеї «народної війни», настійно нав'язувані маоїстами, знайшли, втім, прихильників в окремих країнах Азії й Африки³³. Більше того, антирадянська пропаганда, яку розгорнули китайські лідери, воєннотерористична роль, що її відіграла НВАК у ході «культурної революції», — все це справило негативний вплив на частину військової верхівки молодих країн Сходу³⁴.

Така політика Китаю спрямована «проти інтересів світового соціалізму, визвольної, антиімперіалістичної боротьби, проти інтересів справи миру і безпеки народів»³⁵.

Події «культурної революції» показали, що, хоча маоїсти і зуміли спертися на армію у здійсненні військового перевороту, далеко не всі військовослужбовці підтримували антинародну політику Мао Цзе-дуна. В міру протиставлення маоїстами збройних сил трудящим масам країни зростає опір цьому курсу з боку командного і рядового складу НВАК. Багато військовослужбовців розуміли ту ганебну роль, яку відводив їм «великий керманіч» — роль гнобителів китайського народу, опори військово-бюрократичного режиму, який є перешкодою на шляху соціалістичного розвитку КНР.

Наділення армії невластивими їй функціями активного втручання у народне господарство глибоко хвилювало вищих воєначальників, які безпосередньо відповідали за національну оборону. Дії армії в період «культурної революції» тільки зовнішньо були організованими, швидкими і рішучими, насправді ж вони не завжди відповідали планам Мао Цзе-дуна. НВАК, яку пекінська пропаганда називала «найкращим інструментом у руках голови Мао», не мала «монолітної єдності», її роздирали міжусобиці. Багато повідомлень з Китаю вказували на те, що ряд військових частин підтримували противників Мао Цзе-дуна. Наприклад, 25 грудня 1967 р. «дацзибао» в Пекіні повідом-

³¹ «Проблеми Дальнього Востока», 1973, № 4, стр. 105, 121—122.

³² «Проблеми Дальнього Востока», 1974, № 4, стор. 78.

³³ Т. Л. Д е й ч. Маоизм — угроза Африке. М., 1972, стор. 40—41.

³⁴ Зарубежный Восток и современность, т. 1, М., 1974, стор. 448.

³⁵ Л. І. Б р е ж н е в. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, М., 1974, стор. 68.

ляли про селянські заворушення принаймні в п'яти провінціях, підтримані військовими частинами³⁶.

У багатьох військових округах процвітав фракціонізм. Особливо гострий конфлікт існував між провінційними військами і корпусами центрального підпорядкування. Часом виникали великі збройні сутички із застосуванням авіації, танків і артилерії, як це було влітку 1967 р. в Ухані, навесні 1968 р. у Тибеті³⁷.

Щоб зберегти безроздільний контроль над армією, Мао Цзе-дун постійно робив перестановки командних кадрів, влаштовував численні чистки особового складу НВАК.

Події періоду «культурної революції» свідчать про перетворення НВАК у знаряддя антинародної політики Мао та його прибічників. Процес посилення ролі військових зайшов так далеко, що Мао Цзе-дун побачив у цьому реальну загрозу своєму становищу.

Закономірним результатом безпринципної боротьби за владу, свідченням кризи маоїстського режиму стало усунення з політичної арени у вересні 1971 р. великої групи воєначальників, у тому числі міністра оборони Лінь Бяо, який вважався «наступником» Мао.

Усунення Лінь Бяо і перетасовки вищих чинів китайської армії, проведені в 1974—1975 рр., не були, проте, ударом по всіх збройних силах і не змінили суті нинішнього військово-бюрократичного режиму. Просто Мао Цзе-дун намагався поставити армію у більшу залежність від своєї волі. Невипадково в 15 статті нової конституції КНР, прийнятої в січні 1975 р., одноосібне керівництво всіма збройними силами покладається на голову ЦК КПК, тобто Мао Цзе-дуна³⁸.

З лютого 1975 р. у Китаї, поряд з проведенням кампанії «критики Лінь Бяо і Конфуція», була розгорнута чергова політична кампанія «Вивчати теорію диктатури пролетаріату», мета якої під прикриттям марксистської термінології зробити спробу зміцнити маоїстський режим, організувати новий похід на життєвий рівень і права трудящих³⁹.

На початку вересня 1975 р. китайський уряд розпочав нову кампанію під лозунгом критики класичного роману «Річкові заводи», написаного в XIV ст.⁴⁰ Однак критика персонажів роману, так званих «капітулянтів», — лише привід для розгортання ще одного наступу на противників маоїстської політики. В цих умовах роль армії як знаряддя насилля зберігається. Бо, як заявляють маоїсти, «Народно-визвольна армія Китаю є хребтом диктатури пролетаріату (маоцзедунівської диктатури.— Б. Г.) і несе всличесну відповідальність за її зміцнення»⁴¹. Ототожнюючи військово-бюрократичний режим з диктатурою пролетаріату, китайські керівники, як і раніш, використовують збройні сили для забезпечення своїх великодержавних інтересів.

Перетворення НВАК у знаряддя військово-бюрократичної диктатури є ще одним переконливим свідченням перекручення марксистсько-ленінської теорії й міжнародного досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва.

³⁶ "Problems of Communism", November—December, 1969, стор. 31; "Current History", February, 1968, стор. 120.

³⁷ Китайская Народная Республика: политическое и экономическое развитие в 1973 году, М., 1975, стор. 102.

³⁸ «Женьмінь жібао», 20 січня 1975 р.

³⁹ «Женьмінь жібао», 9 лютого 1975 р.

⁴⁰ «Женьмінь жібао», 4 вересня 1975 р.

⁴¹ "Peking review", 1975, № 6, стор. 7.

Зашипки

М. С. К А Н Ю К А (К и ї в)
РОЛЬ ПРЕСИ
В ІДЕЙНОМУ ВИХОВАННІ ТРУДЯЩИХ
ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ
[1939—1941 рр.]

Возз'єднання у 1939 р. Західної України з Радянською Україною «було історичною подією в житті білоруського і українського народів, актом, який мав велике значення для всієї Радянської держави»¹. Воно вивело західноукраїнських

трудящих з безправ'я і злиднів на широкий простір вільного творчого розвитку. Під керівництвом Комуністичної партії, при допомозі братніх народів СРСР робітники і селяни західних областей України включилися у соціалістичне будівництво, здійснюючи перетворення краю на нових засадах.

Могутньою зброєю КПРС у цій справі стала партійно-радянська преса. Здійснюючи свої функції пропагандиста, агітатора і організатора, вона залучала західноукраїнських трудящих до управління державою, піднімала їх до свідомої історичної творчості.

Діяльність партійно-радянської преси в умовах здійснення перших соціалістичних перетворень в західних областях УРСР вже частково висвітлювалася в окремих працях радянських істориків². Проте діяльність Комуністичної партії у створенні преси і керівництво нею, а також роль преси у марксистсько-ленінському вихованні трудящих краю досліджені недостатньо.

У даній замітці автор робить спробу показати значення партійно-радянської преси в ідеологічній роботі КПРС серед західно-українського населення.

Виходячи з вказівки В. І. Леніна про те, що «систематичне ведення принципіально витриманої і всебічної пропаганди й агітації»³ неможливе без добре поставленої преси, Комуністична партія вже з перших днів визволення західних областей УРСР велику увагу приділяла поширенню серед трудящих краю радянських газет та створенню періодичної преси на місцях.

Вже перші газети, які видавалися Українським фронтом, арміями, дивізіями («Вільна Україна», «Красная Армия», «Радянська Україна», «За Советскую родину», «Ворошиловский залп», «Красноармейская

¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, К., 1974, стор. 82.

² М. Б. Морозов. Газета «Правда» — прапороносець ідей дружби народів (На матеріалах західних областей України), Тернопіль, 1959; У боротьбі за світлі ідеали комунізму, Львів, 1970, стор. 217—227; Й. Д. Черниш. Комуністична партія України — організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939—1950 рр.), К., 1963; Л. В. Назарова. Боротьба Комуністичної партії за створення і виховання кадрів радянської інтелігенції в західних областях України. (1939—1950). Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук, К., 1960; В. Л. Варецький. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР (В довоєнний період), К., 1960.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 9.

правда» та ін.), поряд з оперативними зведеннями друкували інформацію про СРСР, життя і працю радянських людей, будівництво соціалізму. Журналісти, письменники, червоноармійці — недавні робітники і селяни — у своїх статтях, повідомленнях, нарисах розповідали населенню про Радянську владу, її класову суть, історичне та політичне значення походу Червоної Армії.

Велику роль відіграла республіканська і центральна преса, зокрема, газети «Комуніст», «Правда», «Красная звезда» та ін. З 22 вересня по 1 листопада 1939 р. у західні області УРСР було направлено понад 6 млн. примірників газет і журналів, 440 тис. плакатів і лозунгів, 2 млн. примірників текстів революційних пісень та ін.⁴

КПРС спрямовувала свої зусилля на налагодження випуску газет — спочатку органів Тимчасових революційних управлінь, а з встановленням у західних областях України Радянської влади — органів обкомів КП(б) У та облвиконкомів, райкомів партії та райвиконкомів. Так, у вересні — жовтні 1939 р. тут виходили такі газети: «Вільна Україна» (Львів), «Червоний штандар» (польською мовою, Львів), «Більшовицька правда» (Дрогобич), «Червоний прапор» (Ровно), «Радянська Україна» (Станіслав), «Вільне життя» (Тернопіль), «Вільна праця» (Луцьк). У листопаді — грудні того ж року почали випускатися обласні комсомольсько-молодіжні газети — «Молодий ленінець» (Луцьк), «Молодий сталінець» (Ровно), «Комуністична молодь» (Станіслав), «Комсомолец» (Тернопіль), а також 4 міські та 33 районні, всього — 48 газет.

У 1940 р. кількість газетних видань у західних областях УРСР майже подвоїлася. З'явилися «Радянська Буковина» (Чернівці), дві комсомольсько-молодіжні «Ленінська молодь» (Львів) та «Комсомолец Буковини» (Чернівці), дві галузеві «Большевик транспорта» та «Ковельский железнодорожник». У тому ж році вийшли ще 1 міська й 16 районних, всього — 70 газет.

Послідовно здійснюючи ленінську національну політику, а також враховуючи той факт, що серед українського населення краю проживає багато поляків і молдаван, за рішенням ЦК КП(б)У у травні 1941 р. почали виходити обласні партійні газети «Більшовицька правда» (польською мовою, Тернопіль) і «Більшовицька правда» (молдавською мовою, Чернівці). Водночас з'явилася ще одна комсомольсько-молодіжна газета «Більшовицьке плем'я» (орган Дрогобицького обкому ЛКСМУ). Напередодні війни тут функціонувало 10 обласних партійних газет, 7 — комсомольсько-молодіжних, 6 — міських, 2 — транспортних, 67 — районних, всього — 92 газети.

З самого початку перед партійно-радянською пресою західних областей України постали важливі завдання; з одного боку, — допомогти КПРС утвердити і зміцнити радянський лад, мобілізувати трудящих на боротьбу за здійснення соціалістичних перетворень, на розгром націоналістичних елементів, а з другого, — сконцентрувати свої зусилля на комуністичному вихованні робітників і селян краю, які майже 20 років піддавалися посиленій буржуазній пропаганді, ідеологічному наступу українських буржуазних націоналістів.

Для того, щоб у найкоротші строки подолати економічну і культурну відсталість західних областей УРСР, КП(б)У поряд із заходами по відродженню тут промисловості й сільського господарства, проводила велику виховну роботу. Проте низький культурно-освітній рівень трудящих, їх неписьменність значно ускладнювали цей процес. Так, лише в Городненському повіті на Станіславщині було 11 251 зовсім неписьмен-

⁴ «Большевистская печать», 1940, № 1, стор. 46.

них, а в гірських районах серед селян-гуцулів неписьменність становила 85—90%⁵.

Партійні, радянські та комсомольські організації західних областей України все ширше розгортали масово-політичну роботу серед трудящих краю. Створювалися гуртки, де вивчалися історія партії, основи марксистсько-ленінської теорії, організовувалися семінари, університети марксизму-ленінізму. На заводах, фабриках, у навчальних закладах, хатах-читальнях діяли гуртки по вивченню програм і статутів партії і комсомолу. Зокрема, у грудні 1939 р. в Станіславській області функціонувало 90 гуртків по вивченню статуту і 45 — історії і програми партії⁶, а також 25 парткабінетів, де трудящі знайомилися з творами класиків марксизму-ленінізму⁷. Протягом жовтня — листопада 1939 р. в області було прочитано 1450 лекцій і доповідей⁸.

Армійські комуністи за цей час прочитали для місцевого населення 240 доповідей і провели 710 бесід⁹. Виступаючи на XV з'їзді КП(б)У, командуючий 6-ю армією П. І. Голиков зазначав, що під час виборів до Верховної Ради СРСР воїнами-агітаторами було охоплено 404 села, 88 підприємств, 157 міських виборчих дільниць, а також проведено 6500 бесід, 1500 зборів і організовано 6500 гуртків¹⁰.

Як могутній засіб політичного виховання і пропаганди, преса користувалася величезним авторитетом серед західноукраїнського населення. Так, якщо раніше в с. Любитів Ковельського району Волинської області газети передплачували піп, війт та поміщики, то після возз'єднання селяни передплачували 300 примірників газет і журналів¹¹. У с. Уховецьке того ж району до встановлення там Радянської влади газети одержували тільки 3 чол., а в 1940 р. — 287¹². 11 січня 1940 р. газета «Вільна праця» повідомляла: «Радянські газети, журнали й інша література купуються нарозхват. До 1 січня 1940 р. в м. Луцьку щоденно розповсюджувалось по 8300 примірників газет, тисячі журналів і брошур. Міське бюро «Союздрук» прийняло передплату на 7518 примірників газет і 4 тис. журналів... В області зараз налічується 32 300 передплатників на газети та 14 744 — на журнали. В це число не входять передплатники на обласну і повітові газети, тиражі яких теж становлять десятки тисяч. Значну частину передплатників на газети і журнали становлять селяни»¹³.

Аналіз газетних публікацій того періоду свідчить, що основну увагу преса зосереджувала на підвищенні політичного рівня робітників і селян західних областей України. Друкувалися статті, які допомагали їм усвідомити чергові завдання, що ставилися партією перед найширшими масами трудящих у перебудові життя на соціалістичних засадах, піднімали їх активність. Зокрема, газета «Вільна Україна» писала: «В народі збуджуються нові сили. Живлячі соки звільненої землі поють нові паростки життя. Завдання всіх нас, використати нові сили і рушити вперед велику історичну правду — укріплення нового ладу, вінцем якого є всенародне щастя, достаток і культура»¹⁴. А газета «Радянська Бу-

⁵ Івано-Франківський обласний державний архів, ф. 1, оп. 2, спр. 1089, арк. 28—31.

⁶ Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 28—29.

⁷ Там же, арк. 30.

⁸ Там же, спр. 2, арк. 78.

⁹ Там же, спр. 5, арк. 28.

¹⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 602, арк. 123.

¹¹ «Прапор Леніна», 11 квітня 1941 р.

¹² «Большевистская печать», 1940, № 19, стор. 6.

¹³ «Вільна Україна», 11 січня 1940 р.

¹⁴ «Вільна Україна», 1 жовтня 1939 р.

ковина» надрукувала статтю тодішнього секретаря Чернівецького повіткому КП(б)У нині члена Політбюро ЦК Компартії України, Голови Президії Верховної Ради УРСР І. С. Грушецького, в якій перед партійними організаціями і селянськими комітетами ставилися важливі завдання щодо проведення розподілу поміщицької і монастирської землі серед селян¹⁵.

Виходячи з специфічних умов західних областей УРСР, партійні організації краю спрямовували роботу преси так, щоб вона озброювала трудящих історичним досвідом боротьби КПРС за індустріалізацію країни і колективізацію сільського господарства, за побудову соціалізму в СРСР. Цій темі, зокрема, присвячувалися окремі статті і цілі полоси — «Радянський Союз — країна перемігшого соціалізму»¹⁶. Публікація таких матеріалів сприяла ліквідації недоліків у становленні й розвитку соціалістичної економіки краю, впровадженню колективного господарювання на селі. Наприкінці 1940 р. у західних областях УРСР діяло 556 колгоспів, які об'єднували 36,5 тис. селянських господарств¹⁷, а на червень 1941 р. їх вже було 2589 і об'єднували вони 142 518 господарств¹⁸.

Великий вплив на селян мали газетні матеріали, в яких розповідалося про діяльність колгоспів краю. Особливий резонанс дістав виступ голови першого в західних областях колгоспу, створеного у відомому своїми революційними традиціями с. Уховецьке, депутата Верховної Ради СРСР М. А. Васюти. Його революційна діяльність за часів буржуазно-поміщицької Польщі як секретаря Ковельського підпільного райкому КПЗУ була добре відома на Західній Україні. І люди, всупереч націоналістичним наклепам, вірили йому й прислухалися до кожного його слова. В одному із звернень до селян—побратимів по революційній боротьбі і будівництву нового життя — він зазначав: «Всі ми переконалися в тому, що колгоспний шлях є єдино правильний шлях для трудового селянства, бо тільки в колгоспі селянин-трудівник знайде те щасливе і заможне життя, про яке мріяли наші діди і прадіди»¹⁹.

Колгосп у с. Уховецьке та його голова були одними з перших учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Слід відзначити, що партійна преса активно популяризувала кращій починання колгоспів, зразки агітаційно-масової та господарської діяльності і партійних організацій, МТС, радгоспів, кращій колгоспників. Тому обкоми партії за систематичне і вміле висвітлення кращій досвіду роботи парторганізацій колгоспів часто рекомендували газети кандидатами на сільськогосподарську виставку. Так, Львівський обком КП(б)У висунув кандидатами на Всесоюзну сільськогосподарську виставку (1941 р.) обласні газети «Вільна Україна», «Червоний штандар», газети Городоцького, Рава-Руського, Бродівського, Сокальського, Радехівського районів, а також 4 кращій стінгазети колгоспів²⁰.

Глибоко і яскраво розкриваючи на своїх сторінках хід соціалістичного будівництва в УРСР та її західних областях, газети водночас широко висвітлювали і пропагували пролетарський інтернаціоналізм, братерство між народами Радянського Союзу. Важливе значення, зокрема, мало подання величезної допомоги західноукраїнським трудящим братніми республіками СРСР, у тому числі й східними областями України. Друкувалися матеріали, в яких розповідалося про внесок трудових

¹⁵ Днів.: «Радянська Буковина», 10 липня 1940 р.

¹⁶ «Вільна Україна», 4 жовтня 1939 р.

¹⁷ В. Л. В а р е ц ь к и й. Назв. праця, стор. 259.

¹⁸ Т а м ж е, стор. 261.

¹⁹ «Радянська Волинь», 12 березня 1940 р.

²⁰ Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Львів, 1969, стор. 110.

колективів великих підприємств і міст Ленінграда, Москви, Києва, Горького в індустріальний розвиток західних областей УРСР.

Знайомлячись з матеріалами обласних газет «Вільна праця», «Більшовицька правда», «Червоний прапор», «Радянська Україна», «Вільне життя», «Вільна Україна», «Радянська Буковина» та ін., населення західних областей дізнавалося, що для відбудови народного господарства краю та налагодження роботи установ, шкіл, вищих навчальних закладів, театрів тощо партія і уряд направляли сюди кваліфікованих спеціалістів — робітників, інженерів, учителів, акторів, журналістів, а також партійні і радянські кадри. «Приїзд радянських вчителів» — під такою назвою газета «Радянська Буковина» надрукувала повідомлення про приїзд до Чернівців 120 радянських учителів і директорів шкіл²¹.

Трудящі західних областей УРСР з радістю стали до праці на націоналізованих заводах і підприємствах. Під керівництвом партійних організацій преса спрямовувала творчий ентузіазм робітників і селян на досягнення трудових успіхів. Уперше на фабриках і заводах розгорнулося соціалістичне змагання за виконання і перевиконання виробничих планів, підвищення продуктивності праці, яке стало школою політичного виховання трудящих. З номера в номер друкувалися матеріали про хід і досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні у західних областях УРСР.

А початок соціалістичному змаганню поклато звернення працівників Львівської фабрики ім. Кірова до всіх робітників і робітниць Львівської області. Лист кіровців був опублікований в газеті «Вільна Україна» під назвою «Розгортаймо соціалістичне змагання»²². В ньому йшлося про те, як робітниця Е. Новгородська стала ініціатором соціалістичного змагання між цехами фабрики.

Характерно, що ініціатива робітників Львівського заводу ім. Кірова швидко поширилась не тільки на Львівщині, але й в інших областях краю. І в цьому — велика заслуга місцевої преси. Обласні і районні газети друкували кореспонденції, статті, інформації, підбірки матеріалів на цю тему, що сприяло включенню у змагання не тільки підприємств, але й сіл, районів і областей.

Надзвичайно яскравою формою творчого спілкування і братерської співдружності було укладення договорів про змагання між господарствами східних і західних областей УРСР, радянських республік. У процесі їх виконання трудящі краю набували досвід соціалістичного господарювання, зміцнювалося почуття співробітництва. Тому пропаганді цих зв'язків преса приділяла особливу увагу.

Нове радянське життя у західних областях України утверджувалося в жорсткій класовій боротьбі з українськими і польськими буржуазними націоналістами, католицькою і уніатською церквою. Викриття реакційної суті української буржуазної ідеології, підривних дій націоналістичної контрреволюції набуло особливо великого значення. «Радянська Волинь», «Вільна Україна», «Вільне життя», «Радянська Україна» (Станіслав), «Більшовицька правда» та ін. в численних статтях і кореспонденціях викривали реакційну антинародну суть українського буржуазного націоналізму, критикували його ідейні і соціальні засади. Партійна преса стала справжньою трибуною, через яку трудящі краю висловлювали своє негативне ставлення і презирство до українських буржуазних націоналістів, засуджували їх антинародні дії. Зокрема, у газеті «Комуніст» було надруковано листа відомої української письменниці О. Ю. Кобилянської, в якому вона таврувала націоналістичних

²¹ «Радянська Буковина», 31 липня 1940 р.

²² «Вільна Україна», 24 грудня 1939 р.

зрадників і ворогів свого народу. «Про ваше правдиве життя-буття, мої дорогі сестри і брати, я знала мало,— писала вона.— Натомість багато я чула майже виключно злого про славну Країну Рад. Її запеклі вороги говорили і писали прямо неймовірні речі про більшовиків, людей, які ведуть за собою всіх трудящих до кращого життя... Мерзенні наклепники. Як свіжим подихом вітру злило весь цей бруд, яким вони намагалися закидати нову нашу Батьківщину — Країну Рад»²³. Подібних листів газети друкували тисячі. В них робітники, селяни і представники трудової інтелігенції висловлювали своє найприхильніше ставлення до Радянської влади і презирство до її ворогів.

У процесі будівництва нового життя партійній пресі доводилося зосереджувати багато зусиль на атеїстичному вихованні західноукраїнського населення. За часів буржуазно-поміщицької Польщі римсько-католицька, уніатська і православна церкви намагалися отруїти свідомість мас релігійним дурманом, відвернути їх від боротьби за свої соціальні класові інтереси, виховати з них покірних рабів капіталу. Свою реакційну діяльність вони продовжували і з визволенням західноукраїнських земель від іноземного гніту, в багатьох випадках відкрито закликаючи до боротьби проти Радянської влади.

Використовуючи пресу, партійні організації західних областей УРСР проводили велику роботу по подоланню релігійних пережитків у свідомості трудящих, озброєнню їх діалектико-матеріалістичним світоглядом, спрямовували їх зусилля до активної творчої праці. На сторінках газет роз'яснювалася політика Комуністичної партії в питанні про релігію, науково обґрунтовано і в популярній формі висвітлювалися соціальні і гносеологічні корені релігії²⁴.

Таким чином, довоєнна партійна і радянська преса західних областей УРСР, як і вся періодика того часу, активно допомагала комуністам краю формувати нову людину — свідомого будівника нового суспільства, сприяла політичному загартуванню трудящих, утвердженню в їх свідомості почуття радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму.

²³ «Комуніст», 5 липня 1940 р.

²⁴ «Вільне життя», 5, 6, 7 січня 1940 р.; «Радянська Україна» (Станіслав), 27 червня 1940 р.; «Червоні Броди», 7, 31 січня 1941 р.

На допомогу викладачу історії

ЛЕНІНСЬКІ УРОКИ В ШКОЛІ

Однією з найцікавіших і найефективніших форм навчання і виховання старшокласників є ленінські уроки, на яких відбувається щира розмова про життя учнівського колективу, школярі радяться з Іллічем, вчать в нього вірному служінню соціалістичній Батьківщині.

Основна мета ленінських уроків — прищепити кожному учневі любов до політичної літератури, допомогти йому творчо засвоїти основні питання наукового комунізму, зокрема навчитися використовувати марксистсько-ленінський метод аналізу подій, допомогти комсомольцям успішно скласти Ленінський залік. На ленінських уроках у старших класах слід читати і опрацьовувати статті Володимира Ілліча, оповідання та книги про В. І. Леніна, заслуховувати доповіді та реферати учнів тощо.

Підготовка і проведення кожного ленінського уроку складаються з трьох основних етапів. Перший етап — вибір теми. Педагогічні колективи шкіл повинні винести на обговорення учасників ленінського уроку найбільш актуальні питання, на які комсомольці-старшокласники мають дати чіткі обгрунтовані відповіді. Потрібно завжди пам'ятати, що від правильного вибору теми значною мірою залежить ефективність ленінського уроку.

Ленінські уроки у старших класах можна проводити за такою тематикою: «Таким був наш Ілліч», «Заповітам Леніна вірні», «Вашим, товаришу, серцем та іменем мислимо, дихаємо, боремося і живемо!», «В. І. Ленін — великий мислитель, учений, вождь і людина», «Ти і п'ятирічка», «Що значить бути революціонером?», «Розум, честь і совість нашої епохи», «Його величність робітничий клас», «Комунізм є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни» або спеціально присвятити їх вивченню ленінських праць, зокрема «Держава і революція», «Завдання спілок молоді», «Про кооперацію», «Великий почин» та ін.

Другий етап — вивчення старшокласниками ленінських праць, рекомендованих ЦК ВЛКСМ і Міністерством освіти УРСР для Ленінського заліку. Залежно від вікових особливостей учнів, рівня їх знань і складності теми окремі питання уроку потрібно опрацьовувати індивідуально або колективно. У другому випадку слід створювати учнівські групи по 10—12 чол. у кожній, керівниками яких призначати партійних, комсомольських працівників або вчителів. Така організація підготовки до проведення основної частини ленінського уроку дає можливість забезпечити активну участь у ньому кожного комсомольця-старшокласника, розвивати його ініціативу. В процесі вивчення праць В. І. Леніна учні визначають коло питань для колективного обговорення на ленінському уроці, вносять свої пропозиції щодо поліпшення роботи комсомольської організації і всього шкільного колективу.

Педколективам потрібно звернути особливу увагу на індивідуальну роботу з кожним учнем: уважно проглянути каталог прочитаних школярами книг про В. І. Леніна, поцікавитися, як вони засвоїли прочитане, якщо потрібно, допомогти скласти індивідуальний план, розібратися в складних питаннях тощо.

На третьому, підсумковому етапі підводяться підсумки вивчення праць В. І. Леніна старшокласниками. Тому доцільно, щоб на ленінському уроці були присутні представники комітету комсомолу і дирекції школи.

Останніми роками в школах проводилися такі основні види ленінських уроків: 1) уроки, присвячені певній праці В. І. Леніна; 2) уроки, на яких вивчається одне питання за кількома творами Володимира Ілліча; 3) уроки, на яких учні, використовуючи ленінські праці, розкривають певні риси характеру В. І. Леніна — людини і прагнуть наслідувати їх; 4) уроки, на яких учні обговорюють, що потрібно зробити для наближення світлого майбутнього людства і яку частку в це повинен внести кожен з них.

Для експериментальної перевірки методики організації і проведення ленінських уроків у старших класах та вироблення певних рекомендацій нами було визначено тему, мету і план 32 таких уроків, складено й надіслано в деякі школи республіки списки рекомендованої літератури, кінофільмів і діафільмів.

Наприклад, урок на тему «В. І. Ленін — великий мислитель, учений, вождь і людина» доцільно проводити методом бесіди. Цінний досвід щодо цього нагромадила комсомольська організація школи № 18 м. Ровно. Члени комітету комсомолу разом з педагогами завчасно вивчають запити кожного школяра, цікавляться, про які етапи життя й діяльності В. І. Леніна хотіли б дізнатися учні. До уроку старанно готуються всі старшокласники: разом з учителем історії та суспільствознавства М. О. Дудкою складають його план, збирають матеріали про життя В. І. Леніна, організовують зустрічі з старими більшовиками, пишуть реферати й самі рецензують їх.

На початку уроку виступив учитель, який розповів про В. І. Леніна як великого мислителя, геніального вченого, вождя, найгуманнішу людину на земній кулі. У процесі обміну думками учні навели приклади, які переконливо показують В. І. Леніна не тільки як вождя і керівника Комуністичної партії, творця першої в світі соціалістичної держави, а й як Людину з великої літери, людину принципову, просту, скромну. Крім того, вони говорили про величезний вклад В. І. Леніна у розвиток науки, підкреслюючи, що Володимир Ілліч усе життя присвятив визволенню трудового народу від гноблення експлуататорів. У ході уроку педагог наголошує на тому, що Володимир Ілліч був революціонером у науці. Він глибоко дослідив і розвинув найважливіші питання діалектичного та історичного матеріалізму, держави і права, політекономії, загальної та вітчизняної історії, літератури і мистецтва, педагогіки і психології, військової справи тощо. Наприкінці уроку учні переглянули фрагменти кінофільму «Живий Ілліч».

Цікаво проходять ленінські уроки за працею «Завдання спілок молоді». Наприклад, комітет комсомолу ровенської середньої школи № 3 підготував до них такі запитання: 1. Як В. І. Ленін формулював основне завдання комсомолу? 2. Як ти і твої товариші по навчанню сприймають ленінський заповіт «вчитися комунізму»? Що робиш ти і твої товариші для оволодіння знаннями? Яка роль у цьому твого колективу? 3. Як ти і твій колектив розуміють вислів «трудове виховання»? 4. Що конкретно робить шкільна комсомольська організація для залучення всіх учнів до участі в будівництві комунізму? Чи не стоять твої товариші осторонь цієї справи? 5. Що, на твою думку, повинна робити комсомольська організація для розвитку ініціативи своїх членів?

Старанно готувалися комсомольці до ленінського уроку. Вони неодноразово перечитували праці В. І. Леніна «Завдання спілок молоді» і

«Великий почин», аналізували роботу комсомольської організації, зустрічалися з старими комуністами, членами бригад комуністичної праці, виготовили велику електрифіковану карту нашої країни.

Ленінський урок продемонстрував безмежну любов комсомольців до великого Леніна, до рідної Комуністичної партії. Юнаки і дівчата усвідомили, що необхідно постійно підвищувати свій культурно-освітній рівень і наполегливо працювати, щоб вносити скромний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

Успішно проходять ленінські уроки в Томашівській середній школі Сумської області.

...Тиша на майданчику, де вишикувалися школярі. Тільки шелестять червоні галстуки і прапори загонів. Раптом лунко розсипався барабанний дріб, заграли сурми. Потім — чіткий, піднесений голос диктора: «Шановний батьку, дорога мати! Дирекція Томашівської середньої школи, партійна, профспілкова і комсомольська організації, рада піонерської дружини ім. Валі Котика складають вам глибоку подяку за те, що виховуєте свою Ніну Н. чесною, сумлінною, працюютою. За відмінне навчання і зразкову поведінку її нагороджено похвальною грамотою. Бажаємо успіхів у роботі, щастя. Низький уклін вам!» Під гучні оплески дівчині вручається грамота.

«Шановні батьки! Ваш син, Сергій Т., під час літніх канікул був активним бійцем комсомольського ремонтного батальйону «Юний ленінець». Разом з товаришем, готуючи школу до нового навчального року, він полагодив 25 парт, 8 столів, 5 шаф, пофарбував вікна, двері. Дякуємо, що виростили сина працюючим. Сергія нагороджено пам'ятним подарунком»¹. У школі стало традицією: жоден успіх учня, жодне досягнення, навіть незначне, не залишати поза увагою. Тому і ленінські уроки педколектив школи розпочинає з таких урочистих заходів.

Ленінський урок у сьомому класі, присвячений 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, пройшов під девізом «Мужність народна, у віках тобі слава!». Святково прибраний зал бойової слави. Всюди квіти, накриті кумачем столи. Прибули гості — учасники Великої Вітчизняної війни П. М. Глова, М. І. Филимонов, а також молодий офіцер В. М. Петрівний. З великою увагою семикласники вислухали розповіді ветеранів війни про мужність і відвагу радянських людей. Хвилиною мовчання вшанували пам'ять 246 полеглих у роки війни односельців. Потім демонструвалися фрагменти з діафільмів. Школярі і вчителі поклали квіти доobelіска, що височить біля школи, на якому золотими літерами викарбувано безсмертні імена тих, що полягли в боях за село. Нині їх дев'ять. А кілька років тому не було жодного. Це заслуга червоних слідопитів школи, що вирушили в експедицію «Ніхто не забутий, ніщо не забуте». Клятвою вірності ідеалам Леніна, Комуністичній партії, Вітчизні завершився цей ленінський урок.

Восьмикласники присвятили ленінський урок темі «Промова Л. І. Брежнєва на XVII з'їзді комсомолу — програма діяльності радянської молоді». Після короткого вступного слова класного керівника І. П. Голодного комсомолец 20-х років І. Є. Петій розповів про легендарні подвиги вихованців Ленінського комсомолу. Заздалегідь підібрані фрагменти художніх і документальних стрічок яскраво ілюстрували сказане ним. Діяльність юнаків і дівчат району в роки дев'ятої п'ятирічки висвітлив другий секретар Недригайлівського райкому ЛКСМУ Р. І. Герман. Голова колгоспу «Колос» В. П. Корнієнко і Герой Соціалістичної Праці, бригадир тракторної бригади колгоспу «Комінтерн»

¹ «Радянська освіта», 25 серпня 1974 р.

І. І. Залозний присвятили свої виступи звитяжній праці трудівників сільськогосподарства, які виростили український мільярд пудів хліба, а також розповіли про основні сільськогосподарські професії. Делегат XVII з'їзду ВЛКСМ, учасник Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Берліні, кавалер ордена «Знак Пошани» трактористка Є. Кушнір заклала учнів наполегливо оволодівати професією механізатора ще в школі, щоб після її закінчення одразу працювати у рідному колгоспі.

З таких уроків учні виносять найцінніше: віру в торжество ленінських ідеалів, у перемогу комунізму в усьому світі.

Вже стало традицією: перший урок 1 вересня у всіх школах республіки — це ленінський урок. Перший ленінський урок — це вчистість, знайомство із заповідями вождя, розкриття торжества великої справи Леніна, показ втілення накреслених ним планів у практиці комуністичного будівництва. Його доцільно розпочинати з висвітлення ролі марксизму-ленінізму в житті людства. Наприклад, вчителька середньої школи № 18 м. Ровно А. С. Патрикеева починає урок такими словами: «Серед усіх наук є наймудріша, ім'я якій — марксизм-ленінізм. Озброєний нею повинен бути і вчитель, і інженер, і лікар, і агроном, і механізатор, і ланкова, тому що без цієї науки людина сліпа й безсила». Після цього вчителька розповідає про життя і діяльність великого вождя, про успіхи радянського народу в будівництві комунізму.

За рішенням ЦК ВЛКСМ у жовтні 1974 р. кожна шкільна комсомольська організація провела ленінський урок на тему «Вчимося комунізму, будуємо комунізм». Активну участь у ньому взяли старі комуністи, ветерани Ленінського комсомолу, передові робітники і колгоспники, партійні, радянські та профспілкові працівники. Вони розповіли учням про виникнення перших комуністичних суботників, роз'яснювали, чому їх високо оцінив В. І. Ленін. На таких уроках краще розповідати про світле майбутнє людства, натхненну працю радянських людей. В основу ленінського уроку «Вчимося комунізму, будуємо комунізм» потрібно покласти слова В. І. Леніна: «Ви повинні бути першими будівниками комуністичного суспільства серед мільйонів будівників»². Ленінський заповіт про те, що молодим належить завершити побудову комуністичного суспільства в нашій країні, і тепер залишається дороговказом для підрастаючого покоління.

Міцна дружба єднає учнів Ярунської середньої школи, що на Жиитомирщині, з колгоспниками артїлі ім. В. В. Куйбишева. Школярі часто бувають на тваринницьких фермах і ланах, цікавляться роботою тваринників, допомагають їм доглядати худобу, влаштовують концерти художньої самодіяльності, читають і обговорюють окремі твори В. І. Леніна. За домовленістю з партійною організацією колгоспу педагоги вирішили провести спільно з колгоспниками ленінський урок за працею В. І. Леніна «Великий почин». На ньому обговорювалися такі питання: Яку працю В. І. Ленін називав комуністичною? Як виникли перші суботники? Які риси комуністичного ставлення до праці побачив В. І. Ленін у суботниках? Чому він вважав рівень зростання продуктивності праці найважливішою умовою перемоги соціалізму? Яке історичне значення комуністичних суботників? Яким повинен бути колектив чи особа, що завоювали почесне звання бригади або ударника комуністичної праці? Чим вони відрізняються від інших колективів і осіб? Як зв'язані між собою героїзм і буденна праця?

Відбулася цікава розмова про комуністичне ставлення до праці, в якій взяла участь комуністи колгоспу і старшокласники. Вони говорили про значення статті В. І. Леніна «Великий почин» для виховання у мо-

² В. І. Лєнін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 294.

лоді любові до праці. Використовуючи текст ленінської статті, учні показали, що під час комуністичних суботників народилося нове ставлення до праці, адже «комуністичні суботники» саме тому мають величезне історичне значення, що вони показують... свідомий і добровільний почин робітників у розвитку продуктивності праці, у переході до нової трудової дисципліни, у творенні соціалістичних умов господарства і життя»³.

Старшокласники навели багато прикладів про те, що комуністичні суботники стали традиційними в житті радянських людей, що мільйони трудящих нашої країни підтримали великий почин москвичів. Школярі разом з колгоспниками вийшли на Всесоюзний ленінський суботник.

Учні глибоко усвідомили суть комуністичного ставлення до праці, зробили правильні висновки про те, якою повинна бути трудова діяльність молодого людини в період побудови комуністичного суспільства і яку саме участь вони повинні брати у всенародній боротьбі за втілення в життя ленінських заповітів.

У багатьох школах нашої республіки проводяться ленінські уроки, присвячені дружбі народів. Ідеями радянського патріотизму й соціалістичного інтернаціоналізму мають бути пройняті ленінські уроки на тему «Ми — патріоти, інтернаціоналісти». Мета цих уроків — розкрити суть і особливості радянського патріотизму й соціалістичного інтернаціоналізму, показати їх роль у суспільному житті.

Вчителі повинні подбати про те, щоб кожний учень самостійно опрацював ленінські праці «Робітничий клас і національне питання», «Критичні замітки з національного питання», «Про право націй на самовизначення», «Про національну гордість великоросів», «Інтернаціонал Молоді», «Соціалістична вітчизна в небезпеці!», «Більшовики повинні взяти владу», «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» та ін., вміщені у збірнику творів В. І. Леніна для учнів середніх шкіл і середніх спеціальних навчальних закладів. Лише в окремих випадках проводяться колективні читання ленінських праць. Крім того, глибоко вивчаються відповідні матеріали XXIV і XXV з'їздів КПРС, постанова ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва «Про 50-річчя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» і члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького «Про роботу партійних організацій республіки по виконанню постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» на Пленумі ЦК Компартії України 27 липня 1972 р.

Під час підготовки до ленінського уроку учні разом з представниками комсомольської організації накреслюють заходи по успішному виконанню соціалістичних зобов'язань, проводять бесіди, тематичні вечори, вечори солідарності з молоддю країн, які борються за національну незалежність і свободу, за соціалізм і демократію, зустрічі з героями громадянської війни та Героями Радянського Союзу, виступають з рефератами на теми «В. І. Ленін про непримиренність пролетарського інтернаціоналізму і буржуазного націоналізму», «Утворення СРСР — видатна подія в історії Радянської держави», «XXIV з'їзд КПРС про роль комсомолу в патріотичному та інтернаціональному вихованні молоді», «Інтернаціональні традиції ВЛКСМ» тощо.

На обговорення учнів під час ленінського уроку «Ми — патріоти, інтернаціоналісти» слід винести такі питання: 1. Як розумів патріотизм В. І. Ленін? Що означає бути справжнім патріотом та інтернаціоналіс-

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 17.

том? 3. У чому полягає протилежність позицій інтернаціоналіста і націоналіста? 4. У чому нині проявляється пролетарський інтернаціоналізм молодій радянській людині незалежно від її національності? 5. Що ви знаєте про інтернаціональні зв'язки радянської молоді, про дружбу з молоддю братніх соціалістичних країн?

На ленінський урок запрошують вчителів, старих більшовиків, передовиків виробництва, керівних партійних та комсомольських працівників.

На початку уроку класний керівник представляє всіх запрошених й оголошує порядок його проведення. Після цього починається обговорення раніше визначених питань, кожне з яких підсумовує класний керівник або вчитель. Він, зокрема, зосереджує увагу присутніх на класовому та інтернаціональному характері радянського патріотизму. Важливо також показати, що любов до Батьківщини починається з любові до батьків, до рідного дому, міста, села, поваги до історії свого народу. На конкретних прикладах класний керівник розкриває могутню силу інтернаціонального згуртування, моральну красу почуття інтернаціоналізму, протилежність соціалістичного інтернаціоналізму та буржуазного націоналізму, питання про радянський народ як нову історичну спільність людей, про дві взаємозв'язані тенденції в розвитку соціалістичних націй — їх розквіт і зближення тощо.

У другій частині ленінського уроку мають виступити гості, а згодом присутні переглядають кінофільми та діафільми про дружбу радянських народів.

У деяких школах педагогічні колективи проводять наприкінці навчального року узагальнюючі ленінські уроки за такою тематикою: «Як ми виконуємо заповіді В. І. Леніна», «Про що ми дізналися з книжки В. І. Леніна», «Ім'я Леніна в серці кожного», «Вірність Леніну ділом доведемо».

Ленінські уроки дають школярам відповідь на питання: яким має бути революціонер сьогодні, що означає жити і працювати по-ленінськи, як знайти своє місце в житті. Вони допомагають учням знаходити правильний шлях розв'язання важливих проблем багатогранного життя: шкільного колективу, вчать сумлінно ставитися до навчання, виконання громадських доручень, виховують непримиренність до байдужості, формалізму, міщанства, бюрократизму. На цих уроках юнаки і дівчата радяться з В. І. Леніним, звіряють по Іллічу свої вчинки, діла і думки. Вони засвоюють не тільки ленінські ідеї, а й вчать аналізувати роботу своєї комсомольської організації. Вивчення ленінських праць викликає у шкільної молоді бажання глибше зрозуміти питання філософії, що порушуються на уроках суспільствознавства та історії.

Про ефективність ленінських уроків свідчать твори учнів на теми «За що я люблю Ілліча», «Що мені дає вивчення творів В. І. Леніна», «Як ми виконуємо заповіді Ілліча». Так, учень середньої школи № 9 м. Корця писав: «Читаючи праці великого Леніна та його соратників, осягаєш життєдайну силу ленінських ідей, що вказують нам шлях до вершин комунізму. Вивчення праць В. І. Леніна допомогло мені засвоїти матеріал з історії та суспільствознавства на «5».

Знайомлячись з працями В. І. Леніна та літературою про нього під час підготовки і проведення ленінських уроків, учні відчувають себе продовжувачами великої справи, за яку боровся все своє життя В. І. Ленін.

С. Я. ДЕМ'ЯНЧУК (Ровно), Ю. С. ДЕМ'ЯНЧУК (Ровно)

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

МІСТО-ФОРТЕЦЯ ПОЛТАВА (XI—XVIII ст.)

Місто-фортеця Полтава ввійшло в історію як свідчення величі бойового братерства російського та українського народів у боротьбі проти їх спільних ворогів — іноземних загарбників.

В XIX — на початку XX ст. про Полтавську фортецю та її оборонні споруди писали Г. П. Данилевський, М. І. Арандаренко, І. Ф. Павловський, В. Ю. Бучневич¹ та ін. Деякі дані про неї містить у собі «Румянцевская опись Малороссии» 1765 р. Збереглося кілька планів Полтави, зокрема так званий план Петра I, Василя Кутузова, Івана Бішева, план Полтави 1748 р., виготовлені в першій половині XVIII ст., план О. І. Хатова, план 1803 р.² Більшість з них дає загальну конфігурацію міста-фортеці і лише «чертеж города Платав» 1722 р., накреслений «инженерного корпуса кондуктором Иваном Бишевым», є вірогідним графічним зображенням Полтави першої чверті XVIII ст.³, хоч він і не повбавлений недоліків.

Вивчення основних писемних і графічних джерел, що стосуються того історичного періоду, огляд залишків оборонних споруд, які подекуди збереглися до наших днів, дали змогу авторові повідомлення певною мірою заповнити прогалину у висвітленні цієї теми.

Охорона у стародавні часи своїх південно-східних кордонів від нападів войовничих кочових племен хозарів, печенігів та половців, що населяли тоді придніпровські степи, була одним із важливих завдань Київської Русі. Для захисту від ворога у прикордонних районах та на важливих у воєнному відношенні напрямках слов'янські поселення будувались у вигляді градів-фортець, що були пунктами опору й укриття.

У 80-роках X ст. вздовж річок Подніпров'я — природних рубежів давньоруської держави — була створена система укріплень, яка зміцнювала обороноздатність Київської Русі. Так, Посульська лінія оборони проходила від верхів'я Сули до її гирла. З відомих нам 18 міст-фортець цієї лінії більшість знаходилася на території сучасної Полтавщини⁴. Далі на схід існували лише поодинокі слов'янські укріплені поселення. Їх нечисленність пояснюється зростанням у IX—X ст. печензької небезпеки для населення руських земель, яке займало прибережні території Псла і Ворскли.

¹ Г. П. Данилевский. Полтавская старина в отношении ко времени Петра Великого. — «Журнал Министерства народного просвещения», 1856, № 2, стор. 135—140; М. И. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, ч. 1—3, Полтава, 1852; И. Ф. Павловский. Битва под Полтавой 27 июня 1709 года и ее памятники. Полтава, 1908; В. Е. Бучневич. Записки о Полтаве и ее памятниках, Полтава, 1902.

² ЦДІА УРСР, ф. 57, оп. 2, спр. 1, арк. 1а—3, 12—13; ЦДВІА СРСР, ф. ВУА, спр. 1497; ф. 3, оп. 33, спр. 11086, 11089; БАНВР СРСР, № 781; В. Е. Бучневич. Назв. праця, стор. 20.

³ Л. А. Гольденберг. План города Полтавы 1722 г. Ивана Бишева. Города феодальной России. Сборник статей памяти Н. В. Устюгова, М., 1966, стор. 425—427.

⁴ В. И. Довженок, В. К. Гончаров, Р. О. Юра. Древньоруське місто Воїнь, К., 1966, стор. 7—8.

Із слов'янських поселень того періоду на Ворсклі відомі Переволочна — в гирлі ріки, та Лтава, що лежала в середній течії. Археологічні розкопки 1940, 1945 та 1946 рр. підтвердили існування в VIII—XIII ст. на території одного з сучасних міських районів Полтави старослов'янського поселення⁵. Вперше воно згадується в Іпатіївському літопису XII ст. під назвою Лтави, поблизу якої князь сіверський Ігор Святославич перейшов Ворсклу, вирушивши на половців⁶.

Безсумнівно, що Лтава, як й інші давньоруські міста, мала укріплення. До цього змушувало саме географічне положення її як крайнього форпосту Київської Русі, а пізніше Переяславського князівства. Точне місце розташування Лтави, встановлене в результаті археологічних розкопок, дає можливість твердити, що її засновники враховували зручні природні умови цієї території. Поселення розкинулося на виступі правого берега Ворскли, що піднімався над рівнем ріки близько 70 м. З усіх боків, крім північно-західного, його оточували стрімкі схили, які спадали на дуже заболочену в ті часи низину. З виступу було добре видно місцевість за Ворсклою, що її займали кочовики.

На жаль, даних про оборонні споруди Лтави не збереглося. Але знайдені й обстежені залишки інших міст-фортець на території сучасної Полтавщини, які існували в той історичний період, підводять до висновку, що фортифікаційна система давньоруських укріплених поселень мала спільні для всіх елементи. В деяких випадках спостерігались неістотні розходження при будівництві укріплень, які зумовлювалися рельєфом даної місцевості або були пов'язані з наявністю там того чи іншого будівельного матеріалу та іншими обставинами.

Переяславське князівство знаходилося ближче, ніж інші руські землі, до степів, де кочували половці, тому воно до 30-х років XIII ст. часто зазнавало з їх боку нападів і руйнувань. У 1239 р. Переяслав та інші міста князівства були зруйновані татаро-монголами. Про долю Лтави в XIII—XIV ст. нічого не відомо, але вже в документах першої половини XV ст., коли цю територію захопили литовські князі, згадується поселення під назвою Полтава. Після Люблінської унії 1569 р., коли польська шляхта заволоділа українськими землями, Полтава тривалий час перебувала в руках різних феодалів. 1608 р. в ній оселилися козаки, які збудували земляну фортецю для захисту її від кримських татар.

У 1654 р. населення міста присягло на вірність союзові України з Росією⁷, а в 1657—1658 рр. хоробро боролось під проводом полтавського полковника Мартина Пушкаря проти зрадника гетьмана І. Виговського. В січні 1658 р. останній з допомогою ординців захопив і вщент зруйнував Полтаву⁸. Вдруге зруйнували її татари в 1695 р.

Полтава лежала поблизу так званого Муравського шляху, по якому Кримська орда здійснювала свої напади на українські та російські землі. Отже, фортеці надавалося великого значення як опорному пунктові, що заступав шлях татарам. Ще в червні 1658 р. писав боярин Шереметьєв царю Олексію Михайловичу: «...черкасской город Плтава ныне разорен и сожжен без остатка, и только великий государь укажет Плтаву город построить, и Плтава на татарской сакме *... и

⁵ І. І. Ляпушкін. Старослов'янське поселення VIII—XIII ст. ст. на території м. Полтави, т. 1, К., 1949.

⁶ Полное собрание русских летописей, т. 2. Ипатьевская летопись, М., 1962. стор. 568—569.

⁷ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах, т. 3, М., 1954, стор. 539—540.

⁸ Літопис Самовидця, К., 1971, стор. 78.

* Сакма (татар.) — сліди кінноти. Тут — шлях, по якому ординці здійснювали свої наскоки.

ево государевым городом от татарского приходу будет в заступу...»⁹. Новий полтавський полковник Кирило Пушкаренко (син загиблого М. Пушкаря) послав у тому ж році посольство до царя з проханням: «...рати для застави и корму для ратных людей из пограничных городов для Полтавы вели дати...»¹⁰. У 1666 р. в Полтавській фортеці дислокувався загін «ратних людей» в 1500 чол.¹¹.

У вересні 1708 р. шведська армія вдерлася в північну частину Лівобережної України, а навесні 1709 р. вона стояла фронтом на схід на правому березі Ворскли від Опішні до Переволочної. Карл XII вирішив захопити Полтаву, що перетинала шведам шлях на Харків, Белгород і далі на Москву.

Вважаючи Полтаву одним з важливих опорних пунктів на Україні проти шведського вторгнення, російське командування ще до облоги звело в фортецю 5 батальйонів піхоти на чолі з полковником О. С. Келіним, який брав активну участь в бойових діях проти шведських військ майже з самого початку Північної війни і мав великий військовий досвід. У ті часи Полтавська фортеця мала, за планом, вигляд замкнутого багатокутника. Периметр зовнішньої захисної огорожі, що складалася з земляного валу, подекуди укріпленого частоколом, та рову, становив близько 2239 м*. З північно-східного боку, що закінчувався стрімкою кручею, фортечна огорожа не вимагала додаткових укріплень, тому й рову в цьому місці не було.

Фортеця складалася з двох частин: основної, що мала міцніші фортифікаційні споруди, і другої, меншої за площею й слабкішої в оборонному відношенні. Головна частина була розташована на плоскогір'ї в північно-східному напрямку від глибокого Мазурівського яру, який проходив через усю фортецю. Там знаходились адміністративний і торговий центри міста, казарми гарнізону, артилерійський цейхгауз, порохові погребі, продовольчі склади, приміщення, де жив комендант фортеці, Соборна та дві приходські церкви — Спаса і Воскресіння. Ця частина мала допоміжні споруди: ретраншемент (перекопи) та сторожову башту. По верхньому гребеню стрімких схилів над Мазурівським яром через усе місто проходила внутрішня оборонна лінія, що поділяла фортецю на дві частини. На деяких планах Полтави того періоду показано дві окремі башти, які стояли на відстані кількох десятків метрів від зовнішньої оборонної огорожі. Ймовірно, що за своїм розташуванням ці башти могли виконувати роль фортів — окремих укріплень з гарматами, збудованих перед фортецею для її захисту, — і були призначені для прикриття підступів до міста, одна — з східного та південно-східного боку, друга — з північного та північно-західного.

У другій частині фортеці розміщувалися приходські церкви Миколи і Георгія, Покровський жіночий монастир. Тут же проходив і Мазурівський яр з струмком Полтавкою та його притокою, що становили основні джерела питної води для захисників фортеці, бо криниць там було недостатньо. В тому місці, де струмок Полтавка брав свій початок, на плані Бішева позначена будівля, яка могла бути тайничковою баштою над критою водоймою для їх охорони під час облоги фортеці. Зовнішня оборонна огорожа мала 10 башт, з них 5 ворітних, інші — середні глухі, 6 бастионів і 3 півбастиони. На внутрішній огорожі стояло

⁹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. XV, СПб., 1892, № 4, стор. 181.

¹⁰ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археологической комиссией, т. VII, СПб., 1872, стор. 288.

¹¹ В. Е. Буучневич. Назв. праця, стор. 13.

* У плані І. Бішева обмір відрізків периметра подано в сажених, а в цьому повідомленні — переведено на метричну систему.

2 башти і 5 bastionів. На східному виступі огорожі була Подільська ворітна башта (її назва походить від передмістя Подолу). Позаду виступу, вже в кінці плоскогір'я, знаходився bastion, з'єднаний своєю західною стороною з внутрішньою захисною огорожею, що підходила до цього пункту. У плані Полтави 1748 р. bastion зветься Подільським. Його північна сторона мала вихід до Подільської башти. На відстані близько 337 м від цієї башти у північно-східній частині фортечної огорожі, згідно з планом Бішева, стояла Криловська ворітна башта. План Полтави 1803 р. називає її Курилівською — за ім'ям козака Курила, що жив поряд з баштою.

На цьому ж відрізку захисної лінії стояли дві середні глухі башти та два півbastioni. Від Криловської (Курилівської) башти фортечний вал ішов до bastionу, що знаходився на північно-східному виступі огорожі. Відстань між ними дорівнювала приблизно 156 м.

На плані Полтави 1748 р. цей bastion має назву Чернецького, а в праці Г. П. Данилевського — Спаського. Ймовірно, що такі найменування bastion справді мав у різні періоди історії фортеці. Чернецьким він міг називатися, бо знаходився навпроти полтавського Хрестово-здвиженського монастиря, збудованого в 1650 р. приблизно за 1,5 км від фортеці, а Спаським — пізніше, коли замість церкви Преображення, що стояла поблизу bastionу і в 1705 р. згоріла, почала діяти церква Спаса, споруджена на тому ж місці з уцілілих від пожежі залишків Преображенської церкви. Сліди цього bastionу збереглися до нашого часу в районі старого міста.

На всьому протязі північно-східного відрізка захисної лінії кожна з фортечних споруд обов'язково розміщувалася на відповідному виступі плоскогір'я над кручею. Це давало змогу найефективніше використовувати вогневі засоби під час оборони Полтави.

Від Чернецького (Спаського) bastionу захисна огорожа під прямим кутом повертала на північний захід і приблизно на відстані 234 м підходила до Спаської ворітної башти, а потім — до Київського bastionу і Київської ворітної башти. (Від Київських воріт починався шлях з Полтави на Київ, тому башта і bastion мали таку назву). Відстань між Спаською та Київською баштами становила 131 м.

Чергова захисна споруда — ворітна башта, названа у плані Бішева Басманівською, знаходилася приблизно за 44 м від Київської і стояла над Мазурівським яром. Вона була кінцевим пунктом внутрішньої оборонної огорожі, прорухнення якої можна простежити й сьогодні за конфігурацією стрімких схилів над Мазурівським яром. Звідки походить назва цієї башти, не встановлено. Можливо, вона пов'язана з ім'ям російського воєначальника XVI ст. О. Д. Басманова, який відзначився в боротьбі проти Кримської орди.

У вищезгаданій праці Г. П. Данилевського ця башта має назву Мазурівської. І. Ф. Павловський у своєму творі посилається на дані архіву полтавської міської поліції за 1798 р., де ця споруда іменується також Мазурівською і говориться про існування тут bastionу. На плані 1748 р. на місці Басманівської башти показано Полтавський півbastion.

Далі захисна лінія знову повертала і йшла в південному напрямку на відстані 362 м до ворітної башти, що згідно з планом Бішева мала назву Мазурівської, там же був і bastion. У плані 1748 р. останній теж називається Мазурівським. На цьому ж відрізку огорожі був і півbastion. В інших джерелах башта має назву Миколаївської¹². В якийсь період історії фортеці вона справді могла називатися Миколаївською,

¹² І. Ф. Павловский. Назв. праця, стор. 26.

бо стояла біля церкви Миколи, позначеної на карті Бішева. Ця церква в 1758 р. згоріла, а на її місці в 1774 р. звели нову, залишки якої збереглися до нашого часу. Провулок, де вона була розміщена, називався Миколаївським (зараз Першотравневий) і починався біля пам'ятника коменданту фортеці полковнику Келіну й захисникам Полтави, спорудженому в 1909 р. до 200-річчя Полтавської битви там, де знаходилися згадані фортечні споруди.

Шведське військо, штурмуючи фортецю, значно пошкодило її. Після війни був проведений основний ремонт укріплень. В ході реконструкційних робіт деякі фортечні споруди вдосконалювались, інші — дуже зруйновані — були повністю знесені.

Від Мазурівської (Миколаївської) башти оборонна огорожа повертала на південний схід, до Подільських міських воріт. На цьому відрізьку знаходилися останній бастион і глуха башта, біля якої за територію фортеці виходив струмок Полтавка. На плані міста 1748 р. бастион зветься також Чернецьким. Назва, очевидно, пов'язана з Покровським жіночим монастирем, розташованим поруч. Довжина огорожі від першої до другої башти дорівнювала близько 622 м, а від останньої до Подільських воріт — десь 132 м і від них до південно-східного виступу плоскогір'я з Подільською баштою — 55,5 м. Округлисть виступу обчислювалася приблизно в 166 м. Перша башта внутрішньої оборонної огорожі, що стояла поблизу Басманівської, мала ворота для проходу з однієї частини фортеці в іншу. Друга башта цієї огорожі була глухою.

Більшість міських будівель в обох частинах фортеці мала обгороджені, а в деяких випадках і поділені з середини тином, дворища. Кожна будівля, або група сусідніх будівель, являла собою замкнутий багатокутник, який міг бути окремим пунктом опору на випадок прориву ворога в місто. Територія Полтави вздовж північно-західного та західного рівнинних відрізків оборонної лінії була щільно забудована, що посилювало життєстійкість фортеці. Вулиці основної частини міста проходили двома майже паралельними рядами від північно-західного відрізьку фортечної огорожі до північно-східної стіни. Друга частина Полтави не мала чіткого планування. Це пояснюється наявністю тут глибокого Мазурівського яру з стрімкими схилами та заболоченістю берегів струмка Полтавки і його притоки. В цій частині фортеці було два мости, один через Полтавку, другий — через яр від церкви Миколи на шлях, що вів повз церкву Георгія до Мазурівської (Миколаївської) башти. На плані Бішева та інших зображено 5 міських церков, які в той період мали важливе у військовому відношенні значення як орієнтири. Три з них у плані Бішева найменовані: Соборна, Воскресіння, Миколи. Церква Георгія, показана на цьому плані як безіменна, знаходилася приблизно за 22 м на захід від Миколаївської. Називаючи церкву біля Спаської башти Воскресенською, укладач плану 1722 р. помилився. Як вище згадувалося, вона має назву Спаської й існує і зараз в тому ж пункті міста. Церкву, яка в дійсності називалася Воскресенською, показано в плані Бішева на Мостовій вулиці як безіменну. Вже після Північної війни стара, дерев'яна, церква була розібрана, а на тому місці в 1773 р. збудована кам'яна, яку знесли в 30-х роках ХХ ст. в зв'язку з реконструкцією Полтави. Соборна церква Успенія існувала з ХVІІ ст. В 1770 р. біля неї збудували нову, що була першою кам'яною спорудою фортеці, а стару в 1776 р. розібрали й перевезли під Полтаву. В 1801 р. була добудована дзвіниця Соборної церкви, що збереглася до наших днів. Полтавський монастир стилю українського барокко, Спаська церква давньоруського стилю й дзвіниця Соборної церкви з елементами барокко із значним впливом російського класи-

цизму — єдині пам'ятники культури, що збереглися з часів існування Полтавської фортеці.

На території фортеці, особливо в головній її частині, існували численні підземні споруди з входами (виходами) в різні пункти старого міста, а подекуди й на значну відстань від зовнішньої оборонної лінії¹³. Вперше оглянув і частково вивчив підземні споруди наприкінці XIX ст. полтавський археолог І. А. Зарецький. В деяких місцях підземелля споруджені на глибині 7—13 м, їх висота — 1—3 м, ширина — 1,5—5 м. Стіни й стеля ряду підземних ходів були обкладені цеглою, інші кріпилися дубовими балками й дошками. Використана при їх побудові цегла виготовлялась, як вдалося встановити, не раніше XVII ст. Знайдені в підземеллях залишки предметів побуту також відносилися до того періоду. Окремі підземні ходи мали вентиляційні отвори, сполучені з поверхнею. В розташуванні підземних споруд не простежувалося певної системи. У 1946 р. внаслідок незначного осідання верхнього шару ґрунту на схилі Мазурівського яру відкрився вихід із заваленого підземелля від основної частини фортеці за лінію колишньої внутрішньої оборонної огорожі. Він мав вигляд арки і був обкладений цеглою, його висота — 1 м, ширина в нижній частині — 1,5 м. Імовірно, що його будівники мали на меті вивести потаємний хід за межі внутрішньої огорожі до джерела питної води, яке було поблизу.

Після переможного завершення Полтавської битви в Полтавській фортеці у 1711 р. дислокувалася дивізія генерал-майора Бутурліна, яка виконувала завдання, пов'язані з захистом українських земель від наскоків Кримської орди. У 1737 р. під час російсько-турецької війни в Полтаві стояв штаб головнокомандуючого російською армією генерал-фельдмаршала Мініха.

Деякі дані про місто-фортецю Полтаву на початку другої половини XVIII ст. повідомляє «Румянцевская опись Малороссии» 1765 р. Згідно з нею в основній частині фортеці, поблизу Соборної церкви, було «...казенное место... огорожено забором, на котором лежат ядра и бомбы артиллерийского ведомства да близ одного пороховой погреб один...» Там знаходився артилерійський двір і пороховий погріб Полтавського козачого полку. В іншій частині фортеці був «артиллерийский цейхгауз, в нем три амбара... для поклажи разных артиллерийских припасов»¹⁴. Із згаданого джерела видно, що після Північної війни в місті сталися деякі зміни. Мостова вулиця, у плані Бішева 1722 р., в «Румянцевской описи» має вже назву Київської (мабуть, від Київських міських воріт, до яких вона підходила). Вказані назви вулиць: Успенської, (від Соборної церкви Успенія), Криловської (від Криловських, або Куриловських, воріт), Воскресенської (від церкви Воскресіння), Нікольської (від церкви Миколи). Таких найменувань цих вулиць того часу інші джерела не дають.

З 1649 до 1774 р. Полтава була полковим містом козачого полку, а з 1775 р. — ротним містом Дніпровського пікінерного полку.

В 1802 р. вона стає центром новоутвореної Полтавської губернії. В цей період були знесені її фортечні укріплення.

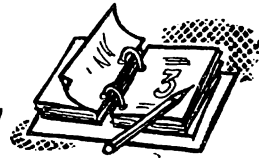
Полтавська фортеця як така перестала існувати. Про неї та її героїчне минуле сьогодні нагадують пам'ятники та залишки земляних фортечних укріплень, що збереглися в деяких місцях.

Я. Г. ІВАНЮК (Полтава)

¹³ В. Е. Бучневич. Назв. праця, стор. 279—285.

¹⁴ ЦДІА УРСР, ф. 57, оп. 2, спр. 1, арк. 1а—3.

Наш календар

70-РІЧЧЯ ІV (ОБ'ЄДНАВЧОГО) З'ЇЗДУ РСДРП

Наша країна широко відзначає 70-річчя першої російської революції. У постанові Центрального Комітету КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії» під-

креслюється, що партія більшовиків «...була єдиною партією, яка мала чітку, науково обгрунтовану програму дій. Ленінська партія високо піднесла революційний прапор, рішуче відстоювала марксизм у боротьбі проти ревізіонізму, творчо розвивала марксистське вчення, з'єднуючи його в ході революції з масовим пролетарським і демократичним рухом»¹.

У боротьбі більшовиків за революційну тактику, проти опортуністів-меншовиків, за згуртованість і єдність своїх рядів видне місце займає ІV (Об'єднавчий) з'їзд РСДРП. У квітні цього року минуло 70 років з дня його скликання. Підготовка до з'їзду і безпосередньо його робота проходили в складних умовах.

Напередодні ІV з'їзду РСДРП більшовикам доводилося вести гостру боротьбу з меншовиками, які своїми опортуністичними діями фактично розкололи РСДРП на дві партії, кожна з яких мала свої погляди і платформи. Це послабляло робітничий клас, партію і революцію. Розуміючи важливість єдності РСДРП, передові робітники настійно вимагали об'єднання партії, згуртування всіх її сил за перемогу революції. Так, з Луганська, наприклад, до редакції «Пролетарія» надійшло повідомлення, в якому говорилося: «Ми, робітники, вірили і віримо, що єдиний вихід з тієї хвороби, на яку хворіє наша партія, — це необхідність злиття в єдину цілу, могутню РСДРП(партію)»². Більшовики підтримували вимогу робітників про об'єднання партії пролетаріату, прагнули завоювати на свій бік більш широкі маси робітників соціал-демократів.

Керуючись інтересами революції, більшовики на чолі з В. І. Леніним ще на ІІІ з'їзді РСДРП в резолюції «Про підготовку умов злиття з меншовиками» доручили Центральному Комітетові вжити всіх необхідних для цього заходів. З'їзд відзначив, що остаточне затвердження таких умов належатиме новому партійному з'їздові. Однак Володимир Ілліч підкреслював, що об'єднання можливе тільки на суворо принципівній основі і тільки таке, при якому не були б змазані принципіальні розбіжності з основних питань революції, тобто за умови збереження ідейної й організаційної самостійності більшовиків, на основі революційного марксизму.

Необхідність скликання об'єднавчого з'їзду диктувалася й тим, що в Росії, крім більшовиків і меншовиків, існували ще Соціал-демократична партія Польщі і Литви, Латиська соціал-демократична робітничка партія та інші соціал-демократичні організації. Вони не входили до РСДРП і діяли відособлено, тимчасом як інтереси боротьби проти царизму настійно вимагали спільних зусиль робітників і трудящих усіх національностей Росії. Саме життя ставило на порядок денний питання про єдність партійних рядів. Це питання мав вирішити черговий з'їзд РСДРП. Центральний Комітет більшовиків призначив його відкриття на 10 грудня 1905 р. Але загальний політичний страйк і Грудневе збройне повстання, що почалося в Москві та інших містах, затримали приїзд делегатів від багатьох партійних організацій, внаслідок чого замість з'їзду були проведені конференції. Більшовицька конференція, яка відкрилася 12 грудня 1905 р. у Таммерфорсі (Фінляндія), запропонувала негайно й одночасно злити практичні центри та друковані органи більшовиків і меншовиків як рівні, а також їхні паралельні організації на місцях, де вони ще не були об'єднані або об'єднувалися на федеративних началах. У резолюції конференції говорилось і про необхідність якнайшвидшого скликання об'єднавчого з'їзду, про порядок виборів на з'їзд. Під тиском мас конференція меншовиків, що відбулася в Петербурзі в листопаді 1905 р., змушена була погодитись на об'єднання. На основі рішень обох конференцій у грудні 1905 р. був створений об'єднаний ЦК РСДРП.

¹ «Комуніст України», 1975, № 2, стор. 21.

² Переписка В. І. Леніна і керівників ім заграничних партійних органів с соціал-демократическими організаціями України (1901—1905 гг.), К., 1964, стор. 770.

Боротьба більшовиків з меншовиками ще більше загострилася у зв'язку з підготовкою до IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП. В. І. Ленін вважав за необхідне, щоб більшовики прийшли на з'їзд зі своєю платформою з усіх найважливіших питань революції, щоб робітники ясно бачили, на яких позиціях стоять більшовики і меншовики, і могли розібратися та зробити свій вибір. Таку платформу — проект основних резолюцій до об'єднавчого з'їзду — розробив В. І. Ленін. Вона попередньо обговорювалася на нарадах керівних працівників партії Петербурзької і Московської організацій. Меншовики теж висунули до з'їзду свою платформу. Прагнучи до єдності в РСДРП, більшовики відкрито й рішуче заявили про свої незгоди з меншовиками.

Одержавши повідомлення про майбутнє скликання з'їзду партії, порядок денний і норму представництва, соціал-демократичні організації Росії почали готуватися до з'їзду. Відбулися збори, на яких обговорювались обидві платформи й обиралися делегати на з'їзд. Більшовики вели жорстоку боротьбу з меншовиками в тактичних, організаційних та інших питаннях.

В. І. Ленін уважно стежив за роботою місцевих партійних організацій і подавав їм всіляку допомогу. Надаючи важливого значення зміцненню більшовицьких сил на місцях, Володимир Ілліч підтримував безпосередні зв'язки з соціал-демократичними комітетами, спрямовував їх діяльність. Зокрема, на Україну відряджались провідні більшовики. Так, у Катеринослав був посланий Й. Ф. Дубровінський як агент ОЦК РСДРП, потім — Д. І. Лещенко, який також здійснив об'їзд партійних організацій Донбасу. До Києва прибули активні учасники московського збройного повстання А. І. Горчилін і О. В. Мандельштам. У Харків для захисту більшовицької платформи був направлений Ф. А. Сергєєв (Артем). Меншовики боялися виступів цього палкого захисника більшовицьких ідей і доклали всіх зусиль, щоб він не попав на з'їзд. Але їх намагання виявилися марними. Артема обрали делегатом IV з'їзду. Луганська організація одностайно намітила своїм кандидатом у делегати на з'їзд К. Є. Ворошилова³⁻⁴.

Вибори на з'їзд проходили в умовах поліцейського розгрому партійних організацій, який торкнувся головним чином більшовицьких осередків. Так, 21 березня 1906 р. в донесенні начальника петербурзького охрального відділення повідомлялося, що поліції вдалося викрити конференцію з 41 чол., яка мала провадити обговорення двох платформ⁵.

У Харкові 6 березня 1906 р. було заарештовано 12 більшовиків, а в ніч на 7 березня — весь Об'єднаний комітет РСДРП. Таке становище спостерігалось і в інших містах.

Кампанія по обговоренню обох платформ і виборах делегатів на IV з'їзд тривала майже два місяці. Партійні організації великих пролетарських центрів висловилися за більшовицьку платформу.

IV (Об'єднавчий) з'їзд РСДРП зібрався у Стокгольмі 10 квітня 1906 р. В його роботі взяли участь 112 делегатів з ухвальним голосом і 22 з дорадчим, які представляли 62 місцеві організації РСДРП, у тому числі представники від 11 соціал-демократичних організацій України. Серед делегатів від більшовиків були В. І. Ленін, А. С. Бубнов, В. В. Воровський, К. Є. Ворошилов, С. І. Гусєв, М. І. Калінін, Л. Б. Красін, Н. К. Крупська, З. Я. Литвин-Сєдой, А. В. Луначарський, М. М. Лядов, Ф. А. Сергєєв (Артем), Й. В. Сталін, М. В. Фрунзе, С. Г. Шаумян, О. М. Ярославський та інші видатні діячі партії. З ухвальним голосом було 46 більшовиків і 62 меншовики, а решта невелика група — так званий «центр». Чисельна перевага меншовиків пояснюється розгромом більшовицьких організацій, багато з яких не змогли прислати своїх делегатів.

На з'їзді були обговорені: аграрне питання, поточний момент і класові завдання пролетаріату, питання про ставлення до Державної думи, Статут партії та ін.

Засідання з'їзду з самого початку проходили в гострій ідеологічній боротьбі більшовиків проти опортунізму меншовиків з програмних, тактичних і організаційних питань, за чітку революційну лінію. Важливе місце в роботі з'їзду зайняло аграрне питання, яке, за визначенням В. І. Леніна, складало основу першої російської революції, визначало її національну особливість. Незадовго до з'їзду Володимир Ілліч опублікував свою працю «Перегляд аграрної програми робітничої партії», в якій було сформульовано й обгрунтовано проект аграрної програми партії для періоду піднесення революції.

Першим доповідачем від більшовиків на з'їзді був В. І. Ленін, який виклав суть аграрної програми більшовиків, обстоював вимогу конфіскації поміщицьких земель і націоналізації всіх земель у країні. Це був революційний шлях розв'язання аграрного питання — шлях повалення поміщицького ладу, ліквідації царського самодержавства і встановлення революційно-демократичної диктатури пролетаріа-

³⁻⁴ П. М. Шморгуна. Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років, К., 1973, стор. 155.

⁵ «Красный Архив», 1941, № 3, стор. 29.

ту і селянства. Ця програма закликала трудівників села до створення селянських комітетів, захоплення поміщицьких земель, до активної підтримки пролетаріату в боротьбі проти самодержавства. Більшовицька аграрна програма науково виражала корінні інтереси селян, кликала їх на революційну боротьбу, сприяла створенню і зміцненню їх союзу з робітничим класом. Націоналізація землі була революційною вимогою, спрямованою на знищення пережитків кріпосництва. Конфіскація поміщицьких земельних володінь та націоналізація всіх земель посилювали класову боротьбу всередині самого селянства, сприяли згуртуванню бідноти навколо пролетаріату, перетворенню трудящого селянства на союзника пролетаріату в соціалістичній революції.

В аграрному питанні з доповіддю від меншовиків виступив П. П. Маслов. Меншовики відстоювали реформістську, половинчату програму муніципалізації землі. Основна її вимога полягала в тому, щоб поміщицькі землі перейшли в розпорядження місцевих самоуправлень (муніципалітетів) або земств, де селяни мали вже її орендувати за певну плату. Меншовики проповідували шкідливі ілюзії про можливість розв'язання аграрного питання мирним шляхом, по суті відстоювали політику угоди селян з поміщиками. За своєю суттю меншовицька програма муніципалізації землі була реакційною. Відповідно до неї революційна боротьба селян за землю підмінювалася б реформістською угодою з поміщиками. В. І. Ленін гостро критикував меншовицьку програму муніципалізації. «...По-перше, — відзначав він, — муніципалізації ніколи не захочуть селяни; по-друге, муніципалізація без демократичної республіки, без виборності чиновників народом — шкідлива»⁶.

Була ще і третя програма — програма «подільників», яку відстоювала група більшовиків (С. О. Суворов (Борисов) та ін.). Вони висунули вимогу поділу поміщицьких земель і передання їх селянам у приватну власність. Помилковість цієї програми полягала в тому, що вона хоч і піднімала селян на революційну боротьбу, але обмежувала її розмах, не закликала селянство на боротьбу за повну перемогу буржуазно-демократичної революції і переростання її в соціалістичну. «Подільники» виходили з помилкового положення про те, що між буржуазно-демократичною і соціалістичною революціями буде тривала перерва. В. І. Ленін підкреслював, що «...муніципалізація помилкова і шкідлива, поділ, як програма, помилковий, але не шкідливий»⁷.

Незначною перевагою голосів з'їзд прийняв меншовицьку програму муніципалізації землі. Однак під тиском більшовиків в неї було внесено зміни: зокрема, пункт про «відчуження великого землеволодіння» замінили вимогою «конфіскації приватновласницьких земель, крім дрібного землеволодіння». «Замість первісної масловської програми, — відзначав В. І. Ленін, — вийшла, як дотепно говорили на з'їзді, «жестрована» програма... Програма вийшла кінець кінцем не підкована на всі чотири ноги, а така, що в неї всі чотири підкови хлюпають»⁸.

Обговорення аграрної програми, як і інших питань, показало, що більшовики і меншовики по-різному оцінюють рушійні сили революції і класові завдання пролетаріату.

За настійною вимогою більшовиків другим на з'їзді обговорювалося питання про сучасний момент і класові завдання пролетаріату. Доповідь з цього питання зробив В. І. Ленін. Він обгрунтував необхідність боротьби соціал-демократії за дальший розвиток революції і доведення її до повної перемоги. Меншовики пропонували угоду з ліберальною буржуазією, заперечували союз робітничого класу з селянством, але через рішучу протидію більшовиків змушені були зняти свою резолюцію.

В питанні про збройне повстання була прийнята меншовицька резолюція, яку більшовики назвали «резолуцією проти збройного повстання».

Під час обговорення питань про ставлення до Державної думи меншовики стали на шлях парламентаризму, намагалися збити пролетаріат на позицію підтримки кадетської Думи, видаючи її за втілення народного представництва. Тут повною мірою виявився опортунізм меншовиків, які вели лінію на згортання революції, переведення її на парламентський, думський шлях. Всіляко викриваючи хиткість і двоєдушність кадетської більшості, більшовики пропонували використовувати Думу в інтересах поглиблення революційної кризи.

Великим досягненням з'їзду було рішення про об'єднання польської і латиської соціал-демократії з РСДРП на принципах пролетарського інтернаціоналізму. З'їзд затвердив умови об'єднання Бунду з РСДРП, висловившись проти організації пролетаріату за національними ознаками. УСДРП не була прийнята до складу РСДРП, як організація націоналістична, дрібнобуржуазна. Адже корінні інтереси трудящих мас України захищали загальноросійські революційні організації РСДРП. Об'єднання со-

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 346.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 26.

⁸ Там же, стор. 29.

ціал-демократичної партії Росії в складі єдиної РСДРП зміцнило її, сприяло згуртуванню російського пролетаріату, допомагало більшовикам ідейно виховувати широкі верстви робітників усіх національностей у дусі пролетарського інтернаціоналізму, полегшувало боротьбу проти опортуністів, шовіністів та націоналістів.

З'їзд прийняв новий Статут партії. Перший параграф про членство в партії був даний у ленінській редакції. До Статуту було включено і більшовицьке положення про будівництво партії на началах демократичного централізму.

До складу ЦК, обраного на з'їзді, ввійшли 3 більшовики і 7 меншовиків, до редакції центрального органу — тільки меншовики.

З'їзд проголосив створення єдиної РСДРП в масштабах всієї країни. Проте це було формальне об'єднання більшовиків і меншовиків. На з'їзді ще чіткіше розкрилися ідейні розбіжності між ними. Більшовики і меншовики залишилися при своїх поглядах, незгоди між ними не були ліквідовані. Після з'їзду більшовицькі делегати прийняли написану В. І. Леніним відозву до партії, де було підбито підсумки роботи з'їзду, піддано гострій критиці меншовицькі рішення і проголошено рішучість вести ідейну боротьбу проти них у рамках єдиної РСДРП. Відозва допомогла членам партії, всім трудящим розібратися в суті розбіжностей між поглядами більшовиків і меншовиків. Після з'їзду боротьба між ними ще більше загострилася, зокрема з таких актуальних питань тактики, як збройне повстання, організація бойових дружин, аграрна програма тощо. У цій боротьбі більшовики політично виховували пролетаріат, ще тісніше згуртовували його ряди в ім'я перемоги соціалістичної революції.

Т. Н. СТЕПАНЕНКО (К и ї в)

СОЦІАЛІСТИЧНІЙ ЄДИНІЙ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ — 30 РОКІВ

Вся історія створення і розвитку Соціалістичної єдиної партії Німеччини переконливо свідчить про те, що вона є авангардом робітничого класу, колективним керівником трудящих Німецької Демократичної Республіки. Згуртований навколо неї робітничий клас республіки у міцному союзі з трудовим селянством та іншими верствами трудящих здійснив революційний переворот, подібного якому не знала історія німецького народу. Сьогодні трудящі НДР на чолі з Соціалістичною єдиною партією Німеччини успішно будують розвинуте соціалістичне суспільство.

СЄПН утворилася в результаті об'єднання Комуністичної партії Німеччини (КПН) та Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) на основі принципів революційного марксизму. Об'єднавчий з'їзд обох партій відбувся 21—22 квітня 1946 р. З'їзд, що став Установчим для СЄПН, прийняв програмний документ «Принципи й цілі Соціалістичної єдиної партії Німеччини», Статут СЄПН та Маніфест до німецького народу, які лягли в основу політики партії. Її програмою-мінімумом була перемога народно-демократичного ладу. Програма-максимум, як відзначалося в «Принципах і цілях СЄПН», полягала в «...ліквідації будь-якої експлуатації і гноблення, економічних криз, злиднів, безробіття й імперіалістичної загрози війни. Ця мета, яка означає розв'язання життєво важливих для нашого народу національних і соціальних питань, може бути досягнута тільки внаслідок перемог соціалізму»¹.

Після Установчого з'їзду СЄПН налічувала в своїх рядах понад 1200 тис. членів і стала найбільшою політичною партією в країні. На з'їзді було обрано Центральне правління партії на чолі з В. Піком та О. Гротеволем.

Створення Соціалістичної єдиної партії Німеччини посилило керівну роль робітничого класу в боротьбі за демократичну перебудову Східної Німеччини, було основою для дальшого зміцнення союзу робітничого класу з селянством і всіма трудящими. Це — найвеличніше завоювання німецького робітничого класу з часів виходу в світ «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, виникнення революційного робітничого руху в Німеччині та після заснування КПН. «Її створення, — охарактеризував цей історичний момент Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев у промові на VIII з'їзді СЄПН, — було величезною подією в історії німецького робітничого руху, актом великої політичної мудрості. Принципове значення цього акту підтверджене всім ходом розвитку НДР, визначними досягненнями соціалістичного будівництва у вашій країні»².

¹ Dokumente der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands, t. 1, Berlin, 1952, стор. 9.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 376.

Виникнення СЕПН мало також велике міжнародне значення. Це був перший приклад подолання згубного розколу робітничого руху у високорозвинутій індустріальній країні та об'єднання робітничих партій на основі принципів марксизму-ленінізму.

Соціалістична єдина партія Німеччини з перших днів свого існування взяла курс на організаційне й ідеологічне згуртування своїх рядів. Злиття КПН і СДПН пройшло без попередньої перевірки їхнього складу, а також без попереднього розмежування марксистів-ленінців і активних прибічників опортуністичних, ревізіоністських і сектантських течій, що існували раніше в обох партіях. Необхідність рішучої боротьби за ідейну чистоту і організаційну єдність партії диктувалася й тим, що відразу після Об'єднаного з'їзду в СЕПН щомісяця вливалось майже 100 тис. нових членів. Це полегшувало проникнення в її ряди випадкових людей — всякого роду кар'єристів, агентів імперіалістичних підричних центрів, які ставили собі за мету перетворення СЕПН в опортуністичну партію. «У цих умовах для СЕПН стали життєво важливим швидко і послідовно перетворитися в бойову марксистсько-ленінську партію»³.

Тому вже в другій половині 1948 р. було вжито ряд заходів для дальшого ідейного виховання членів партії, організаційного зміцнення СЕПН і очищення її від ворожих і ідейно розкладених елементів, встановлення суворого порядку індивідуального відбору в партію і регулювання її соціального складу, розгортання критики і самокритики. Важливим етапом на шляху перетворення СЕПН в дійсно марксистсько-ленінську партію була I партійна конференція (25—28 січня 1949 р.), на якій з доповіддю «Політика партії і перетворення СЕПН у партію нового типу» виступив О. Гротеволь. У рішенні конференції, зокрема, записано: «Перед Соціалістичною єдиною партією Німеччини стоїть велике історичне завдання, пов'язане із зміцненням нового демократичного будівництва у східній зоні і посиленням на цій основі боротьби за демократичну єдність Німеччини, за мир і прогрес. Партія може справитись із цим завданням тільки у тому випадку, коли буде невтомно працювати над перетворенням СЕПН у партію нового типу, у бойову марксистсько-ленінську партію»⁴.

Велике значення для організаційного зміцнення СЕПН мав прийнятий на III з'їзді (в липні 1950 р.) новий Статут партії. В ньому було визначено основні організаційні принципи СЕПН відповідно до ленінських вимог організаційного будівництва революційної партії робітничого класу. Зростанню ідейної єдності й чистоти партійних рядів активно сприяла проведена за рішенням III з'їзду СЕПН в 1951 р. перевірка всіх членів і кандидатів у члени партії. Питанням розвитку СЕПН велику увагу було приділено також і на II партійній конференції (липень 1952 р.).

Так, виконуючи рішення партійних з'їздів і конференцій, у процесі засвоєння членами партії ленінського вчення про революційну перебудову суспільства, творчого використання досвіду КПРС та інших братніх партій з урахуванням умов своєї країни, СЕПН неухильно перетворювалась у бойову марксистсько-ленінську партію. Виконавши свою першу Програму і керуючись ленінським вченням про партію нового типу, СЕПН стала керівною силою у всіх сферах суспільного життя, перетворилась у найвищу форму класової організації, яка постійно поєднує в собі високу ідейність з максимальною дієвистію. «Соціалістична єдина партія Німеччини, — підкреслювалося в прийнятій на VI з'їзді (січень 1963 р.) новій Програмі, — це партія соціалізму. Вона є партією робітничого класу і всього трудового народу. СЕПН — це партія миру, національної гідності й національної єдності. ...СЕПН — це партія прогресу і демократії. СЕПН — це бойова марксистсько-ленінська партія»⁵.

Нині Соціалістична єдина партія Німеччини налічує в своїх рядах 1 909 859 чол. Про її величезний авторитет, нерозривний зв'язок з робітничим класом і всім народом красномовно свідчить і те, що кожний шостий громадянин НДР віком старший 18 років є членом СЕПН, 56,6% її членів і кандидатів у члени партії — робітники, 5,9% — селяни-кооператори, 17,1 — представники інтелігенції, 28,7% всіх членів партії — жінки. За соціальним складом 76,8% членів СЕПН — вихідці з робітничого класу, а 75% керівних кадрів у всіх галузях суспільного життя НДР — представники робітничого класу і селянства⁶. До цього слід додати, що до Народної палати НДР обрано 127 (25,4%) депутатів-комуністів, до окружних рад — 722 (25,4%), районних рад — 4463 (25,9%), до обцинних представництв — 60 382 (33,3%) членів СЕПН. Соціалістична єдина партія Німеччини будується за територіально-виробничим принципом. Вона об'єднує 15 окружних, 262 міських і районних, понад 64 тис. пер-

³ В. Ульбрихт. Историческое достижение Социалистической единой партии Германии.— «Коммунист», 1971, № 6, стор. 117.

⁴ 20 лет СЕПГ. Документы Социалистической единой партии Германии, М., 1966, стор. 26.

⁵ Там же, стор. 96.

⁶ Е. Нонекер. Bericht des Zentralkomitees an der VIII. Parteitag der SED. Dietz Verlag, Dresden, 1971, стр. 82—83.

винних парторганізацій⁷. Центральний Комітет партії має свої друковані органи. Це — газети «Нойєс Дойчланд» («Нова Німеччина»), «Нойєс дойче бауерцайтунг» («Нова німецька селянська газета»), журнали «Айнгайт» («Єдність») та «Нойєр вег» («Новий шлях»). Теоретичними та навчальними центрами ЦК СЕПН є Інститут марксизму-ленінізму, Інститут суспільних наук, Вища партійна школа ім. К. Маркса.

За тридцять років своєї діяльності СЕПН провела величезну роботу. СЕПН втілює в собі єдність революційної теорії і практики. Зберігаючи вірність принципам демократичного централізму, вона здійснює свої рішення, спираючись на свідомість і дисциплінованість членів партії. Будівництво соціалістичного суспільства в країні СЕПН розглядає як завдання, що має сприяти створенню благ для трудящих, постійному поліпшенню умов їх праці і життя, формуванню соціалістичної особистості і гармонійному розвитку всіх членів суспільства в умовах соціалізму.

При цьому партія постійно зміцнює свої зв'язки з трудящими. У повсякденній діяльності вона керується політичним принципом: «Все з народом, все через народ, все для народу» і, виходячи з нього, визначає цінність і користь усіх зусиль у господарстві, науці і культурі. У Звітній доповіді Центрального Комітету СЕПН VIII з'їздові партії Перший секретар ЦК тов. Е. Хонеккер підкреслював, що Соціалістична єдина партія Німеччини «...як революційна партія робітничого класу і всього трудячого народу, партія нового типу, керуючи всіма трудящими в складних історичних умовах, досягла воїстину історичних здобутків. Перемога в антифашистсько-демократичній революції, створення міцного фундаменту соціалізму й успішне формування розвинутого соціалістичного суспільства довели, що наша партія відповідає об'єктивним вимогам нашої епохи»⁸.

VIII з'їзд СЕПН, що проходив з 15 по 19 червня 1971 р., дав ясний марксистсько-ленінський аналіз міжнародного становища, співвідношення класових сил і класової боротьби на міжнародній арені. На цій основі він розробив стратегію і тактику партії й держави в боротьбі проти імперіалізму, за мир і соціалізм. З'їзд прийняв широку робочу програму — директиви п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1971—1975 рр., науково обгрунтував процес дальшого будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в НДР.

Успішне виконання накреслених з'їздом завдань, як відзначається в його матеріалах, вимагає від партії підвищення її бойовитості, посилення теоретичної, ідейно-політичної і організаційної діяльності, зростання ініціативи й активності всіх членів партії, їх самовідданої праці. VIII з'їзд ще раз продемонстрував повну єдність і згуртованість рядів СЕПН, послідовність її політики, що виявилось як в оцінці підсумків рішень VII з'їзду, так і в схваленні його делегатами завдань, визначених на найближчі роки. «Підсумки, які ми підбиваємо, — зазначається в Звітній доповіді ЦК СЕПН VIII з'їздові, — це успішні підсумки, що переповнюють нас радістю. Ми значно просунулися вперед на нашому соціалістичному шляху. Водночас ми накреслили нові, без сумніву, великі й складні, але разом з тим прекрасні завдання на найближчі роки... У нас єдина мета, яка пронизує всю політику нашої партії — робити все для блага людей, для щастя народу, заради інтересів робітничого класу і всіх трудящих»⁹.

З великими успіхами прийшла Німецька Демократична Республіка до 25-річного ювілею, що урочисто відзначався всім прогресивним людом у жовтні 1974 р. «25-річчя свого існування НДР відзначає як міцна соціалістична держава. В промисловості й сільському господарстві, в галузі науки, освіти й культури, в усіх суспільних сферах, на гармонійний розвиток яких спрямована наша політика, досягнуто високого рівня. У справі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства ми зробили великий крок вперед» — підкреслив у доповіді з нагоди 25-річчя утворення НДР Перший секретар ЦК СЕПН тов. Е. Хонеккер¹⁰.

Про високі темпи розвитку соціалістичної держави свідчить і те, що за період будівництва соціалізму в НДР національний дохід зріс майже в 5,5 раза (з 22 млрд. марок у 1949 р. до 126 млрд. марок у 1973 р.). У 1974 р. національний дохід збільшився порівняно з 1973 р. майже на 5,4%, а товарне виробництво народної промисловості НДР перевищило 200 млрд. марок. 80% приросту промислової продукції досягнуто за рахунок підвищення продуктивності праці, яка зросла за період з 1970 по 1973 р. на 9,8%. У 1974 р. в республіці щодня освоювалося понад 100 млн. марок капіталовкладень — у 13 разів більше, ніж у 1949 р. Нині промисловість республіки за півтора місяця виробляє стільки ж продукції, скільки вона виробляла протягом усього 1949 р.

У соціалістичному сільському господарстві НДР також відбувається постійний поступальний рух. Так, врожайність зернових зросла з 23—24 ц з гектара (на почат-

⁷ «Проблеми мира и социализма», 1973, № 6, стор. 96.

⁸ Е. Хонеккер. Bericht des Zentralkomitees an der VIII. Parteitag der SED, стор. 81.

⁹ Там же, стор. 5, 105.

¹⁰ «Правда», 7 жовтня 1974 р.

ху 50-х років) до 35—36 ц. Державні заготівлі м'яса (в забійній вазі) зросли більш як у 5 разів, молока — більш як у 4 рази. Великі кошти держава вкладає у розвиток науки і техніки: тільки в 1974 р. для цього було виділено майже 4,4% національного доходу, що на 30% більше проти 1949 р.

Завдяки досягнутим успіхам НДР ввійшла до десятки найбільш розвинутих країн світу. За обсягом промислової продукції вона посідає шосте місце в Європі.

Постійно зростають трудові доходи населення НДР. Чистий грошовий дохід трудящих збільшився в 1973 р. порівняно з 1972 р. на 4,9 млрд. марок. Приблизно 10% цього приросту повністю пішло на задоволення потреб самих трудящих і ветеранів праці. Більш як 375 тис. громадян поліпшили свої житлові умови, побудовано 3320 нових шкільних приміщень, дитсадків на 25 600 місць. Але найважливішим досягненням СЕПН є формування нової людини соціалістичного суспільства, нових людських якостей, складу думок і поведінки, соціалістичних взаємовідносин між людьми. В процесі формування розвинутого соціалістичного суспільства організованість, висока свідомо дисципліна, ідейна стійкість, бойовитість і революційне піднесення, які характерні для членів і кандидатів у члени СЕПН, всієї партії, дедалі більше передаються передовим колективам і широким масам трудящих у найрізноманітніших сферах суспільного життя. Ніколи раніше в Німеччині не була такою високою активність трудящих в суспільно-політичному житті, як нині в соціалістичній державі робітників і селян. Перемога соціалістичної революції в галузі ідеології, культури і моралі є одним з видатних досягнень НДР.

Одночасно перша німецька робітничо-селянська держава є невід'ємною складовою частиною співдружності соціалістичних країн. Виникнення і розвиток НДР були б неможливі без інтернаціональної солідарності, без тієї допомоги і підтримки, яку їй подавали і подають інші соціалістичні країни, і, насамперед, Радянський Союз, 26 років НДР — це історія братерської спільності з СРСР й усією соціалістичною сім'єю народів. «На міцному фундаменті братерського союзу трудящих НДР з народами СРСР, широким дружнім відносин між СЕПН та КПРС на основі пролетарського інтернаціоналізму ґрунтуються наші вирішальні досягнення», — сказав тов. Е. Хонеккер¹¹.

Новим яскравим свідченням зміцнення дружби між обома партіями і державами, подією важливого міжнародного значення став офіційний дружній візит до Радянського Союзу партійно-урядової делегації НДР на чолі з Першим секретарем ЦК СЕПН тов. Е. Хонеккером (6—13 жовтня 1975 р.) та підписання нового Договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР і НДР. Цей договір, зазначив у своєму виступі в Кремлі під час прийому делегації тов. Л. І. Брежнев, визначив на багато років вперед головні напрями взаємодії двох братніх держав. Курс на дальше зближення наших країн і народів, на дальше зближення наших соціалістичних націй є основою документа¹².

Заснування Соціалістичної єдиної партії Німеччини стало історичною перемогою марксизму-ленінізму в німецькому робітничому русі. Водночас це — перемога принципів пролетарського інтернаціоналізму над усіма формами і проявами націоналізму, ревізійнізму й опортунізму в Німеччині. В міру того як заново створена єдина партія робітничого класу в НДР перетворювалась у партію нового типу, вона ставала дедалі міцнішою складовою частиною міжнародного комуністичного руху, надійним загоном світового пролетаріату. СЕПН, «дотримуючись міжнародного характеру теорії Маркса — Енгельса — Леніна, проводить свою політику у повній відповідності з генеральною лінією світового комуністичного руху»¹³ і, виходячи з неї, розробляє свою стратегію і тактику боротьби проти імперіалізму, за мир, демократію, національну незалежність і соціалізм.

30 років Соціалістична єдина партія Німеччини разом з КПРС та іншими братніми партіями бореться за мир і прогрес у всьому світі. З кожним роком зростає її міжнародний авторитет. Так, у роботі VIII з'їзду партії взяли участь делегації 94 комуністичних, робітничих, національно-демократичних і ліво-соціалістичних партій 83 країн¹⁴. З'їзд став справжнім форумом пролетарського інтернаціоналізму. СЕПН сьогодні — загартована й досвідчена марксистсько-ленінська партія. Її сила — у суворому дотриманні ленінських норм партійного життя, послідовності політики, єдності і згуртованості рядів.

У травні 1976 р. відбудеться IX з'їзд Соціалістичної єдиної партії Німеччини. В обстановці великого політичного і трудового піднесення проходила звітно-виборча кампанія в країні. Трудящі НДР схвалюють винесені у січні 1976 р. на обговорення

¹¹ Э. Хонеккер. По пути социалистической революции. — «Проблемы мира и социализма», 1974, № 10, стор. 4.

¹² «Правда», 7 жовтня 1975 р.

¹³ Э. Хонеккер. Роль партии в период завершения строительства социализма, Дрезден, 1967, стор. 51.

¹⁴ «Проблемы мира и социализма», 1971, № 9, стор. 10.

новий проект програми СЕПН, директиви ІХ з'їзду партії про розвиток народного господарства НДР на 1976—1980 рр. та проект Статуту партії. Тов. Е. Хонеккер, виступаючи на партконференції працівників калійного комбінату «Верра» (округ Зуль), зокрема, сказав: «Винесення на обговорення народу проектів документів до ІХ з'їзду СЕПН дасть можливість усім громадянам НДР взяти активну участь у підготовці до з'їзду. Висловлювання про ці документи свідчать про те, що трудящі вітають ініціативу ЦК СЕПН. Матеріали, обговоренням яких ми відкриваємо новий, вирішальний етап підготовки до ІХ з'їзду СЕПН, свідчать, що ми послідовно і цілеспрямовано будемо продовжувати йти по шляху, вказаному VIII з'їздом»¹⁵.

Розгорнувши всенародне соціалістичне змагання, трудящі міст і сіл НДР сповнені рішучості, досягти нових успіхів у справі дальшого зміцнення своєї робітничо-селянської держави, братерства з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами, підвищення міжнародного авторитету країни.

¹⁵ «Правда», 20 січня 1976 р.

А. П. БОВТРУК (Київ)

ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ РЕВОЛЮЦІЇ

(80-річчя з дня народження
С. В. Букатчука)

Ім'я Созонта Васильовича Букатчука, відомого діяча Комуністичної партії Західної України, полум'яного борця за визволення західноукраїнських земель і возз'єднання їх з Радянською Україною, народного героя, назавжди залишиться в історії нашої країни.

С. В. Букатчук народився 3 травня 1896 р. в с. Кобаках Косівського району Івано-Франківської області. Ще юнаком пізнав він страшну правду братовбивчої імперіалістичної війни. У російському полоні під впливом більшовицької пропаганди Созонт Васильович прийшов до переконання, що лише соціалістична революція може принести справжнє визволення трудящим, і став активним борцем за Радянську владу в Росії. Але згодом він потрапив до німецького полону, звідки був визволений завдяки революції в Німеччині.

С. В. Букатчук повернувся до Країни Рад, деякий час працював у Харкові. Це сприяло остаточному формуванню його революційного світогляду. Доля селянства Прикарпаття продовжувала хвилювати Созонта Букатчука, і він повернувся в рідне село. Це був період, коли трудящі Західної України за прикладом російських робітників піднімалися на боротьбу проти іноземної окупації. Повітовий староста Косова Сікорський сповіщав Станіславському воєводському управлінню: «Державна повітова поліція, яка має під охороною гірських, лісних і недоступних місць, надто слаба, щоб успішно ліквідувати агітацію, яка може набрати грізних розмірів. Тому прошу в інтересах громадської служби, а також цілковитої безпеки лояльного населення від агітації на території місцевого повіту вислати військо до загітованих і неспокойних гмін для зміцнення гірських постерунків поліції, бо інакше не беру на себе відповідальність за спокій і безпеку повіту в виборчий період»¹.

С. Букатчук створив у Кобаках підпільну комуністичну організацію. «Навколо Букатчука згуртувалося чимало революційно настроєної молоді — М. С. Фенчук, в. Д. Регуш, П. М. Дупей, Ю. Т. Скавуляк та ін.»².

Революційна діяльність в Кобаках та навколишніх селах набирала дедалі ширшого розмаху, налагоджувалася робота читалень, клубів, організувалися першотравневі демонстрації. Власті жорстоко розправлялися з революційно настроєним населенням. Зокрема, в 1924 р. у Заболотіві було розстріляно мирну демонстрацію селян, з приводу якої С. Букатчук писав: «Кривава масакра (розправа — Авт.) в Заболотіві... є для нас наукою, що буржуазія не перебирає в засобах оборони своїх інтересів. Геройська смерть наших у Заболотіві і пролита кров десятків пораниених кличе нас до помсти... Вступайте в КПЗУ, що взиває вас під свої прапори за повалення уряду буржуазії. За диктатуру пролетаріату!»³.

З середини 20-х років Созонт Букатчук очолював Коломийський окружний комітет КПЗУ. В цей час тут виникають нові комуністичні організації, все частіше на партійних зборах і конференціях лунає голос мужнього комуніста С. В. Букатчука.

¹ В. Брезницький. Созонт Букатчук, Ужгород, 1968, стор. 46—47.

² В. Ю. Твердохліб. Борець за народне щастя. — «УІЖ», 1966, № 5, стор. 131.

³ Там же, стор. 132.

Після окружної конференції комуністів Покуття (1926 р.) С. В. Букатчука, який брав у ній участь під іменем В. М. Григораша, разом з багатьма іншими підпільниками, було заарештовано. 11 чоловік постали перед окупаційним судом у Львові. Вийшовши 1928 р. з львівської в'язниці «Бригідки», мужній комуніст продовжує боротьбу. Того ж року коломийські комуністи висунули Созонта Васильовича кандидатом до польського сейму. Однак невдовзі після виборів його знову кинули за ґрати.

1928 р. мужній революціонер взяв участь у роботі III з'їзду Комуністичної партії Західної України, який відбувся у Харкові. Делегати з'їзду обрали С. В. Букатчука до складу Центрального Комітету КПЗУ. Це було визнанням політичної зрілості професійного революціонера, який вийшов з народних низів, добре знав їх інтереси і прагнення.

У 1930 р. Созонт Васильович Букатчук був присутній на Європейському конгресі трудового селянства. На початку 30-х років Созонт Васильович працював інструктором ЦК КПЗУ по Львівщині та Волині. У цей період він зазнав жорстоких переслідувань поліції. Після возз'єднання Західної України з Українською РСР він виходить з в'язниці і одразу ж активно включається в будівництво нового життя. 22 жовтня 1939 р. трудящі Косівського району обрали Созонта Васильовича депутатом Народних Зборів Західної України. Як член Повноважної Комісії Народних Зборів С. Букатчук брав участь у роботі Верховної Ради СРСР, пізніше обирався депутатом Верховної Ради Української РСР. Працюючи першим заступником голови Косівського райвиконкому, С. Букатчук віддавав багато сил налагодженню роботи місцевих органів влади.

У тяжкі роки двобою з фашизмом С. Букатчук перебував у лавах діючої армії. Після війни він знову повернувся до Косова. Однак невдовзі судилося полум'яному комуністові жити на визволеній землі. С. В. Букатчук помер 13 березня 1948 р. Пам'ять про нього живе у справах і звершеннях нашого народу.

Ю. Ю. СЛИВКА (Львів), В. М. ЯКОВЕНКО (Львів)

ПІД ПРАПОРОМ
БРАТЕРСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ
(40-річчя антифашистського конгресу
діячів культури у Львові)

1936 р. ввійшов в історію революційної боротьби трудящих Західної України як рік її найвищого піднесення. Комуністична партія Західної України, керуючись рішенням VII конгресу Комінтерну, організувала трудящих на боротьбу проти фашизму і загрози війни.

Навесні 1936 р. боротьба проти небезпеки фашизму набрала масового характеру. Грізною хвилею прокотилася по Західній Україні відгомін подій у Кракові, де 23 березня фашистська поліція розстріляла робітничу демонстрацію. 24 березня робітники Львова провели демонстрацію протесту проти розстрілу поліцією краківських робітників, а наступного — в день похорону жертв у місті відбувся робітничий мітинг під лозунгами «Геть уряд голоду і війни!», «Геть криваву фашистську поліцію у Кракові!» Масові страйки, демонстрації і мітинги солідарності з краківськими робітниками пройшли по всьому краю¹. Вони стали свідченням інтернаціональної єдності українських і польських трудящих у боротьбі проти фашистської реакції.

Яскравим виявом великого революційного запалу пролетарських мас був масовий політичний виступ робітників Львова у квітні 1936 р. У відповідь на розправу поліції з демонстрантами і вбивство робітника В. Козака 16 квітня під прапором антифашистського народного фронту відбулась демонстрація, в якій взяло участь близько 100 тис. чол.² і яка переросла у барикадні бої з поліцією. Внаслідок зіткнень 46 чол. загинуло і більш як 300 дістали поранення³; 1500 чол. було заарештовано. Ці події свідчили, як зазначало Політбюро ЦК КПЗУ, що Львів «стає одним з передових загонів пролетарського інтернаціоналізму та антифашистського народного фронту...»⁴.

Антифашистські страйки і демонстрації солідарності трудящих з львівськими робітниками прокотилися по всіх містах. На захист робітників Львова виступили селяни.

¹ Історія робітничого класу Української РСР, К., 1967, стор. 245.

² Б. Дудикевич. Під прапором Народного фронту, Львів, 1956, стор. 72.

³ Під прапором Жовтня (1929—1939 рр.). Документи і матеріали, Львів, 1966, стор. 290.

⁴ Історія робітничого класу Української РСР, стор. 246.

Масові маніфестації проти фашизму і війни мали місце 1 травня 1936 р. У Львові учасниками антифашистської демонстрації стало 60 тис. чол.⁵ Першотравневі демонстрації і мітинги відбулися у Стрию, Дрогобичі, Калуші, Ковелі, Раві-Руській, та інших містах Західної України.

В умовах піднесення революційного руху пролетаріату активізувалась діяльність прогресивної інтелігенції. Вона розуміла, що фашизм несе людству всі жахи винищувальної війни, загрозу поневолення, таїть у собі небезпеку знищення багатовікової культури народів, і тому піднесла свій голос разом з усіма трудящими за згуртування і зміцнення всіх антифашистських сил. КПЗУ провела велику боротьбу по залученню до громадсько-політичної роботи частини демократичної інтелігенції.

З ініціативи Компартії у Львові ще лютого 1935 р. було створено Антифашистський комітет трудової інтелігенції, до складу якого ввійшли літератори, вчителі, інженери, службовці, техніки. Комітет звернувся до трудової інтелігенції з відозвою, в якій закликав не стояти осторонь, коли фашистський уряд веде наступ на соціальні і політичні здобутки трудящих, посилює терор, готується втягнути країну у війну з СРСР. Відозва мобілізувала трудову інтелігенцію на боротьбу з фашизмом і небезпекою загарбницької війни⁶.

Яскравим свідченням зростання антифашистських настроїв серед прогресивної інтелігенції, її прагнення до боротьби на захист миру був Антифашистський конгрес діячів культури, що відбувся у травні 1936 р. у Львові.

Ініціаторами скликання конгресу були комуністи і безпартійні представники передової інтелігенції Польщі, Західної України і Західної Білорусії. Скликанню конгресу передувала велика підготовча робота, яка велась нелегально і в якій активну участь за дорученням КПЗУ взяли письменники-комуністи Ярослав Галан і Олександр Гаврилук. 12 листопада 1935 р. у Львові відбулися збори діячів культури: письменників, артистів, художників, учителів та ін. Вони постановили «скликати загальний з'їзд працівників культури з питань втручання фашизму в життя і культуру і зв'язаної з цим страшної небезпеки»⁷. Тоді ж було обрано організаційний комітет з 11 чол., який працював при редакції газети «Trybuna robotnicza», що була органом єдиного фронту львівських робітників. До складу комітету, який став своєрідним штабом передової інтелігенції, ввійшли Г. Гурська, Я. Галан, А. Дан, Б. Домбровський, М. Нашковський, А. Пронашко, Я. Щирек та ін.

Організаційний комітет розробив розгорнуту політичну платформу майбутнього конгресу, яка була викладена в окремій брошурі під назвою «Організація з'їзду працівників культури у Львові». Платформа містила конкретні вимоги з питань освіти, літератури, театру, образотворчого мистецтва та журналістики. Під впливом комуністів ці вимоги передової інтелігенції були викладені у дусі братерської дружби українців, поляків, білорусів і спрямовані проти розпалювання міжнародної ворожнечі.

В галузі освіти висувалися вимоги запровадити загальне і безплатне навчання у школах, створити сприятливі умови для вступу молоді у середні і вищі учбові заклади, відкрити українські державні школи і український університет. Щодо літератури конгрес прийняв рішення виступити проти обмеження свободи літературної творчості, проти цензури і конфіскації прогресивних видань.

Окремі вимоги стосувалися розвитку незалежних прогресивних театрів і державних субсидій для селянських і робітничих драматичних колективів незалежно від національності, усунення цензурних обмежень, які гальмували появу на сценах прогресивних творів. Відносно образотворчого мистецтва висловлювався протест проти «запрягання образотворчого мистецтва в колісницю націоналізму і імперіалізму», ставилася вимога праці і державної допомоги для незалежних художників, заснування державних музеїв і придбання для музеїв і галерей мистецтва творів прогресивних художників. В галузі журналістики звучало обурення проти переслідування і ліквідації прогресивної преси, особливо робітничо-селянської, засуджувалась преса, яка служила шовінізму й імперіалізму⁸.

У платформі підкреслювалось, що «фашизм у всіх своїх видах і в цілому ряді проявів є поверненням до середньовіччя»⁹. Оргкомітет закликав до єдності прогресивної інтелігенції з народними масами для відсічі силам реакції: «Вперед, на бій за волю людини, за волю і розвиток духа і культури, за усунення соціальної несправедливості, за мир для змученого людства, за нове краще, повніше завтра»¹⁰.

⁵ Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 256, оп. 1, спр. 78, арк. 78.

⁶ Там же, ф. 139, оп. 9, спр. 1563, арк. 5.

⁷ З історії революційного руху у Львові. 1917—1939 рр. Документи і матеріали, Львів, 1957, стор. 547.

⁸ З історії революційного руху у Львові, стор. 549—551.

⁹ Там же, стор. 549.

¹⁰ Там же.

Платформа відображала думки та прапнення тієї частини інтелігенції, якій були дорогі ідеали демократії, миру і дружби народів, хто ненавидів фашизм. Про свою солідарність з платформою конгресу і бажання взяти участь у його роботі заявили ряд демократичних організацій і літературних груп, відомі письменники, поети, художники, артисти, вчені. Весною 1936 р. підготовка до конгресу була завершена. «Находили,— писав Я. Галан,— десятки все нових і нових заяв і декларацій із словами симпатії і заохочення. Тепер можна вже подумати про дату скликання конгресу, про його порядок денний, приміщення тощо»¹¹.

Антифашистський конгрес діячів культури відбувся 16—17 травня 1936 р. Він став видатною подією в політичному та культурному житті країни, важливим виявом готовності передової інтелігенції до боротьби з фашизмом. Той факт, що конгрес відбувся у Львові—центрі антифашистського народного фронту у Західній Україні, де місяць тому прогрімали бойові революційні виступи пролетаріату і де ще три-чотири тижні вела боротьба робітників, надав конгресові особливого антиокупаційного, антифашистського, бойового спрямування.

У роботі конгресу взяли участь визначні українські письменники-революціонери Я. Галан, С. Тудор, О. Гаврилюк, П. Козланюк, учасник революційного руху у Західній Україні К. Пелехатий, видатні польські письменники і громадські діячі В. Василевська, Л. Кручковський, А. Дан, Е. Зегадлович, поет-революціонер В. Броневський, письменник і громадський діяч А. Оляха, журналіст і літературний критик В. Ямпольський, письменниця, революційна і громадська діячка, учасниця Великої Жовтневої соціалістичної революції Г. Гурська, режисер Б. Домбровський, художники А. Пронашко і Г. Готліб, публіцист і літературний критик В. Ржимовський, політичний діяч і журналіст Я. Щирек. Західну Білорусію на конгресі представляв публіцист і громадський діяч Г. Дембінський.

Після того, як зачитали привітання конгресові від Паризької міжнародної асоціації на захист культури, до почесної президії було обрано Р. Роллана, Г. Манна, М. Горького, К. Осецького, Ж. Ромена, А. Струга. Роботою конгресу керувала президія в складі Я. Галана, Я. Щирека, Г. Ковальської, В. Ямпольського, А. Пронашка. Вступне слово виголосив В. Ямпольський. Він вказав на грізну небезпеку для культурних надбань людства з боку фашизму і підкреслив, що тільки єдність дій всіх прогресивних і демократичних елементів може перешкодити і зупинити дальший наступ фашистської реакції на здобуті досягнення в галузі культури і літератури. Учасники конгресу вшанували пам'ять героїчних львівських робітників, що загинули у вуличних боях з поліцією.

Головна увага на конгресі була присвячена викриттю фашизму, проблемі боротьби з загрозною імпералістичної війни. З доповідями на тему «Культура, війна та фашизм» виступили Генрик Дембінський і Степан Тудор. У своїх полум'яних промовах вони зазначили, що фашизм грубо нехтує людськими правами і людською гідністю, розпалює націоналізм, готує війну, переслідує національно-визвольний рух і пригнічує малі народи, звергає людство у тьму середньовіччя. Спалювання книг, концтабори, антисемітизм, грубий політичний терор—ось жахливі наслідки фашизму. Доповідачі підкреслили, що, незалежно від національності, письменники і діячі культури, які підтримують визвольний рух, повинні об'єднатись для боротьби з фашистським варварством¹².

З великою увагою були заслухані доповіді «Література і суспільні проблеми», які висловили Еміль Зегадлович, Ванда Василевська, Маріан Чухновський, Ярослав Галан та Александр Дан, а також доповіді «Образотворче мистецтво» проф. Анджея Пронашка і Генрика Готліба, «Театр сьогодні» Броніслава Домбровського та ін. Після доповідей відбулось їх широке обговорення, в якому взяли участь ряд учасників конгресу. Газета «Трубна robotnicza» відзначала, що обговорення доповідей проходило на високому рівні, в усіх виступах відчувалася палка турбота про захист найнеобхідніших прав людей науки, що прагнуть віддати свої здібності на службу трудящих мас¹³.

На конгресі було широко обговорене національне питання. Учасники конгресу висловились за повне задоволення культурних запитів всіх національностей, що населяли буржуазно-поміщицьку Польщу. Вони вимагали відкриття національних шкіл, українського і білоруського університетів, рівноправності мов на етнографічно змішаних територіях¹⁴.

Ян Щирек у промові відзначив, що зроблено великий крок на шляху фактичного братання робітників і трудової інтелігенції, що це братання стане символом єдності думки, прагнень і боротьби всього антифашистського руху. Він підкреслив знаменний факт переходу у ряди пролетарських борців працівників розумової праці.

¹¹ Ярослав Галан. Твори в двох томах, т. 1, К., 1953, стор. 428.

¹² «Wiadomosci literackie», 31 травня 1936 р.

¹³ «Трубна robotnicza», 29 травня 1936 р.

¹⁴ Антифашистський конгрес робітників культури во Львові в 1936 г. Документи и материалы, Львов, 1956, стор. 61.

Широкий відгук конгрес дістав серед трудящих Західної України і Польщі, які з глибокою увагою слідували за його роботою. Робітничий клас Львова вважав конгрес своїм з'їздом. На ньому були представлені масові робітничі організації, колишні політв'язні, визволені з фашистських казематів внаслідок боротьби трудящих.

Між учасниками конгресу і страйкуючими львівськими будівельними і комунальними робітниками встановився тісний зв'язок. Робітники створили свою міліцію для охорони приміщення, де проходив конгрес. Його учасники виступали на промислових підприємствах, на зборах страйкарів, перед пролетарською молоддю. Це сприяло зближенню прогресивної інтелігенції з трудящими масами.

На адресу конгресу надійшла велика кількість вітальних телеграм і листів від робітничих і профспілкових організацій, від політв'язнів, редакцій газет, діячів культури і науки. У них висловлювалася солідарність з трудовою інтелігенцією, яка піднялася на боротьбу з фашизмом і загрозою війни.

У вітанні антифашистської молоді Львова підкреслювалося, що вона відасть усі сили в ім'я перемоги над фашизмом, боротьбі за новий соціальний лад¹⁵.

Політв'язні дрогобицької тюрми надіслали привітання на двох клаптиках цигаркового паперу: «Ми, політичні в'язні з Дрогобича, вітаємо учасників конгресу. Ваша об'єднана боротьба з фашистським варварством і імперіалістичною війною надає нам... надію і віру»¹⁶.

У вітальному листі профспілки бориславських робітників, будівельників і швейників говорилося: «Вітаємо нинішній з'їзд працівників культури і заявляємо про повну солідарність робітничого класу з тією інтелігенцією, метою якої є боротьба за прогрес, освіту і мир»¹⁷.

16 квітня у переповненому залі технологічного інституту відбувся авторський вечір учасників конгресу. Уривки з художніх творів прочитали Г. Гурська, Г. Ковальська, С. Тудор, С. Пелехатий, Я. Галан, О. Гаврилюк, Б. Домбровський та ін. Авторів і виконавців присутні вітали з великим захопленням. У донесенні поліції Львівському воєводському управлінню наголошувалося, що зміст усіх творів «був крайньо лівий і революційний»¹⁸. У зв'язку з тим, що тисячі людей не змогли потрапити до залу, авторський вечір був повторений наступного дня. Група фашистських хуліганів намагалась зірвати вечір, але була розігнана робітничою міліцією. Ці вечори вилились у величну маніфестацію братання трудової інтелігенції з робітничим класом.

17 травня в оперному театрі відбулося заключне засідання конгресу. Зібралось майже три тисячі робітників, службовців, представників інтелігенції. Була ображена почесна президія у тому ж складі, що й на конгресі. Е. Зегадлович у своєму виступі гостро критикував приречений світ капіталу і протиставив йому переможний Радянський Союз. Він заявив, що майбутнє належить соціалізму і комунізму, Європа буде комуністичною. Його слова присутні зустріли бурхливими оплесками. В. Василевська відзначила, що пролетарська література має бути пильною, войовничою, сповненою віри у перемогу. Л. Кручковський підкреслив необхідність боротьби з загрозою імперіалістичної війни. Палкий привіт учасникам конгресу, трудящим Західної України від народних мас Західної Білорусії передав Г. Дембінський. Промови виголосили також М. Чухновський, Б. Домбровський, Г. Ковальська. Закінчилось заключне засідання співом «Інтернаціоналу».

Учасники конгресу прийняли резолюцію, в якій відзначили, що в теперішній час пасивне, нейтральне ставлення письменника до соціальних явищ, до боротьби за людські права рівнозначне підтримці реакції, яка загрожує прогресу і свободі.

«Беручи до уваги,—говорилось у резолюції,—що фашизм тепер є найлютішим ворогом культури, втіленням середньовічного варварства, що силкується на сотні років відкинути здобутки цивілізації, спалює на вогнищах твори великих мислителів, придушує тюрмами і концентраційними таборами думку і людську гідність, представники культури постановляють розпочати рішучу боротьбу з фашистським режимом»¹⁹.

Антифашистський конгрес діячів культури продемонстрував кезламну силу ідей інтернаціоналізму і бойового братерства трудящих, антифашистського народного фронту, сприяв згуртуванню народних мас навколо Компартії.

Я. С. ЛЯЛЬКА (Львів), М. М. ШВАГУЛЯК (Львів)

¹⁵ Антифашистський конгрес работников культуры во Львове в 1936 г., стор. 71.

¹⁶ Там же, стор. 72.

¹⁷ Там же, стор. 75.

¹⁸ ЛОДА, ф. 1, оп. 3, спр. 911, арк. 103.

¹⁹ Антифашистський конгрес работников культуры во Львове в 1936 г., стор. 43—44.

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ХРОНІКА ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ В. І. ЛЕНІНА

Життя і діяльність Володимира Ілліча Леніна — геніального мислителя, творця Комуністичної партії і засновника першої в світі соціалістичної держави привертала і привертають неослабну увагу мільйонів радянських людей, трудящих усього світу, для яких «безсмертні ідеї і діла Леніна, великий подвиг його життя є... невичерпним джерелом натхнення і оптимізму»¹.

Неоцінним вкладом у Ленініану є кожний том багатотомної біохроніки В. І. Леніна, видання якої здійснює Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Підготовка цієї праці — результат багаторічного і копіткого вивчення науковцями інституту ідейної спадщини В. І. Леніна, всебічного дослідження і використання багатого арсеналу наявної джерельної бази архівних та бібліотечних фондів, що постійно, рік у рік, поповнюється новими виданнями, датами і фактами ленінської біографії.

Уже з перших років існування інституту розпочалася наукова робота над складанням біографічної хроніки В. І. Леніна. Спочатку вона була зв'язана з підготовкою другого та третього видань його творів. Зібрані матеріали покладено в основу випущених у світ у 30-х роках книг: «Даты жизни и деятельности Ленина. 1870—1924», «В. И. Ленин в эпоху Второго съезда и раскола партии (Из хроники жизни и деятельности)» та «Два месяца работы В. И. Ленина (Из хроники жизни и деятельности). Январь — февраль 1921 г.». Це були перші наслідки роботи над біографічною хронікою.

Підготовка четвертого та Повного зібрання творів В. І. Леніна дала змогу значно розширити обсяг хроніки, поглибити її зміст, про що свідчать такі факти: якщо у другому виданні книги «Даты жизни и деятельности В. И. Ленина. 1870—1924» (1933 р.) вміщено більше 2 тис. дат, у четвертому виданні творів Володимира Ілліча — понад 3 тис., в Повному зібранні творів — близько 8,5 тис. фактів, то в багатотомній хроніці їх буде кілька десятків тисяч. Тільки третій та четвертий томи біохроніки², про які йдеться в даному огляді, містять близько 6 тис. фактів з літопису життя і діяльності В. І. Леніна. Хронологічно вони охоплюють період з 22 квітня (5 травня) 1912 р. по 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. Період з 22 квітня (5 травня) 1912 р. по 2 (15) березня 1917 р. висвітлено в III томі*, а з 2 (15) березня по 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. — у IV томі.

За принципом побудови ці томи, як і попередні, істотно доповнюють наукову біографію В. І. Леніна, є водночас цінним джерелом. Кожний факт, описаний у них, підтверджується науково достовірними документами, як опублікованими, так і тими, що зберігаються в архівах. Джерелами біографічної хроніки стали особисті документи В. І. Леніна, документи партійних і радянських установ, статті, промови, листи соратників і сучасників Володимира Ілліча, періодичні видання, перевірені і уточнені мемуари, в окремих випадках — монографічні праці.

Особливо цінними у рецензованих томах є згадки про ленінські документи, неопубліковані або надруковані у маловідомих виданнях. Деякі невеликі записки, надписи, листівки на книгах і газетах, бібліографічні виписки тощо, які не ввійшли до Повного зібрання творів В. І. Леніна, викладені повністю. Томи біохроніки, таким чином, дають змогу вперше ознайомити читачів з сотнями нових ленінських документів і цим самим поповнити теоретичну спадщину Володимира Ілліча за 1912—1917 рр.

Третій та четвертий томи біографічної хроніки В. І. Леніна охоплюють широке коло питань. Мовою фактів, день за днем, а іноді і погодинно в них розповідається

¹ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1970, стор. 54.

² Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. Под общей редакцией Г. Н. Голикова, В. Я. Зевина, Г. Д. Обичкина, А. А. Соловьева, т. 3, 1912—1917, Политиздат, М., 1972, 646 с.; т. 4, М., 1973, 460 с. Стаття про перші два томи «Биографической хроники» вміщена в «УІЖ», 1972, № 4.

* У цей період В. І. Ленін, перебуваючи у вимушеній політичній еміграції, жив у Парижі, Кракові, Берні, Цюриху.

про титанічну роботу Володимира Ілліча в період нового революційного піднесення в Росії, у роки першої світової війни, напередодні і в дні великих історичних подій 1917 р. У томах яскраво розкривається велич ленінських думок про майбутню соціалістичну революцію, про створення в Росії нової пролетарської держави, будівництво нового життя.

В огляді, звичайно, немає можливості висвітлити всі аспекти діяльності Володимира Ілліча у ці роки. Тому звернемо увагу лише на найбільш яскраві факти літопису життя В. І. Леніна.

Третій том біохроніки, який відкривається знаменною датою — днем виходу 22 квітня (5 травня) 1912 р. в Петербурзі першого номера заснованої В. І. Ленінін газети «Правда», уже з перших сторінок розкриває його різносторонню діяльність по керівництву цим щоденним легальним органом більшовицької партії. Понад 280 ленінських статей і заміток було надруковано в газеті з квітня 1912 р. по липень 1914 р. Хроніка дозволяє прослідкувати як хронологію, так і проблематику ленінських публікацій на сторінках «Правды». Так, у своїх листах (а їх було надіслано в «Правду» понад 70) В. І. Ленін вимагав від працівників редакції працювати оперативніше, глибше знати свою справу, наближувати газету до робітничих мас, посилювати боротьбу з меншовиками-ліквідаторами тощо. Діяльності В. І. Леніна як редактора і автора «Правды», а також його копійки роботи в інших періодичних виданнях, зокрема в центральному органі партії — газеті «Социал-демократ», газетах «Невская звезда», «Наш путь», «Рабочая газета», журналі «Просвещение» присвячено близько 500 матеріалів, вміщених у третьому томі хроніки.

Факти і події, детально зафіксовані у хроніці, розкривають перед читачем картину напруженої роботи В. І. Леніна під час виборчої кампанії до IV Державної думи, а після виборів — використання думської трибуни депутатами-більшовиками. Наприклад, у квітні 1912 р. він пише статтю «Виборча кампанія до IV Думи і завдання революційної соціал-демократії», у травні 1912 р. в додатку до газети «Социал-демократ» за підписом Центрального Комітету РСДРП публікується написана В. І. Ленінін «Виборча платформа РСДРП», а в червні виходить з друку складена і відредагована В. І. Ленінін брошура «Порадник виборця (Наш виборчий закон)»³. 6 липня 1912 р. в листі до редакції газети «Правда» Володимир Ілліч пропонує організувати в ній відділ про хід виборів до IV Державної думи (т. 3, стор. 15). У надісланій не пізніше 11 липня замітці в «Правду» під назвою «Відповідь ліквідаторам» В. І. Ленін звертається з вимогою вести більш рішучу боротьбу з ліквідаторами на виборах до IV Думи (т. 3, стор. 17). В іншому листі він вказує на необхідність з честю відстояти керівну роль «Правды» в боротьбі з ліквідаторством під час виборчої кампанії (т. 3, стор. 19).

У хроніці вперше вміщено документ, в якому В. І. Ленін пропонує замість «Рабочей газеты» випустити черговий номер газети «Социал-демократ» у зв'язку з потребою швидше надрукувати статтю «Перед виборами», що за своїм характером для «Рабочей газеты» не підходила*.

Керуючи діяльністю більшовицької фракції в IV Державній думі, В. І. Ленін пише тези «До питання про деякі виступи робітничих депутатів», що лягли в основу декларації соціал-демократичної фракції IV Думи, проект якої було складено Володимиром Іллічем під назвою «До питання про робітничих депутатів у Думі та їх декларацію». Цей проект, як зазначено в хроніці, переписаний рукою Н. К. Крупської, В. І. Ленін 13 листопада надіслав більшовикам-депутатам (т. 3, стор. 53). Він веде жваве листування з О. Є. Бадаєвим, М. К. Мурановим, Г. І. Петровським та іншими депутатами-більшовиками. В листах обговорюється план їх діяльності і визначається характер виступів у Думі, а також серед широких народних мас, підкреслюється необхідність тісного зв'язку роботи депутатів з діяльністю партії. У хроніці зафіксовано наради та бесіди, проведені В. І. Ленінін з посланцями трудового люду в Думі, під час яких Володимир Ілліч радить їм більше їздити по країні, зустрічатися з робітниками, посилити нелегальну роботу на заводах тощо. Так, у листопаді 1912 р. він зустрічався з депутатом IV Думи М. К. Мурановим, який нелегально приїхав у Краків, і обговорював з ним питання про роботу в Думі, про вибори у Харкові (т. 3, стор. 51). У січні 1914 р. Володимир Ілліч вів бесіду з депутатом-більшовиком Ф. М. Самойловим, розпитував його про діяльність думської фракції більшовиків та місцевих партійних організацій (т. 3, стор. 185). Особливу увагу привертають у хроніці факти про зв'язки В. І. Леніна з депутатом IV Думи Г. І. Петровським. У третьому томі опубліковано 19 згадок про їх зустрічі, листування, керівництво В. І. Леніна думською діяльністю Г. І. Петровського тощо. Для Г. І. Петровського В. І. Ленін написав проекти промов «Про національне питання», «До питання про

³ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 3, стор. 1, 11 (далі томи і сторінки рецензованих книг даються у тексті).

* Очевидно, йдеться про статтю В. І. Леніна «Напередодні виборів до IV Думи». — Примітка редколегії біохроніки, див. стор. 21.

національну політику», «До питання про кошторис міністерства земельних справ» (т. 3, стор. 93, 210, 232).

Про велику увагу В. І. Леніна до вироблення думської тактики більшовиків свідчать вміщені у біографічні матеріали про участь Володимира Ілліча в роботі Поронінської наради ЦК РСДРП з партійними працівниками, на яку були запрошені й депутати-більшовики. В томі вперше наводиться факт про виступ В. І. Леніна 27 вересня 1913 р. на цій нараді в дебатах по доповіді про стан у думській соціал-демократичній фракції, в якому він засудив поведінку меншовицької семірки, що намагалася розколоти фракцію, вказав на велике значення політичної роботи депутатів-більшовиків (т. 3, стор. 145). 1 жовтня В. І. Ленін керує засіданням ЦК РСДРП у Пороніно, на якому обговорювалися практичні дії депутатів-більшовиків щодо меншовицької семірки (т. 3, стор. 147).

Після Поронінської наради В. І. Ленін протягом місяця вів курс партійного навчання з депутатами, вчив їх мистецтву депутатської діяльності.

З третього тому хроніки перед читачем ще більш яскраво постає образ В. І. Леніна як вождя не лише російського, а й міжнародного пролетаріату, а ленінізм — як марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи краху колоніалізму й перемоги національно-визвольних рухів, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму та будівництва комуністичного суспільства, як єдине інтернаціональне вчення. В умовах імперіалістичної війни, коли партії II Інтернаціоналу зрадили справу пролетаріату, перейшовши на позиції соціал-шовінізму, В. І. Ленін створює такі програмні документи партії, як «Завдання революційної соціал-демократії в європейській війні» (серпень 1914 р.), маніфест «Війна і російська соціал-демократія», виступає з рядом рефератів на цю тему: 1 жовтня в Лозанні — «Пролетаріат і війна», 2 жовтня в Женеві — «Європейська війна і соціалізм», в середині жовтня у Цюріху — «Війна і соціал-демократія». В лютому 1915 р. на конференції закордонних секцій РСДРП у Берні він зробив доповідь «Війна і завдання партії». Викриваючи імперіалістичний, ворожий інтересам усіх народів характер війни, В. І. Ленін формулює в цих документах основні лозунги більшовиків: перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську, поразка царського уряду у війні, повний розрив з II Інтернаціоналом, який зазнав краху.

Детально, із залученням нових матеріалів, одержаних у 1964 р. від Міжнародного інституту соціальної історії в Амстердамі, відображена у хроніці невтомна діяльність В. І. Леніна під час підготовки і проведення Ціммервальдської та Кінтальської міжнародних конференцій інтернаціоналістів, його керівна роль в організації міжнародних соціалістичних конференцій — жіночої і молодіжної в Берні.

Напередодні Міжнародної соціалістичної конференції, яка відбулася в Ціммервальді 23—26 серпня 1915 р., він веде листування з лівими соціал-демократами різних країн, дає доручення більшовицьким секціям встановити зв'язки з інтернаціоналістськими елементами, організовує видання основних програмних антивоєнних документів партії: «Маніфесту ЦК РСДРП про війну», резолюцій Бернської конференції закордонних секцій РСДРП. В. І. Ленін провів велику організаційну роботу в зв'язку з скликанням нарад по підготовці конференції, пише проект резолюції (декларації) лівих соціал-демократів, підкреслює важливість видання до конференції брошури «Соціалізм і війна» німецькою мовою, бере участь у нараді більшовиків і польських соціал-демократів (Берн), на якій погоджуються позиції обох партій напередодні Міжнародної соціалістичної конференції (т. 3, стор. 354, 364, 371). 22 серпня на окремій нараді лівих соціал-демократів і деяких делегатів, які цікавилися платформою лівих, він виступає з доповіддю про характер світової війни і про тактику міжнародної соціал-демократії, пропонує поправки (які приймаються нарадою) до проекту тез «Всесвітня війна і завдання соціал-демократів» (т. 3, стор. 371).

На засіданнях Ціммервальдської конференції В. І. Ленін виступає неодноразово, робить записи промов, веде бесіди і листування з делегатами, організовує і згуртовує її ліве крило. Він обирається групою лівих до бюро Ціммервальдської лівої, разом з іншими її членами підписує заяву, а також Маніфест, прийняті конференцією (т. 3, стор. 375).

З такою ж скрупульозністю відтворена в хроніці діяльність В. І. Леніна напередодні та під час роботи Кінтальської міжнародної соціалістичної конференції, яка відбулася 11—17 квітня 1916 р.

У томі наводиться велика кількість згадок про листи, статті, звернення В. І. Леніна до лівих соціалістів багатьох країн, в яких він дає їм поради, підказує тактику боротьби. Він із задоволенням відзначає зростання лівих сил у Німеччині, вітає звернення Карла Лібкнехта «Головний ворог у власній країні». Позитивну оцінку В. І. Леніна дістає позиція голландських лівих тощо. Всі ці факти, а їх у томі понад 1000, — яскрава ілюстрація того, як вождь міжнародного робітничого руху закладав основи майбутнього III Інтернаціоналу, прагнув згуртувати ліві елементи соціалістичних партій у боротьбі проти опортунізму та центризму в міжнародно-му революційному русі.

Біографічна хроніка дає можливість детальніше ознайомитися і з теоретичною діяльністю В. І. Леніна в цей період. Вказуючи в хронологічній послідовності час і місце написання В. І. Леніним таких праць, як статті «Про лозунг Сполучених Штатів Європи», «Воєнна програма пролетарської революції», книга «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» та ін., вона разом з тим розкриває складну творчу лабораторію підготовки цих фундаментальних творів, які стали новим вкладом у теорію пролетарської революції, ввійшли золотим фондом у скарбницю ленінської ідейно-теоретичної спадщини.

Вміщені у хроніці підготовчі матеріали до праць, написаних Володимиром Іллічем у ці роки, відомості про використання ним великої кількості джерел допомагають краще зрозуміти скрупульозний процес і творчий метод дослідницької роботи В. І. Леніна. Так, 16 зошитів підготовчих матеріалів з проблем імперіалізму обсягом 45 друкованих аркушів було складено В. І. Леніним при написанні книги «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» та ряду статей з цього питання. Володимир Ілліч використав фонди не лише бернського, а й лозанського, цюрихського та інших книгозборищ, в яких він глибоко, всебічно вивчав і узагальнював матеріали з найрізноманітніших питань економіки і політики імперіалізму. Коло його інтересів як мислителя надзвичайно широке, про що яскраво свідчать факти хроніки. Він розробляє проблеми філософії, конспектує книгу Л. Фейєрбаха «Виклад, аналіз і критика філософії Лейбніца», «Науку логіки» Гегеля. В 1915 р. В. І. Ленін продовжує роботу в бібліотеках Швейцарії з метою написання спеціальної праці з питань діалектики, в січні — лютому 1917 р. вивчає літературну спадщину К. Маркса і Ф. Енгельса та знайомиться з працями інших авторів, присвяченими питанням про державу. Зошит з цими записами під назвою «Марксизм про державу» було використано пізніше при написанні книги «Держава і революція».

Широко висвітлена в літопису діяльність Володимира Ілліча в галузі розробки національного питання у роки нового революційного піднесення та світової імперіалістичної війни. Коли особливо посилювався шовінізм та місцевий націоналізм, він пише такі основоположні праці творчого марксизму, як «Критичні замітки з національного питання», «Про право нації на самовизначення», «Про національну гордість великоросів» та ін., виступає з рефератами з національного питання у Парижі, Кракові, Берні, Женеві, Лозанні, Цюріху, Льєжі, Лейпцігу, Брюсселі. Написана ним резолюція з цього питання була прийнята Поронінською нарадою ЦК РСДРП у вересні 1913 р. (т. 3, стор. 144).

Розробка В. І. Леніним наукової програми партії з національного питання мала величезне значення для соціалістичної революції і будівництва нового суспільства, виховання робітників у дусі пролетарського інтернаціоналізму, для зміцнення єдності трудящих усіх націй і народностей нашої багатонаціональної країни.

Про те, як готувалася і здійснювалася під керівництвом В. І. Леніна пролетарська революція в Росії, мовою фактів, насичених виразними деталями, на основі вської кількості нових документів розповідає *четвертий том* біохроніки, в якому відтворено образ В. І. Леніна як генія революційної стратегії і тактики, вождя і натхненника Великої Жовтневої соціалістичної революції. Том відкривається датою 2 березня 1917 р., коли В. І. Ленін, який тоді перебував у Цюріху, одержує перші звістки про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії.

Широке використання в томі раніше не опублікованих ленінських виписок, конспектів про події в Росії, зроблених ним протягом березня 1917 р. з газет різних країн, зокрема Швейцарії, Англії, Франції, Німеччини, Італії, його теоретична і практична діяльність у цей період дають змогу ще повніше відтворити шлях В. І. Леніна до розробки нового курсу партії — курсу на соціалістичну революцію. Досить сказати, що менше ніж за місяць він написав, і це яскраво відбито в хроніці, понад 60 статей, листів, телеграм, в яких дав відповідь на всі актуальні питання, що постали перед робітничим класом Росії, перед партією більшовиків після повалення царизму. Особливо важливе значення для вироблення Володимиром Іллічем нового політичного курсу більшовицької партії в нових історичних умовах мали його «Листи з далека». З винятковою прозорливістю і чіткістю В. І. Ленін показав у них характер і рушійні сили революції, класову суть Тимчасового уряду і ставлення до нього, шляхи виходу з імперіалістичної війни, розкрив питання про Ради як нову форму політичної організації трудящих, про перехід від буржуазно-демократичного етапу революції до соціалістичного.

3 квітня 1917 р. В. І. Ленін повертається з еміграції до Росії. Наступного дня він виступає з доповіддю «Про завдання пролетаріату в даній революції» на зборах більшовиків, а потім на об'єднаному засіданні більшовиків і меншовиків — учасників Всеросійської наради Рад. 7 квітня тези доповіді опублікувала «Правда». Це були геніальні Квітневі тези, в яких вождь партії виклав науково обґрунтований конкретний план переходу від буржуазно-демократичної революції до революції соціалістичної, сформулював політичну і економічну платформу партії, обґрунтував установчу на мирний розвиток революції на даному етапі, поставив перед партією завдання боротьби за перехід всієї влади до рук Рад.

Том дає можливість прослідкувати, як В. І. Ленін пропагував Квітневі тези у своїх усних та друкованих виступах, познайомити читача із обговоренням тез у місцевих партійних організаціях, їх популяризацією в партійній пресі.

Ряд матеріалів дозволяє уявити географію розповсюдження Квітневих тез В. І. Леніна уже в перші дні після їх проголошення. Так, учасники Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів, які чули виступи В. І. Леніна 4 квітня в Петрограді, знайомлять з ними партійні організації Іваново-Вознесенська, Костроми, Сормово, Києва (т. 4, стор. 66). Квітневі тези обговорювалися на зборах більшовиків Петрограда, Москви, Харкова, Катеринослава, Києва, Твері, Царицина, Воронежа, Ростова-на-Дону, Луганська, Кінешми, Горлівки, Щербиновки, Копотпа та інших міст, на XIII конференції соціал-демократії Латиського краю і латиських груп РСДРП(б), на I Північно-Балтійській обласній конференції РСДРП(б). У хроніці наводяться 24 факти про обговорення і схвалення місцевими партійними організаціями цього програмного документа.

Хроніка знайомить читача і з фактами передруку Квітневих тез місцевою пресою, зокрема такими газетами, як «Бакинський робочий», «Вперед» (Уфа), «Звезда» (Катеринослав), «Кавказский рабочий» (Тіфліс), «Красноярский рабочий», «Рабочий» (Казань), «Пролетарий» (Харків) та ін.

Б четвертому томі хроніки вміщено багато матеріалів про напружену роботу В. І. Леніна на VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б), в основу рішення якої було покладено Квітневі тези. В книзі докладно розписано підготовку до її скликання, занотовано всі її дев'ять ранкових і вечірніх засідань, названо і коротко прокоментовано близько 30 виступів В. І. Леніна на конференції, відтворено факти його роботи над проектами резолюцій, участь у комісіях і секціях, бесіди з делегатами тощо. Ось декілька фактів двох днів — напередодні і перших двох засідань конференції.

23 квітня В. І. Ленін бере участь у попередній нараді делегатів конференції, виступає з промовою про квітневу кризу. 24 квітня, готуючись до конференції, пише проекти «Резолюції про поточний момент», «Резолюції в аграрному питанні», «Попередній проект змін партійної програми РСДРП». Цього ж дня короткою вступною промовою він відкриває конференцію, виступає з доповіддю про поточний момент, вносить проекти резолюцій про ставлення до Тимчасового уряду і про війну. У перерві між засіданнями Володимир Ілліч розмовляє з делегатом від Кулебакської організації РСДРП(б) В. А. Слєповим, розпитує його про створення і діяльність партійної організації, Ради робітничих депутатів, відповідає на його запитання про тактику більшовиків на виборах до Установчих зборів. На вечірньому засіданні Володимир Ілліч виступає із заключним словом на доповідь про поточний момент, його обирають до складу комісії по редагуванню резолюцій (т. 4, стор. 116, 119, 120, 121, 122).

З такою ж скрупульозністю відтворюється в томі робота В. І. Леніна серед широких народних мас, розкривається його роль як політичного вождя, трибуна. Володимир Ілліч бачили і чули в ті дні робітники багатьох заводів Петрограда, матроси і солдати. Тільки протягом одного дня, 12 травня, він виступив з доповіддю про поточний момент і завдання пролетаріату на багатотисячних митингах робітників Путиловського заводу і Путиловської суднобудівної верфі, Адміралтейського суднобудівного та інших сусідніх з ним заводів (т. 4, стор. 170). Його виступи в червні 1917 р. на I Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів, Всеросійській конференції фронтових і тилових військових організацій РСДРП(б), III Всеросійській конференції професійних спілок, на засіданнях Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів та інші — яскрава ілюстрація багатогранної роботи партії по завоюванню на свою сторону робітників, солдатів і селян, по формуванню політичної армії соціалістичної революції.

Четвертий том біохроніки містить близько 700 фактів, які свідчать про динаміку і широту розповсюдження творів В. І. Леніна, проникнення ленінських ідей у гущу народних мас. На основі біохроніки можна простежити, як передруковувалися праці В. І. Леніна на Україні, зокрема в більшовицькій пресі та пресі Рад. За даними книги, всього протягом березня — жовтня 1917 р. було надруковано 86 статей, виступів, а також написаних Володимиром Іллічем партійних документів у 124 номерах більшовицьких газет «Пролетарий» (Харків), «Звезда» (Катеринослав), «Голос соціал-демократа» (Одеса), «Донецкий пролетарий» (Луганськ), «Солдатская жизнь» (Катеринослав). Три промови В. І. Леніна на I Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів, а саме на засіданні фракції більшовиків (31 травня 1917 р.), про ставлення до Тимчасового уряду (4 червня 1917 р.) і про війну (9 червня 1917 р.) та праці Володимира Ілліча «Лист до редакції «Новой жизни» і «Виправдання ганьби» були опубліковані в «Известиях дніпровського уездного и Алешкинского городского исполнительных комитетов», «Известиях Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов», «Известиях Полтавского Совета рабочих и солдатских депутатов», «Известиях Совета рабочих и солдатских депутатов» (Катеринослав), «Известиях Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов», «Известиях Юга»

(Харків), «Солдат и рабочий» (Херсон), «Известиях Николаевского Совета рабочих и военных депутатов».

В біохроніці наводяться факти про видання в Одесі після 11 травня 1917 р. окремою листівкою написаного В. І. Леніним 7 травня 1917 р. «Відкритого листа до делегатів Всеросійського з'їзду селянських депутатів», про публікацію у Вінниці після 25 травня 1917 р. окремою брошурою під назвою «Більшовики про землю» промови В. І. Леніна з аграрного питання, виголошеної 22 травня на I Всеросійському з'їзді селянських депутатів, та про випуск у світ у Харкові видавництвом «Пролетарий» при Харківському комітеті РСДРП(б) раніше середини липня окремою брошурою праці В. І. Леніна «Листи про тактику. Лист 1-й» з додатком Квітневих тез (т. 4, стор. 169, 195, 251).

З великим інтересом читаються сторінки хроніки, присвячені останньому підпіллю В. І. Леніна, яке після липневих подій у Петрограді продовжувалося 112 днів. Вперше вміщені факти, взяті з щоденника депутата фінляндського сейму К. Х. Війка, який допомагав в організації нелегального перебування В. І. Леніна у Фінляндії, а також у встановленні зв'язків із Закордонним представництвом у Стокгольмі, знайомлять читача з рядом нових даних біографії Володимира Ілліча (т. 4, стор. 290, 292, 318, 319, 325, 329, 330, 355).

Матеріали хроніки яскраво показують невтомну працю В. І. Леніна в тяжких умовах підпілля. Він готує черговий VI з'їзд партії, який взяв курс на підготовку збройного повстання, пише статті «До лозунгів», «Уроки революції», тези «Про політичне становище» та ін., які були покладені в основу рішень з'їзду. У новій обстановці, що склалася, Володимир Ілліч обгрунтовує необхідність тимчасового зняття лозунгу «Вся влада Радам!», формулює нове завдання партії — готувати сили до збройного повстання, метою якого має стати перехід влади до рук пролетаріату, підтримуваного найбільшим селянством. За цей короткий час В. І. Леніним було написано понад 60 творів, серед них такі класичні праці, як «Загрожує катастрофа: як з нею боротися», «Чи вдержать більшовики державну владу?» та ін., в яких Володимир Ілліч розвинув теорію соціалістичної революції, накреслив програму соціально-політичних і економічних перетворень, розробив конкретний план збройного повстання. Серед написаних під час останнього підпілля творів особливе місце належить праці В. І. Леніна «Держава і революція», в якій Володимир Ілліч дав рішучий бій опортунізму з питань держави і революції, розвинув марксистське вчення про державу, диктатуру пролетаріату, про дві фази комуністичного суспільства.

Останні сторінки четвертого тому біохроніки присвячені показу велетенської діяльності В. І. Леніна в жовтні 1917 р., коли він, повернувшись після тримісячного підпілля в Петроград, зміг безпосередньо очолити діяльність партії по підготовці і проведенню збройного повстання. Детальне висвітлення на сторінках хроніки знайшли його історичні виступи 10 і 16 жовтня на засіданнях ЦК РСДРП(б), які мали велике значення для перемоги революції. Ухвалені ленінські резолюції були проігнані бойовим наступальним духом. Вони стали директивою для партійних організацій, що впевнено йшли до переможного Жовтня.

«День 25 жовтня (7 листопада) увійшов в історію як день перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, що відкрила нову епоху в історії людства — епоху революційних перетворень, переходу від капіталізму до соціалізму і комунізму» (т. 4, стор. 404). Цими словами закінчується четвертий том біохроніки.

Вихід у світ чергових томів цього фундаментального наукового видання — значний вклад у Ленініану, що поповнилася сотнями нових фактів, які у свій сукупності ще глибше розкривають літопис великого життя.

Т. М. КОЛІШЕР (Київ), А. А. СОЛОВІОВА (Київ)

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

В. И. КЛОКОВ.

ВСЕМИРНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДВИГ,

Политиздат Украины, К., 1975, 158 с.

Велика Вітчизняна війна, нав'язана Радянському Союзу німецьким фашизмом та його сателітами, була найтяжчим екзаменом, будь-коли пережитим нашою Вітчизною, боротьбою прогресивних сил з чорними силами реакції. У небачених за масштабами кровопролитних битвах вирішувалася не тільки доля суспільного і державного ладу соціалістичної Батьківщини, свободи і незалежності радянського народу, а й світової цивілізації. СРСР заступив шлях нацистам до світового панування, відіграв вирішальну роль у розгромі гітлерівської Німеччини і мілітаристської Японії.

Всесвітньо-історичному подвигу радянських людей, здійсненому під керівництвом Комуністичної партії в роки Великої Вітчизняної війни, й присвячена рецензована книга.

Монографія написана на великій джерельній базі. В основу її покладені твори класиків марксизму-ленінізму, рішення Комуністичної партії і Радянського уряду, праці Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, листування глави Уряду СРСР з президентами США і прем'єр-міністрами Великобританії в 1941—1945 рр. Автор вдало використав праці радянських і зарубіжних істориків, економістів, дипломатів, мемуари военачальників Збройних Сил СРСР і партизанських з'єднань, керівних діячів міжнародного комуністичного і робітничого руху, а також колишніх гітлерівських генералів.

У перших п'яти розділах дослідження висвітлюються питання, пов'язані з діяльністю Комуністичної партії і Радянського уряду по зміцненню обороноздатності країни, колективної безпеки в Європі та інших частинах світу. Тут же наводяться яскраві приклади того, як правлячі кола і монополії США, Англії і Франції подавали фінансову допомогу фашистським державам у зміцненні їх економічного потенціалу, приносили їм у жертву країни Центральної і Південно-Східної Європи. Така політика, підкреслюється в книзі, привела до того, що гітлерівці, захопивши владу в Німеччині, розгорнули підготовку до розв'язання другої світової війни.

В. І. Клоков висвітлює також питання, пов'язані з діяльністю Комуністичної партії, її Центрального Комітету, Політбюро і місцевих партійних організацій, армії, флоту, партизанського, підпільного руху, тилкових районів країни по мобілізації матеріальних і духовних сил радянського народу для відсічі агресорові й створення необхідних внутрішніх та міжнародних передумов для успішного ведення війни.

В праці послідовно у стислій формі розповідається про хід військових операцій на радянсько-німецькому фронті. На значному фактичному матеріалі показано співвідношення радянських і фашистських дивізій на східному фронті, а також дивізій гітлерівців і союзних нам держав на інших фронтах. Автор підкреслює, що на радянсько-німецькому фронті вирішувалася доля другої світової війни.

Багато місця в дослідженні відведено підпільній та партизанській боротьбі в тилу ворога. На конкретних прикладах автор розповідає, як радянські люди, не шкодуючи свого життя, знищували ворожі гарнізони і заклади окупаційної адміністрації, пускали під укіс поїзди з живою силою і бойовою технікою, проводили агітаційно-пропагандистську роботу серед населення тимчасово окупованих районів.

В. І. Клоков правильно зазначає, що складовою частиною великої битви народів світу на чолі з СРСР проти нацистів був рух Опору, який розгорнувся в країнах Європи і мав загальнодемократичний характер. Робітничий клас на чолі з своїм авангардом — комуністичними партіями став провідною силою цього руху.

Високо оцінюючи в цілому рецензовану монографію, хотілося б висловити й деякі критичні зауваження. Зокрема, недостатньо висвітлено героїчну працю радянських людей у промисловості, на транспорті, в сільському господарстві, забезпечення ними фронту і тилу всім необхідним для досягнення перемоги над ворогом.

Трапляються в рецензованій праці й окремі неточності, які, однак, не впливають на її загальну високу оцінку.

Книга В. І. Клокова «Всемирно-исторический подвиг», безперечно, викличе інтерес не тільки у дослідників, викладачів суспільних наук і пропагандистів, але й серед широкого кола читачів.

П. І. Денисенко (Київ)

Н. А. БУЦКО, М. А. МАРТЫШЕВСКИЙ.

ПОДВИГ ДОНБАССА.

**ТРУДОВОЙ И БОЕВОЙ ГЕРОИЗМ
ТРУДЯЩИХСЯ ДОНБАССА В ПЕРВЫЙ
ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЫ.**

*изд-во «Вища школа»
при Киевском государственном
университете, К., 1975, 160 с.*

Великій Вітчизняній війні у радянській історіографії присвячено багато праць. Однак кожна нова публікація з даної теми посилює її пізнавальне та виховне значення, особливо для молоді.

У рецензованій книзі на широкій документальній основі показано трудовий і бойовий подвиг трудящих Донбасу, здійснений ними під керівництвом Комуністичної партії в першій, найбільш важкій період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Праця, що складається з трьох великих розділів, відзначається продуманою структурою і чіткістю викладу.

У першому розділі автори на конкретному прикладі Донбасу показали організаційну і керівну роль партії, її місцевих організацій по мобілізації всіх сил на поповнення армії людськими резервами, озброєнням та бойовою технікою.

Трудовий і бойовий подвиг трудящих Донбасу був здійснений під керівництвом 122-тисячного колективу комуністів — одного з найбільших загонів партійної організації України. Він становив майже 22% загальної чисельності членів Комуністичної партії республіки. Вірними помічниками комуністів були комсомольські організації Донбасу, які на початок війни налічували у своїх рядах понад 284 тис. членів.

Як і в цілому по країні, партійні та комсомольські організації Донбасу, керуючись ленінським вченням про захист соціалістичної Вітчизни, вказівками партії та уряду, свої головні зусилля спрямовували на подання всебічної допомоги фронту. Після віроломного нападу фашистських загарбників на нашу країну патріотизм радянських людей повсюдно зріс. Тільки в перші дні війни від трудівників Донбасу надійшло понад 40 тис. заяв з проською послати їх на фронт. У червні — серпні 1941 р. у війська Південно-Західного напрямку було направлено 16,9 тис. політпрацівників, серед них 10 тис. — з Донбасу. Вже у перші дні війни на фронт пішло дві третини всього складу Донецької обласної партійної організації.

У книзі на багатьох фактах переконливо показано, що Велика Вітчизняна війна з боку СРСР була дійсно народною. На боротьбу з фашизмом піднялися представники всіх національностей і поколінь нашої країни. Були створені народні добровольчі формування, зокрема, винищувальні батальйони, полки, дивізії народного ополчення. Під керівництвом ЦК

КП(б)У і місцевих партійних органів в УРСР на початок липня 1941 р. у винищувальних батальйонах налічувалося понад 158 тис. бійців, а в 18 тис. груп сприяння — понад 200 тис. чол. У Донбасі в цих батальйонах було близько 10 тис. чол. та 12 тис. чол. — у групах сприяння. Тут було сформовано 5 дивізій та кілька десятків окремих полків і загонів народного ополчення.

З перших же днів війни партійні і радянські організації розгорнули величезну роботу по військовому навчанню населення. У Ворошиловградській області вже у липні військову підготовку пройшли понад 30 тис. чол. За короткий строк у Донецькій області було підготовлено 4450 медичних сестер і 7 тис. сандружинниць. В обох областях на курсах радистів і телефоністів навчалось близько тисячі чоловік, головним чином комсомольців. Навчені військової справи, сотні тисяч трудящих Донбасу поповнили лави Червоної Армії. Очолювані партійними організаціями, трудящі брали активну участь у будівництві оборонних рубежів, аеродромів, шляхів та інших воєнних об'єктів. Тільки за вересень—жовтень 1941 р. донецькі шахтарі збудували оборонні рубежі загальною довжиною близько 1 тис. км, 20 тис. різних військово-інженерних об'єктів тощо.

У другому розділі книги «Все для фронту, все для перемоги!» висвітлено трудовий героїзм робітничого класу і колгоспного селянства Донбасу. У тяжких умовах прифронтової смуги, а згодом і безпосередніх воєнних дій високі зразки праці показували шахтарі, металурги, машинобудівники, енергетики. Привертають увагу сторінки, що розповідають про подвиг сільських трудівників Донбасу, які внесли вагомий вклад у забезпечення армії й працівників промисловості хлібом та іншими продуктами харчування. На великому фактичному матеріалі автори ґрунтовно висвітлюють всенародний патріотичний рух, спрямований на подання допомоги фронтові. Це — збір коштів у фонд оборони, придбання зброї та бойової техніки на особисті заощадження, рух донорів, яких у Донбасі налічувалося близько 14 тис. З ініціативи трудящих Ворошиловградської області виникли і набули широкого розвітку такі форми допомоги фронтові, як шефство над госпіталами, збирання подарунків для фронтівиків, теплих речей для воїнів, шефство окремих районів над військовими частинами та ін. Незважаючи на те, що ці форми допомоги фронту з боку населення значною мірою вже відображені у наукових працях, авторам рецензованої книги вдалося на цікавих прикладах показати велич подвигу радянських людей у боротьбі з ненавистим фашизмом, їх безмежну відданість Батьківщині.

У третьому розділі показано бойові дії в Донецькому краї, зокрема, героїчну оборону Донбасу у жовтні—грудні 1941 р., наступ радянських військ взимку 1942 р., а також бої навесні і влітку 1942 р. Автори

звертають увагу на героїчні дії місцевих військових формувань, створених на базі шахтарських дивізій народного ополчення, партизанських загонів і груп.

Цікаве в цілому дослідження не позбавлене, однак, окремих недоліків. Автори його чомусь зовсім не торкнулися такого важливого питання, як масово-політична робота партійних і комсомольських організацій у тилу та прифронтовій смузі. В перших двох розділах книги добре висвітлюється діяльність партійних, комсомольських і радянських організацій по наданню допомоги армії, а у третьому розділі її зовсім не відображено. В ньому показано в основному воєнні дії. Виклад цього матеріалу у деяких місцях схожий на

хроніку подій. Окремі абзаци у книзі не мають прямого відношення до об'єкту дослідження і тому зайві (стор. 16, 25, 40 та ін.). Ряд сторінок праці переобтяжений цифровими даними та другорядними матеріалами.

Однак, незважаючи на окремі недоліки, широке коло читачів одержало ще одне ґрунтовне дослідження про трудовий та бойовий героїзм радянських людей у першій період Великої Вітчизняної війни. Книга, безперечно, буде корисною у справі патріотичного виховання населення, особливо молоді.

Г. Я. Ємченко (Ворошиловград),
В. Ф. Литвиненко (Ворошиловград)

В. В. ПОЛКОВЕНКО.

УКРАЇНЬСЬКА РАДЯНЬСЬКА
ЖУРНАЛІСТИКА У ВЕЛИКІЙ
ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ,

вид-во «Вища школа»
при Київському державному університеті,
К., 1975, 166 с.

Великій Вітчизняній війні присвячено багато досліджень, але кожне з них розкриває все нові й нові грані народного подвигу, керівну роль Комуністичної партії у боротьбі з фашистськими поневолювачами.

Значний інтерес викликає й монографія В. В. Полковенка «Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні», в якій досліджується дієвість публіцистичного і поетичного слова письменників Радянської України у боротьбі з фашизмом, розповідається про діяльність трьох українських радіостанцій — «Радянська Україна», «Дніпро» та ім. Т. Г. Шевченка, визначається місце художнього слова в мобілізації всіх наших зусиль на розгром ворога.

Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєв у промові при врученні ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» місту-герою Новоросійську відзначив великий вклад радянських письменників і журналістів у розгром фашизму: «Своїм бойовим, пристрасним словом билися з ворогом письменники і журналісти Сергій Борзенко, Павло Коган, Анатолій Лунначарський і багато інших»¹.

В. В. Полковенко використав у своєму дослідженні значну кількість невідомого ще фактичного матеріалу з багатьох архівів країни, який здебільшого вперше вводиться у науковий обіг. Автор намагався

визначити як індивідуальну творчу манеру публіцистики О. Толстого, М. Шолохова, І. Еренбурга, В. Вишневського, П. Тичини, О. Довженка, М. Рильського, А. Малишка, О. Корнійчука, Я. Галана та багатьох інших радянських майстрів слова, так і ті спільні риси, які характеризували художню публіцистику воєнних років.

У першому розділі монографії «Разом із народом на захист Вітчизни» говориться про роль радянської публіцистики в мобілізації народу на розгром ворога.

З перших днів війни все наше життя, в тому числі й журналістика, перебудовувалося на новий лад. З метою централізації всієї інформації про хід воєнних дій був створений єдиний державний орган — Радянське інформаційне бюро, перше повідомлення якого було опубліковане 25 червня 1941 р. Розширювалася мережа фронтових та армійських газет, дивізійних і бригадних багатотиражок. У 1944 р. виходила 821 військова газета загальним тиражем 3 195 000 примірників. Водночас відбувалося певне скорочення цивільної преси. Перестали виходити центральні галузеві газети. Республіканські, крайові та обласні газети почали виходити п'ять разів на тиждень на двох полосах. Районні газети переводилися на шоттжневний випуск. Створювалася мережа партизанських газет і журналів.

Автор одним з перших розповів про особливості розвитку української преси воєнних років, підкреслив, якими важливими осередками української радянської культури тих часів стали Воронеж, Саратов, Москва, Уфа, де видавалися українські газети, журнали, книги. У монографії В. В. Полковенка всебічно висвітлюється багатогранна діяльність радіо, організація антифашистських мітингів, перекличка фронту й тилу, партизанських побратимів, героїв боротьби з фашизмом, звернення видатних діячів науки, культури, мистецтва до народу.

¹ «Радянська Україна», 8 вересня 1974 р.

У другому розділі рецензованої монографії «Художньо-публіцистичне слово — зброя ненависті і любові» значну увагу приділено діяльності радіостанцій ім. Т. Г. Шевченка, «Радянська Україна», «Дніпро». Автор дослідив сотні радіопередач воєнних років, визначив їх тематику, ідейне спрямування, знайшов десятки відгуків на них, проаналізував художньо-образну й стильову специфіку публіцистики воєнних років.

Третій розділ «Дружба в нас міцніше сталі» присвячений братерській допомозі всіх трудящих Радянського Союзу українській культурі часів Великої Вітчизняної війни. Показово, що навіть у найтяжчі часи, коли Україна була повністю окупована ворогом, українське слово продовжувало звучати. У Воронежі й Саратові було видано по 500 тис., у Москві й Уфі — по мільйону примірників книг українських письменників.

Автор детально дослідив тему дружби і взаємодопомоги трудящих Союзу РСР в українській радянській публіцистиці й поезії часів війни, а також українську тему в творчості російських письменників.

Дослідження В. В. Полковенка є важливим вкладом у висвітлення розвитку культури українського народу в роки Великої Вітчизняної війни, дружби і взаємодопомоги радянських народів-братів. Високо оцінюючи цю працю, хотілося б зробити їй ряд зауважень. Перш за все, назва книги значно ширша за її зміст. Автор досліджує українську радянську публіцистику часів війни, робить це кваліфіковано, із знанням справи. Але проблеми журналістики залишаються на другому плані. Цим можна пояснити той

факт, що в дослідженні не аналізуються такі важливі видання воєнних років, як журнал «Українська література», газета «Література й мистецтво», навіть не згадано альманахи «Україна в огні» та «Україна визволяється». Назва ж книги вимагає цього. В іншому місті монографії автор неправильно твердить, ніби газета 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» почала виходити в червні 1943 р.» (стор. 145). Насправді ж перший номер газети вийшов 1 серпня 1943 р.² З метою збереження військової таємниці у її вихідних даних було спеціально представлено «№ 51». Потребує уточнення й таке твердження В. В. Полковенка: «понад 160 літераторів були на передовій лінії вогню, тридцять два з них не повернулися...» (стор. 15). В дійсності з 180 членів Спілки письменників України 120 вступили до лав діючої армії і понад 50 загинули у боях.

Звання Героя Радянського Союзу з військових письменників-журналістів одержало також не два, як твердить автор, а понад 30 героїв боротьби з фашизмом.

Зустрічаються деякі неточності й у назвах окремих партизанських газет і журналів.

В цілому ж монографія В. В. Полковенка відзначається високим науковим та ідейно-теоретичним рівнем. Вона відроджує одну з найвеличніших сторінок у житті нашого народу, в розвитку радянської художньої публіцистики.

П. Я. Леценко (Ровно)

² Архів МО СРСР, ф. 236, оп. 2754, спр. 3, арк. 1.

О. Г. МІТЮКОВ.

**РАДЯНСЬКЕ АРХІВНЕ БУДІВНИЦТВО
НА УКРАЇНІ, 1917—1973.**

вид-во «Наукова думка», К., 1975, 271 с.

Широка мережа державних архівів Української РСР містить величезну кількість цінних матеріалів для вивчення соціально-економічної історії державного будівництва, розвитку науки і культури в республіці.

Хоч окремі питання історії архівного будівництва на Україні привертати увагу дослідників, проте досі не було ґрунтовної й узагальнюючої праці з цієї важливої проблеми. Монографія О. Г. Мітюкова заповнює цю прикру прогалину.

Рецензована книга написана на основі всебічного вивчення творчої спадщини В. І. Леніна, рішень Комуністичної партії і Радянського уряду, широкого використання численних документальних джерел і узагальнення багатого досвіду архівного бу-

дівництва на Україні. В книзі розкривається історія архівного будівництва в УРСР за тривалий період — з 1917 до 1973 р.

Велика Жовтнева соціалістична революція зробила величезний вплив на розвиток архівної справи, показала небачений в історії приклад оволодіння документальними матеріалами в інтересах народу.

Підписаний В. І. Леніним 1 червня 1918 р. декрет «Про реорганізацію і централізацію архівної справи в РРФСР» став актом революційного вирішення питання про створення документальної бази Радянської держави, відправним пунктом для вироблення основ радянського архівознавства, організації уніфікованої системи архівних установ.

Ленінські настанови про націоналізацію і централізацію архівної справи мали вирішальне значення і для архівного будівництва в Українській РСР. О. Г. Мітюков переконливо показав позитивне підґрунтя Комуністичної партії і Радянського уряду про розвиток і зміцнення архівної справи, удосконалення відповідних орга-

нів, про братерське співробітництво російського та українського народів у використанні архівних документів.

Розглядаючи архівне будівництво на Україні в нерозривному зв'язку з радянським державним будівництвом, розвитком вітчизняної економіки і культури, автор на основі марксистсько-ленінської методології і широкого використання документальних джерел розкрив процес розвитку правових принципів і організаційних форм цієї справи в республіці після перемоги Жовтневої революції до наших днів.

У книзі вперше в радянській історіографії послідовно висвітлюються основні етапи розвитку архівної справи на Україні. На початку архівного будівництва (1917—1920 рр.) були закладені організаційні принципи перетворення відомчих і приватних архівів дореволюційного часу у всенародну власність. Окремий розділ присвячений діяльності архівних установ у період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Автор спинився на відбудові зруйнованого під час війни архівного господарства і заходах Комуністичної партії і Радянського уряду щодо упорядкування режиму зберігання і кращого використання архівних матеріалів у 1945—1960 рр. На закінчення О. Г. Мітюков висвітлив шляхи дальшого розвитку архівної справи в умовах розвинутого соціалістичного суспільства та його перспективи.

В результаті заходів, розроблених Комуністичною партією і Радянським урядом, в Українській РСР за роки Радянської влади була створена розгалужена мережа державних архівів, що включає 6 центральних, 25 обласних, 588 міських і районних державних архівів та понад 54 тис. відомчих архівів, науково-організаційне керівництво якими здійснює Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР. Вперше за багатомісячну історію України її документальні багатства та інші історичні джерела зібрані в архівах республіки, упорядковані і зберігаються як всенародне надбання.

У монографії йдеться також про організацію архівними органами використання історичних документів у республіці. Автор розповів про численні тематичні виставки документів, влаштовані архівістами, створення тематичних карток, видання багатьох путівників по центральних і обласних архівах, про активну участь державних архівів республіки у підготовці 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» та ін.

У книзі розкривається видавнича діяль-

ність державних архівів республіки. Лише за 1960—1973 рр. видано 170 збірників документів обсягом 4 тис. друкованих аркушів. Особливо пошвавилася публікація документів до важливих ювілейних дат, зокрема, 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення Союзу РСР.

Певне місце в книзі приділено висвітленню міжнародних зв'язків архівних установ республіки. Представники Української РСР брали участь у роботі III, IV, V і VII Міжнародних конгресів архівістів, у ряді Міжнародних конференцій «Круглого стола архівів». Як визнання незаперечних успіхів архівного будівництва на Україні було проведення в Києві у вересні 1975 р. XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів».

В останньому розділі викладені основні напрями діяльності архівних органів республіки, накреслені заходи по дальшому організаційному зміцненню державних архівів, будівництву нових архівосховищ, каталогізації документів, проведенню експертних наукової цінності архівних матеріалів, мікрофільмуванню документів, публікації документальних збірників, використанню матеріалів державних архівів України для розвитку народного господарства, в науковій і пропагандистській роботі.

Монографія завершується ретельно складеним науково-довідковим апаратом: резюме російською, англійською і французькою мовами, хронікою радянського архівного будівництва на Україні, іменним покажчиком та покажчиком архівних установ.

Звичайно, не всі питання багатопранної і складної історії архівного будівництва на Україні розкрито з достатньою повнотою. На наш погляд, надто стисло висвітлені питання архівного будівництва на місцях, в обласних центрах республіки. Слід було б ширше показати організаційні принципи створення державних архівів у західних областях України.

В цілому ж монографія О. Г. Мітюкова глибоко висвітлює історію радянського архівного будівництва на Україні від перших кроків його революційного вирішення до наших днів. Написана на належному науково-теоретичному рівні, вона є значним вкладом в радянське джерелознавство і, безперечно, буде з інтересом зустрінуто істориками, архівістами і широким колом читачів.

*С. О. Яковлев (Київ),
А. А. Евзк (Київ)*

В. А. ЗУБКОВ, С. А. ПЕДАН.
 ЛЕНИНСКИЙ КОМСОМОЛ
 В ГОДЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ
 НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА (1921—1925).

Очерки историографии,
 Л., 1975, 126 с.

Історія героїчного ленінського комсомолу є нерозривною складовою частиною історії КПРС, історії соціалістичного і комуністичного будівництва. Останнім часом з друку вийшли праці, присвячені окремим проблемам історіографії та джерелознавства історико-партійної науки. Проте, за винятком окремих статей, досі ще немає узагальнюючих досліджень з історіографії історії комсомолу. Рецензована монографія по суті є першою спробою наукової розробки історіографії одного з найважливіших періодів історії ВЛКСМ — 1921—1925 рр. Її автори систематизували й проаналізували широке коло джерел, акумулювали великий досвід багатьох учених-фахівців з цього питання. В. О. Зубков та С. С. Педан досить детально й кваліфіковано висвітлюють методологічні основи вивчення історії ВЛКСМ, приділяючи особливу увагу розкриттю змісту й значення ленінських праць, в яких розроблені ідейні та організаційні принципи побудови комсомолу, його діяльності. Достойнством книги є те, що в наведених у ній партійних документах розвинуті ідеї Леніна по комуністичному вихованню молоді, а також конкретизовані завдання комсомолу стосовно відбудовного періоду. В монографії коротко, але досить чітко, характеризуються праці визначних діячів партії і Радянської держави, їх великий вклад у наукову розробку історії комсомолу. Особливо слід відзначити той факт, що в ній уперше подано короткий нарис історії виникнення й організації наукових центрів і установ по вивченню молодіжного руху, розкрито позитивні та негативні сторони наслідків їх діяльності, охарактеризовано процес становлення комсомольської періодичної преси та її роль як у житті та діяльності комсомолу, так і у висвітленні його історії.

Історіографічний огляд джерел зроблено по періодам: з 1921 до початку 30-х років, з початку 30-х років до середини 50-х і, нарешті, з середини 50-х років і до цього часу. Автори характеризують досить широке коло наукових і науково-популярних праць з історії комсомолу, різних за характером, об'ємом і спрямованістю, рівнем і глибиною розробки поставлених проблем, ступенем насиченості фактичним матеріалом та його достовірності.

Найважливішим завданням історіографії історії комсомолу є характеристика з максимальною повнотою всієї літератури з цієї теми, показ достоїнств і недоліків у висвітленні основних напрямів в історії

комсомолу. В цілому дослідники з цим завданням справилися успішно.

Загальновідомо, що на протязі усього відбудовного періоду партія і комсомол вели жорстоку ідейну боротьбу з буржуазною ідеологією та різними ворожими фракціями й угрупованнями. В ній перемогу здобули марксист-ленінці, які рішуче відкинули реакційні теорії «юнацького авангардизму», «рівноправ'я», «незалежності комсомолу від партії», «української опозиції» та ін. Характеризуючи літературу 20-х років, автори відзначають, що більшості тогочасних праць притаманні низький науковий рівень, схематизм, слабе висвітлення ролі В. І. Леніна і більшовицької партії у керівництві комуністичним молодіжним рухом, сповзання з класових позицій в оцінці подій і фактів. Водночас В. О. Зубков та С. О. Педан наводять марксистсько-ленінські праці, яким характерні бойовистість і революційна пристрасність.

Літературу кінця 30-х—середини 50-х років автори аналізують дуже коротко, пояснюючи це тим, що в даний період історики спрямовували свої зусилля на висвітлення проблем, пов'язаних із здійсненням індустріалізації країни і колективізації сільського господарства. Тому досліджень, присвячених історії комсомолу, в той час було дуже мало (головним чином статті у періодичній пресі, які до того ж характеризуються в книзі негативно, оскільки декларативні й проникнуті культом особи).

Заслугує на увагу огляд літератури, що вийшла у світ з середини 50-х років й до 1974 р. включно. У цей період завдяки піклуванню КПРС значно розширився фронт наукових досліджень з історико-партійної науки, історії комсомолу взагалі та історії комсомолу союзних республік і місцевих комсомольських організацій зокрема. Важливим вкладом у висвітлення історії ВЛКСМ став вихід у світ збірника праць, листів і висловлювань К. Маркса і Ф. Енгельса про молодь, збірника праць В. І. Леніна, присвяченого проблемам молоді, збірників документів КПРС про комсомол і молодь¹ та ряду збірників з документами з'їздів і конференцій ВЛКСМ, пленумів ЦК комсомолу і місцевих комсомольських організацій. У книзі аналізуються великі монографії з історії комсомолу, у тому числі праця «Ленінський комсомол», та деякі інші дослідження і дисертації. В. О. Зубков і С. О. Педан зробили відповідні узагальнення щодо характеру публікацій, їх проблематики, ступеня наукової розробки поставлених питань, а також окремих недоліків.

У книзі окремо розглядається література з історії комсомолу союзних респуб-

¹ Молодежь — наше будущее. КПСС о комсомоле и задачах коммунистического воспитания молодежи в современных условиях, М., 1974.

лік і місцевих комсомольських організацій. На наш погляд, цей розділ є слабким у монографії. По-перше, значна кількість праць з історії комсомолу союзних республік і місцевих організацій взагалі не згадується. По-друге, автори інколи детально характеризують дрібні статті фрагментарного характеру й обходять мовчанням великі колективні монографії² з цієї

² История комсомола Грузии, Тбилиси, 1968; Юность моя, комсомол. Очерки истории комсомола Узбекистана, Ташкент,

проблеми, що є суттєвою вадою рецензованого видання.

В. О. Зубков і С. О. Педан виконали велику і плідну роботу. Бажано, щоб вони продовжили і поглибили свої дослідження.

М. С. Журавльов (Київ)

1969; Ленинский комсомол Армении. Очерки истории, Ереван, 1971; История ЛКСМ Украины, изд-во 2-ое, дополненное, К., 1971.

Е. С. ШАБЛИОВСКИЙ.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

*И РУССКИЕ РЕВОЛЮЦИОННЫЕ
ДЕМОКРАТЫ,*

изд-во «Наукова думка», К., 1975, 390 с.

Рецензована книга Е. С. Шабліовського являє собою значно доповнене і доопрацьоване видання його монографії «Т. Г. Шевченко и русские революционные демократы», відзначеної в 1964 р. Ленінською премією.

Понад 40 років автор плідно досліджує життєвий і творчий шлях великого Кобзаря. Ще в 1933—1934 рр. були видані його монографії «Т. Г. Шевченко та його історичне значення», «Тарас Шевченко. Його життя та творчість».

У новій книзі на основі великої кількості першоджерел автор яскраво показав тісне співробітництво і дружбу Т. Г. Шевченка з керівними діячами російської революційної демократії наприкінці 1850-х — на початку 1860-х років. Ця дружба мала значний вплив на зростання революційно-політичної свідомості Т. Г. Шевченка, сприяла піднесенню його поезії до вершин найпередовіших філософських, політичних та естетичних ідей домарксового періоду. В свою чергу, літературно-громадська діяльність Т. Г. Шевченка відіграла велику роль у формуванні та розвитку революційно-демократичної ідеології в Росії, у посиленні уваги літератури до народного життя, народних інтересів і прагнень.

Російським революційним демократам були добре відомі революційний досвід Т. Г. Шевченка, його непримиренне ставлення до царату і кріпацтва. В творчості геніального українського поета вони вбачали велику силу, що зміцнювала революційно-демократичний табір, сприяла обґрунтуванню необхідності радикального розв'язання суперечностей самодержавно-кріпосницької Росії. Поезія Шевченка, зазначає автор, була взята на озброєння російськими революціонерами поряд з кращими творами письменників російського народу (стор. 11). Свідченням цього є, зокрема, й те, що твори Т. Г. Шевченка ши-

роко популяризував головний легальний орган революційних демократів — журнал «Современник».

У книзі всебічно показано глибоке розуміння Шевченком потреб народних мас, наведено висловлювання провідних революційно-демократичних діячів, у яких містяться висока оцінка творчості Кобзаря. Так, М. О. Добролюбов писав про Т. Г. Шевченка: «Він поет цілком народний... все коло його дум і співчуттів повністю відповідає смислові і ладові народного життя. Він вийшов з народу, жив з народом, і не тільки думкою, але й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний» (стор. 195).

У своїй творчості Т. Г. Шевченко не тільки висловлював думи і прагнення закріпаченого селянства, його ненависть до панів-кріпосників, а й показував шлях до волі, кликав маси до свідомої революційної боротьби проти самодержавства.

Е. С. Шабліовський підкреслює, що Шевченко дивився на життя очима народу. Але бачив він набагато далі і глибше. Тому його творчість ідейно збагачувала і духовно озброювала ряд поколінь передових борців (стор. 368). Разом з тим автор уникає будь-якої апології Шевченка. «Відданість народові, — зазначається в монографії, — підказувала поетові правильну постановку найважливіших проблем сучасності. Це не означає, звичайно, що в Шевченка не було хитань, не було труднощів ідейного зростання. Було б помилкою «не помічати» певних проявів національної обмеженості, що мали місце в ранній період його творчості. Проте в результаті ідейного зростання і зближення з передовими діячами тодішньої Росії він зміг подолати ці забобони і стати поетичним трибуном селянської революції» (стор. 17).

У книзі оправедливо наголошується, що твори Шевченка досліджуваного автором періоду були зумовлені завданнями загальнонародної боротьби в добу революційної ситуації. Вони являли собою зразки революційної лірики, сприяли організації, посиленню і зміцненню революційного підпілля, були активно діючими елементами цього підпілля (стор. 187).

Багато сторінок рецензованої праці присвячено характеристиці великого історич-

ного значення громадсько-політичної діяльності М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова та інших видатних діячів російської революційної демократії періоду першої революційної ситуації. При цьому автор справедливо застерігає, що всі вони були представниками домарксистського періоду громадської думки. Проте інколи в книзі трапляються нечіткі формулювання. Наприклад, на стор. 372 читаємо, що спадщина Шевченка і Чернишевського відіграла велику роль в ідейній підготовці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Навряд чи слід було некритично наводити й такі слова радянського літературознавця М. Пархоменка: «Говорити про Шевченка — означає говорити не тільки про минуле, але й про сучасність і про завтрашній день усієї української літератури... не тільки в минулому, але й у сучасному соціалістичному їх вираженні. Бо це прекрасне майбутнє входило в програму Шевченка...» (стор. 370).

Ці твердження певною мірою розходяться з правильною позицією самого автора, який наводить у книзі лєнінську думку про те, що Чернишевський «...не бачив і не міг у 60-х роках минулого століття бачити, що тільки розвиток капіталізму і пролетаріату може створити матеріальні умови і суспільну силу для здійснення соціалізму»¹. Величезні історичні заслуги революційних демократів не потребують перебільшення їх ролі, що виводить цих діячів за межі революційно-демократичної ідеології, утопічного соціалізму. Та й сам автор застерігає від цього (див. стор. 362—363).

Однак зазначені вище окремі спірні твердження не є характерними для книги. Розкриття найважливіших проблем, яких торкається автор, основна концепція його дослідження правильні і ґрунтуються на принципах марксистсько-лєнінської методології.

Заслугує на увагу висвітлення автором взаємовідносин Т. Г. Шевченка з М. І. Костомаровим та П. О. Кулішем. В деяких літературно-критичних та історіографічних працях це питання трактується не зовсім правильно. Є. С. Шаблювський висвітлює його історично, з класових позицій. Він правильно підкреслює, що політичні погляди Костомарова, який все далі відходив від прогресивного суспільного руху, засуджував конкретні вияви загальнонародної боротьби, були неприйнятними для Шевченка. Сам Костомаров у листі до редактора «Русской старины» М. І. Семєвського визнавав: «...Помилувався б той, хто став би думати, що я був з ним близьким, чи дружнім» (стор. 215). Костомаров негативно поставився до зближення Шевченка з Чернишевським. Особливе обурення у Костомарова викликала нелегальна анти-

урядова діяльність революційних демократів, видання ними прокламацій, що містили заклик до збройної боротьби.

На підставі багатьох незаперечних фактів Є. С. Шаблювський переконливо доводить, що Т. Г. Шевченко різко негативно, по суті вороже, ставився до Куліша та його націоналістичного оточення. Великої близькості між ними не було й раніше, та особливо загострилися їхні стосунки після повернення Тараса Григоровича до Петербурга, коли він, за словами автора книги, «ще ясніше побачив консервативно-націоналістичний напрям діяльності Куліша, і це змусило поста не лише відійти від свого колишнього «приятеля», але й активно засудити його позиції. Взаємини між Шевченком і Кулішем ставали все більше холодно-офіційними, просто ворожими» (стор. 216—217).

Загалом характеристика Куліша в книзі хоч і різка, але цілком справедлива. Вона застерігає дослідників від примиренських оцінок цього реакційного діяча.

Яскраво показано в монографії діяльність М. Г. Чернишевського, Т. Г. Шевченка та інших революційних демократів у справі розвитку і зміцнення дружби народів Росії. Автор, зокрема, підкреслює, що Шевченко добре усвідомлював спільність історичної долі українського і російського народів. Сприяючи формуванню національної свідомості українського народу, він незмінно дбав про зміцнення дружби трудящих усіх національностей Росії. Тісний історичний зв'язок української і російської революційної демократії, співробітництво і творче єднання передових сил Росії та України — головна проблема книги. Прагнення перетворити Росію у вільну країну, наголошує Є. С. Шаблювський, об'єднувало передових мислителів усіх народів Росії в один всеросійський революційний табір.

Усім своїм змістом рецензована книга викриває зловорожі вигадки українських буржуазних націоналістів, які силкуються відірвати Шевченка від загальноросійського революційного руху, протиставити його творчість передовій російській культурі.

В книзі широко показано міжнародне значення творчості Т. Г. Шевченка, наводиться висока її оцінка такими видатними діячами, як Л. М. Толстой, А. П. Чехов, В. Г. Короленко, К. С. Станіславський, О. М. Горький, Г. В. Плеханов, В. В. Воробський, А. В. Луначарський. На велике історичне значення літературної і політичної діяльності Т. Г. Шевченка вказували В. І. Ленін, більшовицька «Правда».

Для революційних демократів, для Шевченка, робить висновок автор, головним завданням була класова боротьба проти поміщиків і царату — соціальне визволення, якому підпорядковувалося завдання національно-визвольної боротьби. Видатна роль у формуванні цієї концепції належала Т. Г. Шевченку.

В цілому книга Є. С. Шаблювського —

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 165.

видатне дослідження, яке збагачує цінним фактичним матеріалом і важливими теоретичними узагальненнями радянське літе-

ратурознавство, історію суспільно-політичного та революційного руху середини XIX ст.

М. А. Рубач (Київ)

**Г. І. ПІДЛУЦЬКИЙ.
НАСТУПНІСТЬ У ВИВЧЕННІ
ІСТОРІЇ В ШКОЛІ,**

вид-во «Радянська школа», К., 1975, 128 с.

У щорічних аналітичних оглядах стану викладання історії в школах республіки зазначається, що одним з найтиповіших недоліків у знаннях учнів (при порівняно непоганому ознайомленні з фактичним матеріалом, умінні розкривати різні поняття) є відсутність цілісних уявлень про загальні закономірності розвитку людського суспільства та їх діалектичний взаємозв'язок.

Певною мірою це пояснюється недосконалістю шкільних підручників та рядом інших об'єктивних причин. Рецензований посібник, даючи рекомендації щодо ефективних шляхів забезпечення наступності у викладанні історії, допоможе вчителю здійснювати логічний перехід від раніше вивченого до нового матеріалу і показувати учням зв'язки між окремими історичними подіями і явищами.

У ньому, зокрема, ґрунтовно висвітлено чимало проблем, пов'язаних із забезпеченням наступності при вивченні на уроках історії питань про державу, антифеодалну боротьбу селянства, а також при формуванні у свідомості учнів науково-атеїстичних понять.

Один з найрезультативніших засобів поглиблення історичних знань школярів автор цілком закономірно вбачає у створенні в свідомості учнів так званих опор, набутих внаслідок групування різних рис та властивостей явищ і подій. Особливо прийнятний він у старших класах денних шкіл, школах працюючої молоді та закладах профтехосвіти.

Г. І. Підлуцький дає конкретні рекомендації щодо раціонального виділення найістотніших подій і явищ, які могли б стати опорами у свідомості учнів. Він радить, як треба підводити школярів до необхідних висновків і узагальнень, виробляти в них навички самостійної роботи.

Різноманітні поняття розкрито в посібнику послідовно, поетапно. Так, автор показує, як учні сперують матеріалами про державу при вивченні історії стародавніх Єгипту, Індії, Китаю, Греції, Риму, країн середньовічної Західної Європи і Росії, знаходять спільне і відмінне, виділяють найістотніше.

Ряд наведених у книжці схем допомагає систематизувати знання учнів. Зокрема, одна з них розкриває наступність між курсами історії середніх віків та історії СРСР під час вивчення теми «Ут-

ворення і зміцнення Російської централізованої держави».

Червоною ниткою через усю книгу проходить думка про необхідність у процесі здійснення наступності виробляти в учнів власний підхід до з'ясування історичних подій і явищ. У посібнику переконливо показано, як школярі самостійно визначають причини селянських воєн, форми антифеодалних рухів тощо. Щоб досягти цього, вчитель повинен систематично використовувати на уроках пройдений матеріал та раніше створені у свідомості учнів опори про причини подій, їх наслідки тощо. Викладачам історії стануть у пригоді наведені Г. І. Підлуцьким уривки з навчальних бесід учителів з учнями, а також діалогів, побудованих, в основному, на проблемних ситуаціях.

На матеріалі різних курсів історії автор показує, як поступово закріплюються і поглиблюються знання учнів про реакційну роль релігії і церкви, зокрема в сучасну епоху.

Відомо, що при проведенні заліків у вечірніх та заочних школах матеріал певною мірою розчленовується, порушуються його внутрішні зв'язки. Тому доводиться приділяти велику увагу наступності подій та явищ історичного процесу. Невипадково на Кіровоградщині, наприклад, особливий інтерес до рецензованої книги виявляють учителі, що працюють саме в цих школах, де залік, консультація — одна з провідних форм навчального процесу.

Внаслідок обмеженого обсягу книги авторові не вдалося конкретизувати питання наступності деякими важливими відомостями. Це стосується, наприклад, використання краєзнавчого матеріалу, зокрема, при вивченні тем, пов'язаних з боротьбою народних мас України проти феодално-кріпосницького гніту. Слід було б підкреслити роль і місце тематичного обліку знань учнів як передумови розкриття наступності цих знань.

Враховуючи комплексне вивчення суспільно-історичних дисциплін у школі, авторові, на нашу думку, не варто було ізольовано розглядати проблему наступності в курсі суспільствознавства. Адже поняття про державу, наприклад, найбільш поглиблено закріплюється в курсі суспільствознавства на основі наявних уже знань з історії. Це ж стосується поняття класової боротьби та ін.

Загалом же бібліотека вчителя-історика поповнилася цінним методичним посібником, який сприятиме піднесенню творчої активності педагогів.

*В. О. Браніцький (Кіровоград),
К. О. Лівшиць (Кіровоград)*

П. В. МИХАЙЛИНА.
ВИЗВОЛЬНА БОРТЬБА
ТРУДОВОГО НАСЕЛЕННЯ МІСТ
УКРАЇНИ (1569—1654 рр.),

вид-во «Наукова думка», К., 1975, 200 с.

Протягом останніх десяти років історична наука збагатилася рядом змістовних праць, присвячених визвольній війні 1648—1654 рр. і возз'єднанню України з Росією. Зокрема, по-ковому були розв'язані такі важливі питання, як участь селянства і трудових верств козацтва у цій війні. Проте з поля зору дослідників чомусь випало питання про роль трудового населення українських міст і містечок у визвольній боротьбі. Тому вихід у світ цікавої, змістовної й оригінальної монографії П. В. Михайлини, присвяченої цій проблемі, слід всіяко вітати.

Наукову цінність монографії зумовлює, насамперед, її багата документальна база. П. В. Михайлина використав неопубліковані архівні матеріали, взяті з фондів Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві, Центрального державного архіву стародавніх актів у Москві, Центрального державного архіву УРСР у Львові та інших архівосховищ. Все це дало змогу науковцеві вперше ввести до наукового обігу великий і цікавий матеріал з даної проблеми.

Рецензована праця відкривається історіографічним і джерелознавчим нарисом, в якому автор вказує на наукову важливість і актуальність вивчення цієї проблеми, знайомить з досягненнями радянських істориків тощо. У першому розділі П. В. Михайлина докладно розглядає становище українських міст, що були під владою шляхетської Польщі.

Про роль міського населення в антифеодальній і національно-визвольній боротьбі українського народу XVI—першої половини XVII ст., що завершилася возз'єднанням України з Росією, йдеться у другому розділі. У кінці книги автор помістив іменний і географічний покажчик, що допомагають читачеві при її користуванні.

Проте рецензована праця не позбавлена й окремих недоліків. В. П. Михайлина дещо односторонньо охарактеризувала Польщу XVI—першої половини XVII ст. Автор чомусь нічого не сказав про розвиток ремесла, мануфактури і торгівлі в Польщі, зростання міст, про становище польського селянства та міщанства, про польське Відродження, поширення гуманістичних та реформаційних ідей, про успіхи науки, літератури, мистецтва, архітектури тощо. На жаль, цей недолік притаманний і працям багатьох інших авторів. Дещо неточною в рецензованій монографії є також оцінка цехів. Ремісничі цехи, на нашу думку, є не тільки «характерною ознакою середньовічного європейського міста» (стор. 20), а й необхідним елементом у розвитку ремесла, удосконаленні його технічних прийомів і, парешті, в підготовці умов для виникнення мануфактурного виробництва. З другого боку, автор дещо перебільшує роль мануфактури на Україні в цей період. Потрібно було зазначити, що мануфактурне виробництво тут перебувало ще в ембріональному стані, а питома вага його в економіці країни була зовсім незначною. Не згадано також про первісне нагромадження капіталу, його характер, форми тощо. Неточним треба визнати твердження автора, нібито «іноземці становили значну частину міського населення України» (стор. 38), бо насправді це стосувалося лише західноукраїнських міст, і то не всіх, а лише найбільших. Автор докладно описує соціальний і національний гніт у містах. Щодо ролі міст як центрів розвитку національної культури, освіти, то він, на жаль, лише згадує про це, але не наводить конкретних прикладів (стор. 32—58). Дуже скупо, неповно розкрита також роль братств у містах цього періоду (стор. 66). У книзі є неточні вирази і формулювання.

Однак у цілому монографію П. В. Михайлини слід визнати корисною працею, цінним внеском у розробку цієї важливої проблеми.

І. Г. Рознер (Київ)

Хроніка та інформація

Відзначення 150-річчя повстання декабристів

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ЛЬВОВІ

24 грудня 1975 р. у Львові відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 150-річчю повстання декабристів. Її організували Львівський обком Компартії України, правління обласної організації товариства «Знання», Інститут суспільних наук АН УРСР і Львівський ордена Леніна державний університет ім. Ів. Франка.

Із вступним словом до присутніх звернувся секретар Львівського обкому Компартії України Д. А. Яремчук, який підкреслив, що діяльність таємних товариств і повстання декабристів 14(27) грудня 1925 р. у Петербурзі та на початку січня 1926 р. на Україні є героїчною сторінкою історії нашої Батьківщини, історії революційної боротьби за визволення пригноблених народів Росії з-під гніту кріпосництва і самодержавства.

З великою увагою учасники конференції заслухали доповідь зав. кафедрою історії

СРСР Львівського держуніверситету С. А. Макарачука, присвячену оцінці В. І. Леніним історичного значення декабристського руху.

«Суспільно-політичні та історичні погляди декабристів» — тема доповіді доц. кафедри історії СРСР Львівського університету В. Ф. Інкіна. Доповідач наголосив, що декабристи були активними борцями за завоювання нових, більш високих соціальних форм. Вони боролися за крах феодалізму і за утвердження нового — в той час прогресивного — капіталістичного ладу.

Про революційну діяльність декабристів на Україні розповів в. о. завідуючого кафедрою історії України Львівського університету Д. Д. Низовий.

Доповідь «Декабристи і Галичина» виступив заступник директора Інституту суспільних наук АН УРСР Ф. І. Стеблій.

А. І. Мартинюк (Львів)

МУЗЕЙ ДЕКАБРИСТІВ У с. ХОМУТЕЦЬ НА МИРГОРОДЦІНІ

Згідно з рішеннями правлінь республіканської та обласної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури в с. Хомутець Миргородського району Полтавської області відкрито музей декабристів братів Муравйових-Апостолів.

Хомутець з його історією привертав увагу кількох поколінь Муравйових-Апостолів. З 1805 р. у ньому постійно жив І. М. Муравйов Апостол, високоосвічена людина і політичний діяч свого часу. Його три сини Сергій, Матвій та Іполит — активні учасники перших революційних організацій у Росії.

У Хомутці в Муравйових-Апостолів часто бували керівники декабристського руху П. І. Пестель, М. І. Лорер, М. П. Бестужев-Рюмін, О. Бестужев та інші. Господарі Хомутецького маєтку жили багатим духовним життям, жваво обговорювали політичні питання. Доля народу хвилювала і

старше покоління, і молодь. Високопатріотичні почуття були невід'ємною рисою не тільки братів Муравйових-Апостолів, а й їх батька, який писав у 1814 р. відомому російському постові Г. Ф. Державіну: «Вирощу дітей гідними бути росіянами, гідними померти за Росію». Іван Матвійович виховав їх такими.

Муравйови-Апостоли мали чудову бібліотеку в Хомутці. В ній були зібрані кращі зразки російської та світової літератури. Багатотомні зібрання бібліотеки були необхідні для самого Івана Матвійовича — письменника, перекладача, історика. Прогресивні погляди І. М. Муравйова-Апостола високо оцінювали декабристи. Невипадково ж його кандидатуру вони висували до складу тимчасового революційного уряду, який мав утворитися після успішного завершення революції. Іван Матвійович іноді одержував у Хомутці разом з листами

сина і листи солдатів-чернігівців з дорученням відправити їх через Хомуцьку пошту далі за призначенням.

Коли точно жили брати Муравйови-Апостоли у Хомутті, встановити важко, але різні документи дають нам підтвердження про їх перебування на Полтавщині і в маєтку батька. Відомо, що Сергій Іванович у Хомутті постійно не жив, але завжди сумував за рідним домом і часто бував тут. 14 травня 1821 р. він писав батькові: «Уявляю собі, дорогий тату, яким повинен бути чарівним Хомутець. Як повинно бути приємно в саду! Як би я хотів опинитись там!» Іполит постійно жив у Хомутті до початку служби в армії.

Муравйови-Апостоли були в дружніх стосунках з родиною поета В. В. Капніста, що жив у сусідньому селі Обухівці. Сини В. В. Капніста Семен і Олексій були членами «Союзу благоденства».

Уникаючи переслідувань царського уряду, члени таємних товариств шукали місць, далєких від центру проведення революційної роботи. Такими місцями були Хомутець і Обухівка. В Хомутті збереглася кімната, в якій збиралися декабристи для обговорення майбутнього виступу.

У жовтні 1823 р. Сергій Іванович проводив свою відпустку в Хомутті в колі рідних і близьких, відвідував сусідні села Обухівку, а також Бакумівку, де жила сестра Ганна Іванівна, та Кибинці (маєток Д. П. Трошинського).

Уже в перші дні повстання Чернігівського полку, яке очолив С. І. Муравйов-Апостол, у Хомутець прибули поліцейські агенти, щоб заарештувати там М. І. Муравйова-Апостола, забрати всі його папери, опечатати будинок і дізнатися, з ким він був у близьких стосунках.

З теплотою згадували брати Муравйови-Апостоли у сирих казематах Петропавлівської фортеці про рідний дім. Матвій Іванович хотів бути похованим у дорогому йому Хомутті. Він писав: «Недалеко від Хорола, в Хомутті, там, де розгалужуються дороги з Хомуття в Бакумівку і Обухівку, є джерело, там би я хотів бути похований».

В день відзначення 150-річчя декабристського повстання на будинку Муравйових-Апостолів встановлено меморіальну дошку з написом: «У цьому будинку, який належав Муравйовим-Апостолам, у 1824—1825 роках відбувалися засідання декабристів». У верхній частині гранітної плити — барельєф декабристів, які загинули за свободу: П. І. Пестеля, М. П. Бестужева-Рюміна, С. І. Муравйова-Апостола, К. Ф. Рилєєва, П. Г. Каховського.

В кімнаті, де проходили таємні засідання декабристів, — експонати, що розповідають про їх життя і діяльність. Тут зберігається також примірник газети «Искра», епіграфом до якої В. І. Ленін взяв слова з відповіді декабристів О. С. Пушкіну — «Из искры возгорится пламя».

В експозиції — випалені по дереву полтавськими художниками портрети декабристів М. І. Муравйова-Апостола, С. І. Муравйова-Апостола, П. І. Пестеля, М. П. Бестужева-Рюміна, М. І. Лорера, письменника В. В. Капніста, Микити, Олександра та Артамона Муравйових, М. С. Луніна та інших, панорами збройної сутички з царськими військами на Семенівській площі і виступу Чернігівського полку. Тут також — портрети Івана Матвійовича Муравйова-Апостола та його дружини Ганни Семенівни з дочками, родослівні Апостолів і Муравйових-Апостолів.

В експозиції — картини звільнення С. І. Муравйова-Апостола з-під арешту, виступ його перед Чернігівським полком, бій у Ковалівці під Васильковом, карта походів чернігівців.

Увагу відвідувачів привертають програмні документи декабристів «Руська правда» та «Зелена книга», розміщені в експозиціях.

27 грудня 1975 р. у Хомутті відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 150-річчю повстання декабристів. У конференції взяли участь науковці Києва, Полтави, краєзнавчі області, пропагандисти, вчителі (всього майже 400 чол.). Вступним словом конференції відкрив перший секретар Миргородського райкому Компартії України В. Д. Радько. З доповіддю «Повстання декабристів і його історичне значення» виступила д. і. н., проф. Полтавського педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка П. М. Денисовець. «Декабристи на Полтавщині» — тема виступу викладача Полтавського педагогічного інституту Л. С. Ліхінної «Зв'язки декабристів з прогресивними діячами нашого краю» — тема виступу краєзнавця, вчителя Великообухівської середньої школи М. А. Браги. На конференції також виступили вчитель місцевої середньої школи П. П. Петлюх, голова колгоспу ім. Т. Г. Шевченка М. Т. Дем'яненко та інші.

Учасники конференції подивилися новий художній фільм «Зоря припадливого щастя», присвячений декабристам.

*В. Д. Радько (Миргород),
П. П. Петлюх (с. Хомутець
Миргородського району
Полтавської обл.)*

ВШАНУВАННЯ І. І. МІНЦА, Г. Л. НІКОЛЬНІКОВА, Г. М. ШЕВЧУКА З НАГОДИ ЇХ ЮВІЛЕЇВ

3 лютого 1976 р. видатному радянському історичному лауреату Ленінської премії і двох Державних премій, члену партії з квітня 1917 р. академіку Ісаку Ізраїловичу Мінцу сповнилося 80 років. Указом Президії Верховної Ради СРСР йому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. З нагоди ювілею і високої урядової нагороди Відділення історії АН СРСР, Інститут історії СРСР АН СРСР, Наукова Рада АН СРСР з комплексної проблеми «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції», Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Академія суспільних наук при ЦК КПРС і Товариство «Знання» РРФСР влаштували 3 лютого у московському Будинку вчених урочисте засідання.

Його відкрив голова бюро Відділення історії АН СРСР акад. Є. М. Жуков. Він тепло привітав І. І. Мінца з ювілеєм та високою нагородою й оголосив вітальний адрес на ім'я вченого від Президії АН СРСР.

Доповідь, присвячену 80-річчю з дня народження І. І. Мінца і 60-річчю його наукової, педагогічної та громадсько-політичної діяльності, виголосив чл.-кор. АН СРСР Ю. О. Поляков. Він докладно розповів про життєвий і творчий шлях І. І. Мінца, який народився і виріс на Україні. Там же він брав активну участь у громадянській війні як комісар повстанського корпусу Червоного козацтва. І. І. Мінца є автором цілого ряду праць, присвячених Великому Жовтню і громадянській війні, які здобули загальне визнання. Так, в 1974 р. він був удостоєний Ленінської премії за тритомну працю «Історія Великої Октябрю» (М., 1967, 1968, 1973), а в 1943 і 1946 рр.— Державних премій за створення

в співавторстві колективних монографій «Історія громадянської війни в СРСР», т. 2, (М., 1942) і «Історія дипломатії», тт. 2—3 (М.—Л., 1945).

З поздоровленням виступив член партії з 1903 р. О. Д. Блохін, який охарактеризував майже 60-річне перебування І. І. Мінца в лавах Комуністичної партії.

Вітальні промови виголосили: заст. директора Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС д. і. н., проф. П. О. Радіонов, ректор Академії суспільних наук при ЦК КПРС чл.-кор. АН СРСР М. Т. Іовчук, ректор Вищої партійної школи при ЦК КПРС проф. Є. М. Чехарін, директор Інституту воєнної історії Міністерства оборони СРСР чл.-кор. АН СРСР, генерал-лейтенант П. А. Жилін, проректор Московського державного університету д. і. н., проф. І. А. Федосов.

Ювіляра також привітали директор Інституту сходознавства АН СРСР акад. Б. Г. Гафуров, заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР М. М. Софінський, міністр ВССО Російської Федерації, голова Товариства «Знання» РРФСР чл.-кор. АН СРСР І. П. Образцов, заст. директора Інституту історії СРСР АН СРСР д. і. н., проф. В. П. Шерстобитов, начальник Політуправління прикордонних військ СРСР генерал-майор Є. Д. Соловйов, член редколегії журналу «Комуніст» д. і. н. О. Д. Соколов та ін.

Від вчених Інституту історії АН УРСР виступив зав. відділом Інституту історії АН УРСР акад. АН УРСР М. І. Супруненко. І. І. Мінца вітали представники наукових установ інших союзних республік.

П. М. Калениченко (Київ)

* * *

13 лютого ц. р. наукова громадськість Києва відзначила 60-річний ювілей проф. Георгія Львовича Нікольнікова. Цій даті було присвячене засідання Вченої ради Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті.

Г. Л. Нікольніков народився 14 лютого 1916 р. в с. Подивотье Орловської губ. (нині Севський р-н Брянської обл.). В 1938 р. заочно закінчив історичний факультет Новокиївського педагогічного інституту, а в 1947 р. — Вищу партійну школу при ЦК КПРС. Педагогічну діяльність розпочав у Дніпропетровську в 1940 р. і в цьому ж році був прийнятий до лав Комуністичної партії. В 1947—1951 рр. працював викладачем на факультеті міжнародних відносин Київського університету і був відповідальним редактором журналу «Сучасне і майбутнє», в 1951—1964 рр.— зав. кафедрою історії міжнародного робітничого й національно-визвольного руху Вищої партійної

школи при ЦК Компартії України. З 1964 р. він завідує кафедрою наукового комунізму в ІПК при КДУ.

Науковою проблематикою Г. Л. Нікольнікова є питання ленінської стратегії і тактики з проблем війни і миру, наукового комунізму. В 1966 і 1968 рр. вийшли з друку його монографії: «Перемога ленінської стратегії і тактики з питань війни, миру і революції» та «Видатна перемога ленінської стратегії і тактики», які одержали схвальні відгуки у пресі. Він — автор ряду статей, брошур, розділів навчальних посібників, наукових збірників. В їх числі — колективна монографія «Актуальні проблеми наукового комунізму», видана за його редакцією, а також праця «Справжнє обличчя маоїзму» (1975 р.).

На засіданні Вченої ради з привітанням виступили проректор КДУ по науковій роботі проф. О. З. Жмудський, заст. директора ІПК доц. І. Л. Доценко, завідувачі кафедрами ІПК професори П. М.

Шморгун, Г. Г. Вдовиченко, М. С. Погорелов, Ю. І. Палкін, завідуючі кафедрами наукового комунізму КДУ проф. В. Г. Антоненко і Української сільсько-

господарської академії проф. В. В. Горак, головний редактор «Українського історичного журналу» д. і. н. П. М. Калениченко та ін.

Г. І. Марахов (Київ)

* * *

6 лютого 1976 р. відбулося засідання Вченої ради Київського державного інституту культури ім. О. Є. Корнійчука, присвячене вшануванню доктора історичних наук, професора, члена КПРС з 1942 р. Григорія Михайловича Шевчука в зв'язку з 60-річчям від дня його народження, багаторічною науковою, викладацькою і пропагандистською діяльністю.

Засідання відкрив ректор інституту к. екон. н. Г. Д. Цибуляк. Від імені адміністрації, партійної та профспілкової організацій інституту він привітав ювіляра, побажав йому нових творчих звершень.

Про життєвий шлях свого колеги розповів д. і. н. проф. Й. Т. Щербина.

Г. М. Шевчук народився 8 лютого 1916 р. в с. Красногірка Попільнянського району Житомирської області. В 1934—1938 рр. він навчався на історичному факультеті Київського педінституту, після закінчення якого працював учителем у середній школі. У роки Великої Вітчизняної війни Г. М. Шевчук перебував у лавах Радянської Армії. По закінченні війни він понад 20 років працював в Інституті історії АН УРСР: спочатку молодшим науковим співробітником, згодом ученим секретарем і, нарешті, старшим науковим співробітником та завідуючим відділом історії комуністичного будівництва. У 1954 р. Григорій Михайлович захистив кандидатську, а в 1965 р.— докторську дисертації. У 1969 р. йому присвоєно звання професора.

З 1968 р. Г. М. Шевчук завідує кафедрою Київського державного інституту культури ім. О. Є. Корнійчука. Перу вченого належить близько 80 наукових праць загальним обсягом понад 100 друк. арк. Монографії Г. М. Шевчука «Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на півдні в 1920 р.», «Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму», «Культурне будівництво на Україні в 1921—1925 роках» були схвально зустрінуті науковою громадськістю та широким колом читачів.

Ювіляра щиро вітали: секретар Печерського райкому Компартії України В. П. Коломієць, начальник відділу навчальних закладів Міністерства культури УРСР О. Д. Тищенко, заст. директора Інституту історії АН УРСР, к. і. н. І. С. Слабеев, директор ЦНБ АН УРСР, заслужений працівник культури УРСР, к. і. н. С. К. Гутянський, головний редактор «Українського історичного журналу», д. і. н. П. М. Калениченко, к. і. н., доц. Г. І. Ясницький, д. і. н. К. І. Стецюк, д. філол. н., проф. О. В. Килимник, к. і. н., доц. С. А. Піналов, к. і. н., доц. С. М. Сирцова, кандидат мистецтвознавства Г. В. Боримська, заслужений артист УРСР Д. С. Чайковський.

В. Й. Проценко (с. Розівка Куйбишевського р-ну Запорізької обл.)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ М. М. ЛИСЕНКОМ

12 січня ц. р. на засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук завідуючим сектором викладання історії та суспільствознавства Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР М. М. Лисенком на тему: «Суспільно-політичний рух на Україні в першій чверті XIX століття». Дисертація є своєрідним підсумком багаторічної праці її автора в дослідженні історії боротьби дворянських революціонерів проти кріпосництва і самодержавства.

Офіційні опоненти д. і. н., проф. В. О. Федоров, заслужений діяч науки УРСР, д. і. н., проф. Ф. Є. Лось та д. і. н., проф. І. Г. Шульга у своїх виступах відзначили, що для написання дослідження дисертант використав велику кількість архівних і друкованих джерел, зокрема документи Центрального Державного історичного архіву СРСР у Ленінграді, рукописного відділення Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедрина, ЦДІА УРСР, державних архівів Черкаської та Хмельницької областей

УРСР. У дисертації вдало розкрито об'єктивні фактори, що прискорили розклад дворянства і виділення з його середовища передової молоді, яка усвідомлювала історичну приреченість свого класу.

Дисертант вніс багато нового в оцінку діяльності П. І. Пестеля та інших радикально настроєних членів таємних організацій дворянських революціонерів.

Опоненти відзначили, що наукові результати дисертації спрямовані на озброєння радянських істориків глибокими знаннями закономірностей першого етапу визвольного руху в нашій країні, що й визначає її теоретичну і практичну цінність.

В обговоренні дисертації взяли участь чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шереметко, д. і. н., проф. М. А. Рубач, кандидати історичних наук Г. Я. Сергієнко і М. П. Савичев, які позитивно охарактеризували проведене дослідження.

Вчена рада Інституту історії АН УРСР одностайно ухвалила присудити М. М. Лисенку вчений ступінь доктора історичних наук.

Г. П. (Київ)

АСТАХОВА В. И. — Советская интеллигенция и ее роль в общественном прогрессе, «Вища школа», Издательство при Харьковском университете, Харьков, 1975, 155 с.

Великий советский народ, изд-во «Наукова думка», К., 1976, 504 с.

Візит в Радянський Союз партійно-урядової делегації Чехословацької Соціалістичної Республіки. 25—29 листопада 1975 року. Документи і матеріали, Політвидав України, К., 1975, 54 с.

ГОЛОВАХА І., СТОГНІЙ І. — Про матеріалістичне розуміння історії, Політвидав України, К., 1975, 204 с.

Екатеринславщина в революції 1905—1907 гг. Документы и материалы, изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1975, 372 с.

ЕВСЕЛЕВСЬКИЙ Л. І., ПУСТОВІТ П. М. — Олександр Калістратович Сербиченко, вид-во «Прапор», Харків, 1975, 85 с.

ЗАЛЕВСЬКИЙ А., ФІНОГЕЕВ С. — Братерське співробітництво і взаємодопомога — вирішальний фактор комуністичного будівництва, Політвидав України, К., 1975, 96 с.

КОЖУКАЛО І. — Триумф ленінської національної політики КПРС, Політвидав України, К., 1975, 103 с.

Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2-х томах. Т. 1. 1918—1941, Політвидав України, К., 1976, 1007 с.

Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, Політвидав України, К., 1976, 143 с.

КОРОЛЬКО В. — Життєдайні джерела загальнонаціональної гордості радянських людей, Політвидав України, К., 1975, 103 с.

КОСОЛАПОВ В. — Виробництво і наука в розвинутому соціалістичному суспільстві, Політвидав України, К., 1975, 112 с.

КОТОВ В. Н. — Перші російські благовістителі свободи. [До 150-ї річниці з дня повстання декабристів], вид-во «Знання», К., 1975, 47 с.

КПРС — керівна і організуюча сила комуністичного будівництва. Для шкіл основ марксизму-ленінізму, Політвидав України, К., 1975, 157 с.

ЛЕЩЕНКО М. Н. — Утворення союзу робітничого класу і селянства в роки першої російської революції. [До 70-річчя революції 1905—1907 рр. у Росії], вид-во «Знання», К., 1975, 48 с.

МАКАРЕНКО А. А. — Могучая сила пролетарской солидарности. [Поддержка зарубежным пролетариатом Советской страны в 1921—1925 гг.], Политиздат, М., 1976, 319 с.

Молодогвардійці п'ятирічки. Збірник нарисів, вид-во «Молодь», К., 1976, 152 с.

На рубежі вогню. Збірник статей, вид-во «Дніпро», К., 1975, 245 с.

На рубежі п'ятирічок, Політвидав України, К., 1975, 144 с.

Народное хозяйство Украинской ССР в 1974 году. Статистический ежегодник, изд-во «Техніка», К., 1975, 600 с.

СИЗОНЕНКО Г. — Мирон Титович Заячківський (Косар), вид-во «Каменяр», Львів, 1975, 87 с.

Социально-классовая структура развитого социалистического общества, «Вища школа», Издательство при Харьковском университете, Харьков, 1975, 296 с.

СТАРОВОЙТЕНКО Л. И. — Советская Украина. Иллюстрированный очерк, Политиздат Украины, К., 1975, 48 с.

СУХОБОКОВ О. В. — Славяне Днепровского Левобережья. [Роменская культура и ее предшественники], изд-во «Наукова думка», К., 1975, 167 с.

Товарищ Артем. Воспоминания о Ф. А. Сергееве (Артеме), изд-во «Прапор», Харьков, 1975, 288 с.

Технічні редактори О. Г. Вегер, Д. Н. Березовська

Коректор П. О. Пляшков

БФ 15370. Здано до набору 1 III 1976 р. Підписано до друку 14.IV 1976 р. Формат 70×108/16. Папір друк. № 1. Умовних друк. арк. 11,0. Обл.-вид. арк. 15,34. Тираж 6740. прим. Зам. К-36.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ-601, МСП, вул. Репіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСЬКИЙ ЖУРНАЛ», № 4 (181), апрель, 1976 г. Научный журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемесячно (на украинском языке). Орган Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кривої, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.